

Acta Academiae Beregsasiensis

2012/1

Acta Academiae Beregsasiensis

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Науковий вісник
Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці II

A Scholarly Annual
of Ferenc Rákóczi II. Transcarpathian Hungarian Institute

2012
XI. évfolyam, 1. kötet
Том XI, № 1
Volume XI, № 1

Az *Acta Academiae Beregsasiensis* a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos kiadványa. Jelen kötet a 2012-es év első felének magyar, orosz és angol nyelvű tanulmányait foglalja magába. Az intézmény tanárainak, hallgatóinak, valamint külföldi tudósok munkáit publikáló kötet a nyelvészet, irodalom, biológia, történelem, turizmus és matematika tudományágainak különböző területeit öleli fel.

www.kmf.uz.ua/hun114/index.php/kiadvanyaink/110-a-ii-rakoczi-ferenc-karpataljai-magyar-fiskola-tudomanyos-evkoenyve

SZERKESZTÉS: *Kohut Attila, Penckőfer János*

KORREKTÚRA: *G. Varcaba Ildikó*

TÖRDELÉS: *Kohut Attila*

BORÍTÓ: *K&P*

A KIADÁSÉRT FELEL: *dr. Orosz Ildikó, dr. Szikura József*

A KÖTET TANULMÁNYAIBAN ELŐFORDULÓ ÁLLÍTÁSOKÉRT MINDEN ESETBEN A SZERZŐ FELEL.

A kiadvány megjelenését a

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Nonprofit Zrt.

támogatta

Készült: PoliPrint Kft., Ungvár, Turgenyev u. 2. Felelős vezető: Kovács Dezső

ISBN: 978-966-2595-24-6

© A szerzők, 2012

A II. Rákóczi Ferenc
Kárpátjai Magyar Főiskola
tudományos évkönyve

Tartalom

*

BRAUN LÁSZLÓ: Egy királyi házasság és előzményei. A XI. század első felének dinasztikus kapcsolatai a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság között	9
PALLAI LÁSZLÓ: Az európai egység kérdése és a magyar külpolitika a két világháború között	19
HIRES ÉVA: A közép-európai összefogás a visegrádi országok példáján	29
PALLAGI LÁSZLÓ: Adalékok Csonkapapi településtörténetéhez	35
САМБОРОВСКИ-НОДЬ ИБОЯ: Изложение нападения нацистской Германии на Советский Союз в современных украинских школьных учебниках...	43

**

TÓTH GABRIELLA: Gender and Sexism in the English Language	51
BEREGSZÁSZI ANIKÓ: A nyelvi változatosságnak mint ösztönös nyelvi tapasztalatnak a szerepe a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban	63
KARMACSI ZOLTÁN: Nyelvi szocializáció és a gyermeki nyelvhasználat etnikailag heterogén családokban	69

NAGY ENIKŐ: A Ratio Educationis tudásértelmezése	79
SZALAI BERNADETT: A nemzetközi tankönyvkutatás történeti vázlata	87

KOMONYI ÉVA–BARANYI JUSZTINA: A környezetben bekövetkezett változások észlelése bioindikáció segítségével	101
LJUBKA TIBOR–ILLÁR LÉNÁRD: A „Kis-Tisza” makrogerinctelen faunájának a leírása	109

GONDA TIBOR: New Areal Organization of Tourism: Tourism Clusters. Following the example of South Transdanubian Cultural Tourism Clusters	121
--	-----

HORVÁTH ZOLTÁN: Riemann-terek geodetikus leképezése.....	133
--	-----

KARMACSI ZOLTÁN: Élünk jogainkkal! „...ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott.” (Csernicskó István szerk. <i>Nyelvek, emberek, helyzetek</i>).....	143
---	-----

SZAMBOROVSKYKYNÉ NAGY IBOLYA: Brenzovics László: <i>Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944</i>	147
--	-----

MOLNÁR D. ERZSÉBET: Brenzovics László: <i>Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944</i>	153
--	-----

BAYERNÉ SIPOS MÓNICA–DARCSI KAROLINA: <i>Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben.</i> (Kupa László szerk. Virágmandula Kft. Pécs, 2011)	157
--	-----

ESEMÉNYNAPTÁR	162
---------------------	-----

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

Egy királyi házasság és előzményei

A XI. század első felének dinasztikus kapcsolatai a Kijevi Rusz és a Magyar Királyság között

Rezümé A Kijevi Rusz és a Magyar Királyság kapcsolatai a régmúlta tekintenek vissza. A Rusz létrejöttének kezdeti időszakában már vannak említések a vándorló magyarokról. Későbbiekben a kapcsolatok egyre szorosabbakká váltak, amelyek elsősorban a dinasztikus házasságokban tükröződtek vissza. A XI. században ezek közül az egyik legjelentősebb I. András magyar király és Anasztázia, Bölc Jaroszlav leányának a házassága volt.

Резюме Зв'язки Київської Русі та Угорського Королівства сягають сивої давнини. Уже з часу виникнення Русі є згадки про угорців-кочовиків. Поступово зв'язки між двома державами ставали все міцнішими, що проявилось насамперед у династичних шлюбах. В XI столітті одним із найважливіших таких шлюбів було одруження угорського короля Андрія (Андраша) I та Анастасії, доньки Ярослава Мудрого.

A X–XI. század fordulóján – a krónikák megjegyzésére hagyatkozva – a kapcsolat békés volt a Rusz és a Magyar Királyság között. A *Régmúlt idők krónikája* Nagy Volodimir uralkodásának időszakáról írva a 996-os esztendővel kapcsolatban ezt meg is fogalmazza: „*Бѣ бо Володимиръ любя дружину, и с ними думая о строу земли, и о ратехъ, и о уставѣ земли, и бѣ живя съ князи околними миром, съ Болеславомъ Лядьскимъ, и Стефаномъ Угорьскимъ, и съ Андрихомъ Чешскимъ. И бѣ миръ межю ими и любви.*”¹ A békés egymás mellett élés egyik alapvető pillére a kereszténység felvétele volt, hiszen a keresztény hitre való áttérés nemcsak egy vallásos szertartást jelentett, hanem azzal együtt a Rusz beilleszkedését a keresztény népek sorába, egy új világnézetbe és kultúrkörbe, ami teljesen áthatotta a mindennapi életet, s fokozatosan inkább a keresztény világgal azonosult, mintsem a pogány szertartásokat követő egyéb népekkel. Másrészt a krónikában felsorolt fiatal államoknak akkor éppen elég gondja volt a nyugati szomszéd Német-római Császársággal, s nem kívánták az összeütközést keleti szomszédjukkal. A krónikás azonban természetes módon a fejedelem istenfélő életét – mint a békés külpolitika alapját – emelte ki: „*Живяше же Володимиръ в страхѣ божьи.*”² Az említett esztendőben István még nem volt Magyarország királya, hiszen csak a következő évtől, 997-től lépett apja, Géza örökébe, koronázására pedig még később került sor. A dátumbeli eltérés annak köszönhető, hogy

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, tanár.

¹ Повесть временных лет. Ч. 1. Текст и перевод. Подготовка текста Лихачева Д. С. Перевод Лихачева Д. С. и Романова Б. С. Под редакцией Адриановой-Перец В. П. Издательство Академии Наук СССР. Москва-Ленинград 1950. стр. 86.

² Уо. 86.

az óorosz krónika az említett időszaknál később keletkezett, azonban mindez nem változtat a tárgyalt tényeken.

A békés időszakot az is elősegíthette, hogy az ország erdélyi részében még a X. században meghonosodott a keleti rítusú kereszténység. 946-ban Konstantinápolyban megkeresztelkedett erdélyi Gyula, aki egy Hierothosz nevű görög szerzetest is meghívott, hogy a keresztény tanokra oktassa. Valószínűleg leánya, Sarolt, István anyja is keresztény volt. Bizonyára ezt a bizánci vonalat erősíthette István unokatestvérének, Szár Lászlónak állítólagos házassága, aki „*Ruténiából kapott feleséget*”³. Erre vonatkozólag az óorosz évkönyvekben nem találunk utalást, sőt a *Képes Krónikán* kívül a magyar források sem árulnak el többet a házasságról, illetőleg a feleség személyéről. Pasuto V. T. feltételezése szerint a feleség Volodimir leánya, Predszlava lehetett⁴. A közvetlen kapcsolatokról és a gyermekek kilétéről azonban nem áll rendelkezésünkre adat.

A *Régmúlt idők krónikájában* az 1015. év alatt, Nagy Volodimir halála után elkezdődött belviszályokkal kapcsolatban találunk utalást Magyarországra vonatkozóan. „*Святополк же съ оканьный и злый уби Святослава, пославъ ко горѣ Угорьстѣи, бѣжащю ему въ Угры.*”⁵ Talán Szvjatoszlav menekülési útvonalának iránya éppen azért volt Magyarország, mert abban olyan rokoni kapcsolatok is szerepet játszottak, amelyek Szár László házassága révén épültek ki. Mindez azonban csak feltételezés, lehet, hogy egyszerűen a szomszéd államok közül egyedül Magyarországra számíthatott a fejedelmi, hiszen Szvjatopolk a lengyelekkel állt rokoni kapcsolatban (Boleszló veje volt), akik később nyíltan hadba szállnak mellette, Jaroszlav pedig Novgorod helytartója lévén a varjag csapatokra támaszkodott.

A nyílt beavatkozás 1018-ban következett be, amikor a lengyel uralkodót, Boleszlót 500 magyar lovas kísérte el a Ruszba, a Jaroszlav elleni hadjáratára⁶. Emellett azonban lehetséges, hogy Jaroszlav seregében is harcolhattak magyarok. A *Régmúlt idők krónikája* a Rusz-beliéken kívül csak a varjagokat és a szlovéneket (az ilmenyi szlávokat) említi, viszont szó esik egy Buda nevezetű hadvezérről is: „*Приде Болеславъ съ Святополкомъ на Ярослава с ляхы. Ярославъ же, совокупивъ Русь, и варягы и словѣнѣ, поиде противу Болеславу и Святополку, и приде Волянню, и сташа оба поль рѣкы. И бѣ у Ярослава кормилецъ и воевода, именованъ Буды, нача укаряти Болеслава*”⁷

Ilyen személyek a dinasztikus kapcsolatok révén kerülhettek egyik vagy másik állam területére mint a fegyveres kíséret tagjai. A Kijevi-Pecserszkij Patyerikonból tudjuk, hogy a Szvjatopolk által meggyilkolt Borisz szolgája egy magyarországi származású személy, György (Georgij) volt, valamint annak

³ Képes Krónika. Fordította: Bollók János. Osiris Kiadó, 2004. 58. o.

⁴ Штернберг Я. И. Анастасия Ярославна, королева Венгрии.//Вопросы истории. 1984. № 10. с. 180.

⁵ Повесть временных лет. Ч. 1. стр. 94.

⁶ Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szeged, 1994. 124. o.

⁷ Повесть временных лет. Ч. 1. стр. 97.

testvére, Mózes⁸. Nem ismerjük, hogyan kerülhettek a fejedelem szolgálatába, Györgyről azonban említést tesz a *Régmúlt idők krónikája* is⁹. Mózesnek sikerült elmenekülnie, majd Predszlava, Jaroszlav nővérének a szolgálatába állt, később a Kijevi Barlangkolostor első lakói között találjuk. „Відомо про цього блаженного Мойсея Угриня, що був [він] улюбленцем святого Бориса. Був бо за походженням угорець, брат Георгія, на якого святий Борис одягнув гривну золоту, і якого убили зі святим Борисом на Альті й голову його відрізали задля [тої] золотої гривни. Цей бо Мойсей, один бувши вибавлений від гіркої смерті й гіркого заклання уникнувши, прийшов до Предслави, сестри Ярославової, і перебував тут.”¹⁰ A közrendű személyek távozását az országból nem feltétlenül jegyezték fel a krónikák. Adatok róluk, csak egy-egy fontosabb esemény vagy személy kapcsán tűnnek fel.

Arról is tudunk, hogy István király idejében Magyarországon tartózkodott egy olyan Ruszból érkezett fegyveres csoport, akiknek az élére Imre herceget állította az uralkodó. Font Márta szerint azokat védelmi célokból az ország nyugati szélén telepítették le, s innen származott Imrének a *Hildesheimi Évkönyvekben* szereplő „*dux Ruizorum*” címe¹¹. Györffy György úgy gondolta, hogy Imre a húszas évek végén elfoglalta a trónörökösnek járó dukátust, és reá bízta a „királyi sereg” parancsnokságát is, amelynek egy része varjag-óorosz testőrség volt.¹²

1031-ben meghalt Imre herceg, Szent István király fia és a trón várományosa. Az uralkodó számára ez a személyes tragédia mellett felvetette a trónöröklés kérdését is. Az uralkodó akkor már az ötvenes éveiben járhatott, s a krónikák szerint beteg volt, „*köszvény gyötörte*.”¹³ A királynak rokonai közül kellett kiválasztania az utódát. Apja fivére, Mihály akkor már valószínűleg halott volt, s talán annak egyik fia, Szár László is, hiszen a források a trónörökléssel kapcsolatban őt nem említik. A másik fia, Vazul minden bizonnyal élt, s mint a legközelebbi férfiági rokona Szent Istvánnak, ő számított a trón várományosának. Még két, női ágon rokonságban lévő személy jöhetett szóba: Aba Sámuel, István király sógora és Orseolo Ottó velencei dózse fia, Péter, akinek István király egyik húga volt az anyja, és 1032 óta a magyar udvarban élt. Ezt követően ellentmondó híradások maradtak fenn a magyar és német forrásokban.¹⁴ A *Képes Krónikában* az szerepel, hogy István király „*vérrokonai közül senki sem látszott alkalmasnak arra, hogy halála után az országot Krisztus hitében megőrizze*.”¹⁵ Ezek szerint I. István Vazul és fiait, valamint – ha még élt – Szár Lászlót és utódait kizárta az öröklésből.

⁸ Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005. 25. o.

⁹ Повесть временных лет. Ч. 1. стр. 91.

¹⁰ Патерик Києво-Печерський. За другою Касіянівською редакцією (1462 р.). Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко (Київ, 2001). Про преподобного Мойсея Угриня. <http://litopys.org.ua>

¹¹ Font Márta. 2005. 129. o.

¹² Györffy György: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1977. 377. o.

¹³ Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Osiris. Fordította. Bollók János. Budapest, 2004. 108. o.

¹⁴ Lenkey Zoltán–Zsoldos Attila: Szent István és III. András. Kossuth Kiadó, 2003. 94. o.

¹⁵ Képes Krónika. 2004. 45. o.

A krónikák viszont arról számolnak be, hogy István király mégis Vazult szánta a trónra, s ezért elküldte megbízottját, hogy hozza el nyitrai börtönéből „akit mint király, annak ifjonti léhasága és bohósága miatt lecsukatott, hogy megjavuljon.”¹⁶ Gizella királyné azonban Pétert szerette volna királynak, s ezért embereivel Vazult megvakíttatta és fülébe ólmot öntetett. Ezután az elkeseredett István király azt tanácsolta a három gyermeknek, Andrásnak, Bélának és Leventének, hogy meneküljenek külföldre. A Zágrábi és Váradi rövid krónika, valamint a Gellért-legenda a három herceget még Vazul fiaiként emlegette, azonban a későbbi híradások a gyermekek apjaként már Szár Lászlót tüntetik fel.¹⁷ A krónikaírók tudatosan ferdítették el az eseményeket, hiszen 1046-tól Vazul örökösei kerültek a trónra, akik számára kellemetlen volt, hogy a magyar állam megalapítója számolt le az őszükkel.

Az *Altaichi Évkönyvek* adataira támaszkodva valószínűsíthető, hogy I. István Vazul mellőzésével Pétert jelölte a trónra, akit a szeniorátus elve szerint megilletett volna a korona. Imre annak idején azért is kaphatta meg a királyi testőrség feletti főparancsnokságot, mivel Vazul trónigényével szemben biztosítani akarták a katonai fölényt. Ezért Vazul összeesküdött a király ellen, akit az uralkodó megvakíttatott. A fiait futni engedte, akik előbb Csehországba menekültek, majd onnan Lengyelországba mentek tovább. Jan Długosz krakkói kanonok XV. században írott krónikája az 1032. esztendő alatt számol be arról, hogy azok Mieszko (II. Mieszko, 1025–1034) lengyel uralkodó mellett harcoltak a pomeránok ellen, s kitűntek hősiességükkel, valamint Béla feleségül kapta az uralkodó leányát, akitől a két fia, Géza és László született.¹⁸

A *Képes Krónikából* értesülhetünk arról, hogy András és Levente elhagyták Lengyelországot. Előbb Volinyba indultak, de miután ott nem fogadták be őket, a kunok felé indultak.¹⁹ A kunoknál eltöltötték egy bizonyos időt, majd a Ruszba mentek. Nazarenko A. V. feltételezése szerint a kunoktól Bölcs Jaroszlav hívta őket Kijevbe, mivel illettek a nagyfejedelem németellenes politikájába.

Nincs adatunk arról, mikor és hogyan került András és Levente a kijevi fejedelem udvarába. A *Régmúlt idők krónikája* az 1036. esztendőnél beszámol Bölcs Jaroszlav és a besenyők (pecsenyegi) csatájáról. Az ütközet a városon kívül zajlott le, azon a helyen, ahol a fejedelem a győzelem tiszteletére a következő évben megalapította a Szófia-székesegyházat. Az évkönyvíró szerint a besenyők veresége olyan súlyos volt, hogy azok a folyókon túlra, azaz a Kijevi Rusztól távolra menekültek.²⁰ Az említett esemény után valóban hatalomváltás történt a sztyeppe vidékén. A megrendítő vereség következtében a besenyők helyét fokozatosan a kunok foglalták el. A krónikák alapján tehát András és Levente 1032 után hagyták el Lengyelországot, és 1036 után érkezhettek a kunokhoz.

¹⁶ Képes Krónika. 2004. 45. o.

¹⁷ Gyögyffy György. 1977. 378. o.

¹⁸ <http://www.pbi.edu.pl> Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziela Wszystkie. 224–225. o.

¹⁹ Képes Krónika, 2004. 53. o.

²⁰ Повесть временных лет. Ч. 1. стр. 101–102.

Vitás kérdés, mennyire élhettek keresztény életmódot Vazul fiai, illetőleg a kereszténység milyen – nyugati vagy keleti – irányát követték. Györffy György szerint nem véletlenül került *Szent István király Intelmei* a gyermekek engedelmességéről szóló pontjának a kitételei közé: „Hiszen melyik görög kormányozhatná a latinokat görög szokás szerint, vagy melyik latin kormányozhatná a görögöket latin szokás szerint? Semelyik.”²¹ Utalhatott ez arra is, hogy Vazul és családja a bizánci rítusú kereszténységet követték, ami a hatalomból való kizárásnak is az egyik oka lehetett. Másrészt a pogány életvitelt sem lehetett kizárni, hiszen András és Levente egy ideig – nem tudni mennyi időt – a kunok között élt. A *Képes Krónika* megemlíti, hogy Levente Magyarországra történő visszatérése után is pogány életmódot folytatott, és valószínűleg a temetése akképpen zajlott.²² András esetében viszont Font Márta feltételezi, hogy a Ruszban keresztelték meg, s véleménye szerint erre utal az András név is, mint Kijev és a Rusz védőszentjének a neve²³. A magyar nyelvben a név kettős alakban maradt fenn: András és Endre. A nyelvtudomány úgy tekinti, hogy a görögből származó Andreasz (andreiosz – férfias)²⁴ név valószínűleg a latin kereszténység közvetítésével került Magyarországra, és az ott használatos Andreas alak magyarosodott Andrásra, míg az Endre a keleti szláv alakból (Andrej) keletkezett²⁵.

A krónikáirói hagyomány vizsgálata azonban más következtetést is lehetővé tesz. Latinul a krónikák az Endre nevet a megkeresztelkedés és királlyá választása előtti időben mindvégig *Endre dux* alakban írják, megkoronázásától kezdődően kizárólag *Andreas rex* alakban közlik. A megkülönböztetés régi hagyományra tekint vissza.

Vekerdi József tanulmánya alapján a *Képes Krónika* latin szövege a krónika négy fejezetében említi megkoronázása előtt Andrást (De Orbatione oculorum Vazul, De reversione imperatoris in Hungariam, De Bela duce Benyn dicto, De morte Petri regis). 13 esetben olvasható Endre alak, 3 esetben az Andreas változat. Valószínű, hogy I. András pogány kori neve Endrének hangzott, és éppúgy nem keresztény eredetű volt, mint két testvéréé, Béláé és Leventéé. Eredete éppúgy ismeretlen, mint Béláé. Az Endre név már I. András megkeresztelkedése előtt is létezett a hagyományos magyar névadásban. A pozsonyi csatánál, éppen I. András uralkodása alatt (1052) szerepel egy Endre nevű magyar vitéz, aki szükség-szerűen korábban kapta ezt a nevet. Lehetséges, hogy eredetileg Endere (vagy Endereh) volt a név alakja, mivel így fordul elő 1138, 1211, 1214, 1240 keltezésű

²¹ Szent István király Intelmei és Törvényei. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék könyvkiadója. Budapest, 2001. 31. o.

²² Képes Krónika, 2004. 58. o.

²³ Font Márta: Kijev és Halics az Árpád-házi királyok politikájában. Magyarország és a Kijevi Rusz. Матеріали угорсько-української наукової конференції «Угорщина та Київська Русь: історія, політика, культура». (Ужгород, 27 листопада 2000 р.). 40. o.

²⁴ Kálmán Béla: A nevek világa. Gondolat Kiadó. Budapest, 1969. 20. o.

²⁵ Font Márta: 2005. 130. o.

oklevelekben.²⁶ Ebben az esetben az is feltételezhető, hogy a Kijevi Ruszba került Endre ott éppen a korábbi nevéhez hasonlatosat választott magának.

Az András név rendkívül népszerű volt a Ruszban. András apostolnak olyan szerepet tulajdonítottak a bizánci egyház megteremtésében, mint amelyet a római egyház Szent Péternek. Az apostol a *Régmúlt idők krónikája* szerint Kijevben is térített: „*Онѣдрѣю учащю въ Синопи и пришедшю ему в Корсунь, увѣдѣ, яко ис Корсуны близъ устьѣ Днѣпрское, и въсхотѣ поити в Римъ, и проиде въ вустѣ Днѣпрское, и оттоле поиде по Днѣпру горѣ. И по приключаю приде и ста подѣ горами на березѣ. И заутра въставъ и рече к суцимъ с нимъ ученикомъ: „Видите ли гори сия? – яко на сихъ горахъ восияетъ благодать божья; иматъ градъ великъ быти и церкви многи богъ въздвигнути иматъ». И въшедъ на горы сия, благослови я, и постави крестъ, и помоливъся богу, и сълѣзъ съ горы сея, иде ж послѣже бысть Киевъ, и поиде по Днѣпру горѣ.*”²⁷ A XI. század közepén a Ruszban megjelenik az a gondolkodásmód, miszerint Kijevet Konstantinápolyal, a fejedelmeket pedig a császárokkal tartják egyenrangúnak. Erre nem csak a *Régmúlt idők krónikája* utal, de abban a szellemben íródott Bölcs Jaroszlav által egyházfői tisztséget kapott Ilarion metropolita elmékedése *A törvényről és a kegyelemről*²⁸; valamint a Szófia-székesegyházban készült freskó a nagyfejedelem családjáról. Némelyikük a képen a gyertyát tart, ami a bizánci uralkodó és családjának húsvéti ünnepére emlékeztet a Hagia Szófia-székesegyházban.²⁹ Bölcs Jaroszlav portréja a Szófia-székesegyházban sokkal nagyobb méretű, mint a korabeli bizánci templomokban található hasonló jellegű festmények.³⁰

András megkeresztelkedésének idejéről nincsenek adatok, mint ahogyan Bölcs Jaroszlav leányával, Anasztáziával kötött házasságának körülményeit sem ismerjük. Valószínűleg a nevet és a hercegnő kezét a nagyfejedelem oldalán vívott hadjáratokban érdemelte ki. Ilyen esemény lehetett az 1043-ban kirobbant fegyveres konfliktus Bizánccal.

Anasztázia nevét a XV. században élt krakkói kanonok, Jan Długosz írta le a *Lengyelek története (Dziejow polskich)* című munkájában: „*Pojął wspomniany Andrzej w małżeństwo córkę księżęcia Ruskiego, imieniem Anastazya, z której narodzili mu się dwaj synowie, Salomon i Dawid.*”³¹ Sem a magyar, sem az óorosz

²⁶ Vekerdí József: Endre, Imre. <http://www.c3.hu/~magyarnyelv/99-4/tartalom.htm>

²⁷ Повесть временных лет. Ч. 1. 1950. стр. 12.

²⁸ Font Márta: 2005. 131. o.

²⁹ Наталя Яковенко. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Критика. Київ, 2005. стор. 54.

³⁰ Собор Святої Софії в Києві. Київ „Мистецтво” 2001. с. 111.

³¹ Polska biblioteka internetowa. Jana Długosza kanonika krakowskiego Dziejów polskich ksiąg dwanście http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=43577&s=1

ROK PAŃSKI 1049. ANDRZEJ KRÓL WĘGIERSKI PRZYWOŁUJE BEŁĘ BRATA SWOJEGO Z POLSKI WRAZ Z ŻONĄ, I DZIEĆMI, I WYZNACZA MU TRZECIĄ CZĘŚĆ KRÓLESTWA; SAM ZAŚ POJMUJE ZA ŻONĘ ANASTAZYĄ CÓRKĘ KSIĄŻĘCIA RUSI.

Król Andrzej ustaliwszy i uspokoiwszy po śmierci króla Piotra królestwo Węgierskie, wysłał poselstwo do Polski, do rodzzonego brata swego Beli, z oznajmieniem, jak szczęśliwie powiodły mu się jego sprawy, i jak spokojnie

krónikákban nem szerepel Bölcs Jaroszlav fejedelem leányának a neve. A *Képes Krónika* mindössze azt jegyzi meg, hogy András „... a rutén fejedelem lányát vette feleségül.”³² Ugyanígy szerepel Thuróczy János krónikájában³³ és az 1473-ban kiadott *Magyarok krónikájában (Budai Krónika)*³⁴ is.

Aleksander Semkowicz lengyel történész 1887-ben kiadott részletes elemzésében áttekintette Długosz munkáját, azonban ő sem találta meg, hogy ebben az esetben milyen munkát használt fel a középkori krónikás.³⁵ Valószínűleg olyan forrásból meríthetett a krakkói kanonok, amely később, az idők folyamán elvesztett. Bölcs Jaroszlav korában a Lengyel Királyság és a Kijevi Rusz kapcsolatai rendkívül összetettek voltak. I. Kázmér Bölcs Jaroszlav testvérét vette feleségül, míg a király testvére a fejedelem fiához, Izjaszlavhoz ment feleségül.³⁶ Jan Długosznak tehát rendelkezésére állhattak olyan lengyel források, amely András korában, akár a Kijevi Ruszban töltött időszakában keletkezettek, azonban ezeket a magyar történétírók nem ismerték.

A krónikákban még szerepel – minden bizonnyal hibásan – az Agmund név is, amely Mátyás király történetírójától, Antonio Bonfinitől ered. Ezen a néven említi András feleségét Heltai Gáspár *Krónika az magyaroknak dolgairól* című 1575-ben kiadott munkájában³⁷. Heltai műve írásakor forrásként használta fel Bonfini krónikáját, aminek a teljes kiadása alig valamivel korábban, 1568-ban látott napvilágot.

Jan Długosz 1049-re teszi András és Anasztázia házasságkötésének évét. Ez vita tárgyát képezi a kutatók között. A legtöbben 1046-ra datálják az esküvőt³⁸, azaz arra az évre, amikor András visszatért Magyarországra Vata pogányházadásának

i z pełną już władza sprawował królestwo Węgierskie. Zaczem prosił go: "ażeby wrócił do Węgier, które jego równie były ojczyzną i dziedzictwem, gdzie po sobie, jako bezdzietnym, chce go uczynić następcą, nie tylko jak brata, ale jak przybranego syna." Dodal: „że nie przystało na obudwóch, ażeby współtowarzysze wygnania, którzy razem tyle wycierpieli, gdy pomyślniejsza zaświeciła dola, nie mieli jej razem używać." Bela książę Węgierski, poselstwem tem ujęty, po zasiągnięciu rady Kazimierza, króla Polskiego, brata rodzonego swojej żony, wraca do Węgier z żoną, dwoma synami Gejzą i Władysławem, którzy mu się w Polsce porodzili, z całym oraz domem, sprzętem i majątkiem, gdzie brat jego, król Andrzej, z wielką przyjął go radością. Jemu też rzeczony król Andrzej z miłości braterskiej odstąpił trzeciej części królestwa Węgierskiego, dwie zachowawszy dla siebie. Pojął wspomniany Andrzej w małżeństwo córkę księcia Ruskiego, imieniem Anastazyą, z której narodzili mu się dwaj synowie, Salomon i Dawid. Beli także książęciu, gdy do Węgier powrócił, księżna małżonka wyдалa na świat trzeciego syna, któremu nadał imię Lambert. I kwitnęła przez czas niejaki zгода i miłość braterska między królem i książęciem.

Tymczasem Henryk cesarz pragnąc pomścić się śmierci niezasłużonej Piotra króla Węgierskiego, nakazał wyprawę zbrojną, a zebrawszy znaczne wojsko, wkroczył do Węgier i obległ zamek Presburg. Przez kilka miesięcy burzył go mianem z kusz wielkich pociskami, trapiąc zarazem Węgry pustoszeniem włości. Nie dokonawszy wreszcie zdobycia tej twierdzy, wrócił do Niemiec, otwierala się bowiem nowa wojna z Gotfrydem i Baldwinem.

³² *Képes Krónika*: 2004. 59. o.

³³ Thuróczy János: *A magyarok krónikája*. Fordította: Horváth János. Magyar Helikon, 1978. 131. o.

³⁴ *Chronica Hungarorum*, 1473. Magyar Helikon. Budapest, 1972.

³⁵ Semkowicz, Aleksander: *Krytyczny rozbiór Dziejow polskich Jana Długosza do 1384 roku*. <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=26587>

³⁶ Греков В. Б. Киевская Русь. Киев и Западная Европа при Ярославе. Русско-польские отношения. Москва, 1949. стр. 482.

³⁷ Heltai Gáspár: *Krónika az Magyaroknak dolgairól*. Magyar Helikon, 1981. 102. o.

³⁸ Штернберг Я. І. З історії русько-угорських відносин середини XI ст.// Український історичний журнал. 1983. № 12. стор. 86.

a leverésére. Wertner Mór a házasságot 1037–1038-ra tette, Hóman Bálint valószínűbbnek tartotta az 1039-es évet³⁹. Várad Sternberg János az 1039–1040-es évet jelölte meg a házasságkötés dátumának, mivel András és Anasztázia leánya, Adelhaid 1040 vagy 1041-ben született Kijevben. Tolocsko T. T. feltételezi, hogy a házasság 1042 után kötött meg, amikor is III. Henrik német-római császár visszautasította Bölcs Jaroszlav egyik leányának a kezét, mivel már volt eljegyzett menyasszonya Aquitaniai (Poitoui) Ágnes személyében. Aba Sámuel halála (1044) után Jaroszlav joggal bízhatott abban, hogy András kerül a magyar trónra. Tolocsko nemcsak a házasságkötést, de András Kijevbe érkezését is a magyar király halálához kapcsolja.⁴⁰ Vajay Szabolcs beszámolója alapján az újabb kutatások szerint András és Anasztázia házassága 1050, vagy kevéssel előtte jött létre. Ez végül is megegyezik Jan Długosz krónikájának 1049. évével. Egybevág azzal is, hogy Anasztázia kétségtelenül Salamon és Dávid édesanyja, akik 1052–1055 között születtek. Bölcs Jaroszlav is inkább támogatót egy tényleges királyt és lépett szövetségre vele, amit a házasságkötés erősített meg – egyúttal figyelembe véve a családjában kötött többi házasságot –, mintsem erőteljes pártfogásába vett volna egy bizonytalan sorsú, hazájából menekülni kényszerült herceget. Mindenesetre ez nem magyarázza meg Adelhaid születését az 1040-es évek elején, aki 1056-ban már II. Vratszláv cseh herceg felesége volt, és 1059-ben megszülte első gyermekét.⁴¹ Vajay Szabolcs ezt a problémát úgy hidalja át, hogy – feltételezése szerint – András 1040 körül Kijevben valóban megnősült, csak hogy akkor még nem Anasztáziát vette feleségül, hanem szintén a Rusz központjában tartózkodó Edvárd angol herceg feleségének, Agátának a húgát. Mivel Agáta német származású volt – Liudolf fríz herceg és Egisheimi Gertrúd leánya, aki apai ágon III. Henrik német-római császárral, anyai ágon pedig IX. Leó római pápával volt rokoni viszonyban –, ez megmagyarázná Adelhaid német eredetű nevét is. Edvárd és angol lovagjai elkísérték Andrást és Leventét, amikor 1046-ban a főurak hívására visszatértek a Ruszból⁴².

András és Anasztázia gyermekei, Salamon és Dávid nevének kiválasztását a kutatók többnyire a Kijevi Rusznak, illetve az ottani udvari környezet hatásával magyarázzák. Ilarion metropolita a fentiekben már említett neves munkájában *A törvényről és a kegyelemről* címmel Volodimirt Dávidhoz, Jaroszlavot Salamonhoz hasonlítja⁴³, aki nem véletlenül kapta a „Bölcs” melléknevet⁴⁴. Makk Ferenc a névadásban éppen a Szent István-i úthoz való visszatérést véli felfedezni. Államalapító uralkodónk által megfogalmazott kormányzati-erkölcsi alapelvek, az

³⁹ Vajay Szabolcs: *Még egy magyar királynékné...? I. Endre és első felesége*. Turul, 1999. 21. o.

⁴⁰ Толочко Т. Т. Ярослав Мудрий. Міжнародні зв'язки Русі за часів Ярослава. Київ, 2002. стор. 204–205.

⁴¹ Vajay Szabolcs: 1999, 18. o.

⁴² Makk Ferenc: *A királyság első százada*. ADAMS Kiadó, 1992. 82. o.

⁴³ Ilarion metropolita elmékedése „A törvényről és a malaszról”. Iglói Endre, Misley Pál: *Régi orosz széppróza*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 9. o.

⁴⁴ Font Márta: 2005. 133. o.

Intelmek alapján I. István példaképei az uralkodásban a bibliai királyok, Dávid és Salamon voltak.⁴⁵

Anasztázia királyné részt vett azokban a politikai eseményekben, amelyek fia trónra emeléséhez vezettek 1063-ban.⁴⁶ Valószínűleg a kormányzásban jelentős szerepet vállalt, hiszen Salamon akkor még kiskorú volt. Másodjára Poth, német grófhhoz ment feleségül, aki korábban Bajorországban teljesített diplomáciai szolgálatot, de III. Henrik kegyvesztettje lett, mert a császár 1051–1052-es hadjárata idején Magyarország pártját fogta. Akkor Bajorországból elmenekülve a gróf I. András szolgálatába állt, majd Béla 1060-ban történt hatalomra jutása után visszatért Németországba. Anasztáziával és Salamonnal együtt azonban újból Magyarországra került.⁴⁷

Thuróczy János krónikája szerint az 1074-ben lezajlott, Salamon részéről vesztes mogyoródi csata után szöváltásba keveredett anyjával és „*arcul akarta csapni*”, de a felesége megakadályozta.⁴⁸ Az a dokumentum, amely az 1094. esztendő alatt Anasztázia kisebbik fiáról tesz említést, róla mint elhunytól számol be.⁴⁹

A Magyar Királyság létrejöttétől kezdve kapcsolatban állt a Kijevi Russzal, sőt egyes esetekben még korábbra, az állam megalakulása előtti időszakra kell visszatekintnünk. A két állam békés egymás mellett élésre való törekvése természetesen folyamat volt, amelyeket dinasztikus házasságkötésekkel szilárdítottak meg. Kétségtelenül a legmagasabb szintű és legszorosabb viszony a XI. század közepén alakult ki, amely András és Levente ruszbeli tartózkodásával függött össze, s András házasságkötésével érte el tetőfokát. Ez a kapcsolat akkor jelentős mértékben kihatott a magyar történelem alakulására, s talán ennek köszönhető bizonyos mértékben egy újabb keleti irányú szövetségkeresés a XII. század elején Álmos herceg és Könyves Kálmán részéről.⁵⁰ A bölcs Jaroszlav halála (1054) után meggyengült Kijevi Rusz, az erősebb nyugat-európai hatások a politikában, illetve az egyházszakadás (1054) után is a keresztény vallásgyakorlatban a Magyar Királyságot a nyugati orientáció irányába mozdította el.

FORRÁSOK

Повесть временных лет. Ч. 1. Текст и перевод. Подготовка текста Лихачева Д. С. Перевод Лихачева Д. С. и Романова Б. С. Под редакцией Адриановой-Перец В. П. Издательство Академии Наук СССР. Москва-Ленинград 1950.

Chronica Hungarorum, 1473. Magyar Helikon. Budapest, 1972.

Heltai Gáspár: Krónika az Magyaroknak dolgairól. Magyar Helikon, 1981.

Képes Krónika. Fordította: Bollók János. Osiris Kiadó, 2004.

⁴⁵ Makk Ferenc: 1992. 80. o.

⁴⁶ Font Márta: 2005. 133. o.

⁴⁷ Штернберг Я. И. 1984. с. 183.

⁴⁸ Thuróczy János: A magyarok krónikája. 1978. 161. o.

⁴⁹ Штернберг Я. И. 1984. с. 184.

⁵⁰ Álmos herceg felesége, Predszlava, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem leánya volt. Könyves Kálmán második házasságkötése alkalmával Volodimir Monomah nagyfejedelem leányát, Eufémiát vette nőül.

- Kézai Simon: A magyarok cselekedetei. Osisris. Fordította. Bollók János. Budapest, 2004.
 Szent István király Intelmei és Törvényei. Szent István Társulat az Apostoli Szentszék könyvkiadója. Budapest, 2001.
 Thuróczy János: A magyarok krónikája. Fordította: Horváth János. Magyar Helikon, 1978.

IRODALOM

- Греков В. Б. Киевская Русь. Киев и Западная Европа при Ярославе. Русско-польские отношения. Москва, 1949.
 Собор Святої Софії в Києві. Логвин Г. Н. текст, упорядкування. Київ „Мистецтво” 2001.
 Толочко Т. Т. Ярослав Мудрий. Міжнародні зв'язки Русі за часів Ярослава. Київ, 2002
 Штернберг Я. І. З історії русько-угорських відносин середини XI ст.// Український історичний журнал. 1983. № 12. стор. 84-91.
 Штернберг Я. И. Анастасия Ярославна, королева Венгрии.//Вопросы истории. 1984. № 10. с. 180-184.
 Яковенко Наталя. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Критика. Київ, 2005.
 Font Márta: Kijev és Halics az Árpád-házi királyok politikájában. Magyarország és a Kijevi Rusz. Матеріали угорсько-української наукової конференції „Угорщина та Київська Русь: історія, політика, культура”. (Ужгород, 27 листопада 2000 р.).
 Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szeged, 2005.
 Györffy György: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1977.
 Iglói Endre, Misléy Pál: Régi orosz széppróza. Iarion metropolita elmékedése „A törvényről és a malasztról”. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977.
 Kálmán Béla: A nevek világa. Gondolat Kiadó. Budapest, 1969.
 Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szeged, 1994.
 Lenkey Zoltán–Zsoldos Attila: Szent István és III. András. Kossuth Kiadó, 2003.
 Makk Ferenc: A királyság első százada. ADAMS Kiadó, 1992.
 Vajay Szabolcs: Még egy magyar királynénk...? I. Endre és első felesége. Turul, 1999.

INTERNETES KIADVÁNYOK

- <http://litopys.org.ua> Патерик Києво-Печерський. За другою Касіянівською редакцією (1462 р.). Упорядкувала, адаптувала українською мовою, склала додатки і примітки Ірина Жиленко (Київ, 2001). Про преподобного Мойсея Угриня.
<http://www.pbi.edu.pl> Jana Długosza kanonika krakowskiego Dzieła Wszystkie.
http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=43577&s=1 Polska biblioteka internetowa. Jana Długosza kanonika krakowskiego Dzieł polskich ksiąg dwanaście
<http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=26587> Semkowicz, Aleksander: Krytyczny rozbiór Dzieł polskich Jana Długosza do 1384 roku.
<http://www.c3.hu/~magyarnyelv/99-4/tartalom.htm> Vekérdi József: Endre, Imre.

PALLAI LÁSZLÓ*

Az európai egység kérdése és a magyar külpolitika a két világháború között

Rezümé A két világháború közötti európai egységtörekvések jelentős mértékben előkészítették az 1945 utáni integrációs folyamatot. A tanulmány a magyar külpolitika reakcióját, viszonyát vizsgálja az integrációs törekvésekhez. A két világháború között a magyar külpolitika alapvető törekvése a revízió és a kisebbségvédelem volt. A hatásában legjelentősebb egységtörekvés – a páneurópa-mozgalom – azonban került az ebben a kérdésben való határozott állásfoglalást. Ennek következtében a hivatalos magyar külpolitika nagyobb jelentőséget a mozgalomnak és az ilyen jellegű törekvéseknek nem tulajdonított. Bethlen István többször is egyértelművé tette, hogy első lépés a revízió, és csak ezután támogat bármilyen integrációs törekvést, melynek szükségszerűségével egyébként ő maga is egyetértett.

Abstract The efforts for European unity between the two World Wars had a significant role in preparing the post-1945 integration process. The article investigates the reaction and relationship of Hungarian foreign policy to integration endeavours. The inter-war Hungarian diplomacy mainly aimed at revision and the protection of minorities. However, the most effective unity effort – the Paneuropean movement – abstained from taking a concrete stand in this issue. As a consequence, the official Hungarian foreign policy did not take this movement and the several other schemes of the kind into serious account. István Bethlen many times made it clear that the first step was to be revision, and only afterwards was he able to support any kind of integration project, the necessity of which he himself did agree with.

Az 1945 utáni európai történelem egyik meghatározó tendenciája az integrációs folyamat elmélyülése. A 60-as évektől 2004-ig ez elsősorban Nyugat- és Dél-Európára terjedt ki. A 2004-es csatlakozási folyamat volt az Európai Unió történetének eddigi legnagyobb kibővülése. Különlegességét nemcsak az adja, hogy az Európai Unió keleti határa jelentősen kitágult, hanem az is, hogy többségében egykori szocialista országok lettek az integráció tagjai. Mindenütt, ahol napirendre került az integrálódás lehetősége, jelentős érdeklődés mutatkozott az integráció történeti előzményeinek kutatása iránt. A tagjelölt országok igyekeztek felsorakoztatni azon történeti érveket, köztük saját integrációs terveit, melyek segíthették csatlakozási törekvéseik elfogadtatását a közvéleményben. A rendszerváltozások előtt ezekben az országokban az európai egység gondolatok kutatása érthető módon nem tartozott a történeti vizsgálatok preferált témái közé. Magyarország és az egység gondolatok kapcsolatának vizsgálata a csatlakozási törekvés megfogalmazása után jelentős fellendülést élt át. Ez érvényes a 2004 után csatlakozott országokra is.

Az Európai Unió történeti előzményeiben kiemelkedő szerepe van a két világháború közötti egység gondolatoknak. Bár ezek sorában a legismertebb a páneurópa-mozgalom, hangsúlyozni kell, hogy számos más hivatalos és nem hi-

* PhD; Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, igazgatóhelyettes.

vatalos formában megfogalmazott tervek és szervezetek is hozzájárultak az integrálódás szükségszerűségének tudatosításában. Jelen tanulmány a magyar külpolitika és törekvéseinek látószögéből kívánja a terveket bemutatni.

A két világháború közötti magyar nemzetpolitikai stratégia meghatározó alapelemét a revízió jelentette. Ennek szükségességével a magyar társadalom egésze egyetértett. A trianoni békeszerződés sokkhatását számos tényező okozta. Nemcsak annak pusztja megtörténte, az elcsatolások etnikai szempontból nehezen magyarázható mértéke, a felkészületlenség okozott traumát, hanem a határmeghúzások mindennapokban átélhető negatív következményei is a revíziót tették a külpolitikai gondolkodás központi kérdésévé. Megvalósításának lehetséges formáit a magyar külpolitikának kellett kimunkálnia. A magyar politikusok és diplomáták annak ellenére hirdették a revízió szükségességét, hogy hivatalos formában sohasem fogalmazták meg a kívánt területi gyarapodások konkrét mértékét. Ez annak ellenére igaz, hogy a hazai propagandában hangoztatott „Mindent vissza!” elvvel szemben maguk is tisztában voltak az 1919 előtti állapotok visszaállításának lehetetlenségével. Ez a jelszó elsősorban a hazai társadalomnak szólt.

A korai húszas években voltak bizonyos kísérletek a szomszédos kisállamokkal való megállapodásra a korlátozott területi engedmények elérése érdekében, de ezek reális eséllyel nem bírtak.¹ A csehekkel való tárgyalások megmutatták, hogy a magyarok túl sokat kérnek, a másik fél pedig azt a keveset sem vette komolyan, amit felajánlott. A belpolitikában mesterségesen is szított nacionalista érzület sem kedvezett a megegyezésnek. Hasonlóképpen eredménytelennek bizonyultak a lengyelekkel és a románokkal folytatott kétoldalú megegyezési kísérletek. A kisantant létrejöttével nemcsak ezek a tárgyalások szakadtak meg, hanem Magyarország körül kialakult egy olyan szövetségi rendszer, mely a területi status quo megtartását tekintette legfőbb céljának.

A Monarchia szétesésének negatív gazdasági következményeivel maguk a győztes nagyhatalmak is tisztában voltak. Egy olyan integrált gazdasági egység, egy „közös piac” szűnt meg hirtelen, mely számos tekintetben a mostani Európai Unió egyfajta történeti előképe.² Mind a trianoni, mind a saint-germain-i békébe belefoglalták, Ausztriának, Magyarországnak és Csehszlovákiának javasolják, hogy legalább öt évre tartsák meg a vámuniót. Ez elvileg ésszerűnek tűnt, de az utódállamok politikusainak általános véleménye az volt, hogy a régi Monarchia bármilyen elemének megtartása – legyen az a gazdasági szálak helyreállítása, vagy a Habsburgok visszatérési kísérlete Magyarországra – a régi Habsburg Birodalom restaurálását készíti elő. Az utódállamok gazdaságpolitikája így nem a korábbi gazdasági kapcsolatok újraszervezését tűzte ki célul, hanem azok lehető legteljesebb átvágását és a saját teljes ipari vertikum kiépítését szolgáló ún. importpótló iparosítási politikát.

¹ Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest, 1988. 77–78., Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, 1988. 93.

² Ezt az álláspontot képviseli többek között: Fink, Krisztina Maria: *Die Österreichisch-Ungarische Monarchie als Wirtschaftsgemeinschaft. Ein historischer Beitrag zur aktuellen Integrationsproblemen*. München, 1968.

Bethlen István miniszterelnöksége idején ő töltötte be a külpolitika tényleges irányítójának szerepét is. Mellette a külügyminiszterek súlytalanabbak voltak. Ő dolgozta ki azon külpolitikai célokat és elveket, melyek miniszterelnöksége után is sokáig a magyar külpolitikai stratégia alapjait jelentették. Az importpótló iparosítási politika Magyarországon is gyakorlattá vált. A háború utáni magyar kereskedelempolitikát és az új vámtarifatörvényt érintő kritikákra a következőket válaszolta: „...tisztában kell lenni azzal, hogy mit akarunk. Vagy akarunk ipart, vagy nem. Ha akarunk ipart, akkor magunkra kell venni azt, hogy átmenetileg a mezőgazdaság érdekei is bizonyos megterhelést szenvedjenek, de akkor tudhatjuk azt is, hogy a helyzet bizonyos idő múlva javulni fog. Ha nem akarunk ipart, akkor elkerülhetjük ezt az átmeneti megterhelést, amelyet a vámok jelentenek; akkor azonban legyünk tisztában azzal, hogy ebben az országban alacsony lesz a nyerstermék ára és drága az iparcikké, és amikor ennek az országnak a népességfeleslegét kellene foglalkoztatni, nem leszünk erre képesek.”³ A két világháború közötti Magyarország ipara azonban még nem volt képes a folyamatosan jelen lévő agrárnépesség-felesleget felszívni, valamint a mezőgazdaságnak is – a Bethlen által jóslatokhoz képest – tartósabb hátrányokat kellett elszenvednie. A piacprobléma folyamatosan sújtotta a magyar agrárkivitel pozícióit.

Bethlen és a hivatalos magyar politika annak ellenére, hogy követte az integrációs tervezetek sorsának alakulását, jelentőséget nem tulajdonított neki. Úgy vélte, hogy mindazok a tervezetek, melyek nem karolják fel a magyar külpolitikai törekvéseket leginkább foglalkoztató célokat – a revíziót és a kisebbségvédelmet –, azok a magyar elképzelések szempontjából érdektelenek. A határokat változtatlanul meghagyó tervezetekről – pl. Páneurópa – az volt a véleménye, hogy „az új határok gazdaságsszervező hatása nem szűnik meg azáltal, hogy az azokon épült vámfalakat lebontjuk, vagy rajtuk rést ütünk.”⁴ A remélt határrevíziót követő gazdasági közeledés várható hasznával maga is tisztában volt. 1924. szeptember 11-én, a Népszövetség közgyűlésén erről a következőket mondta: „...a kölcsönös gazdasági érintkezés az üzletkötés sűrűsödésével, az érdekek beszámításával napról napra mindjobban tágulnak majd a rések, amelyek a rideg gazdasági elzárkózás rendszerén – a háborús szelem e maradványán – máris üttettek, és amelyek a jövő békéjének fenntartására további biztosítékot adni a legalkalmasabbnak lehetnek.”⁵ Jól láthatóak érvrendszerében azon hangsúlyeltolódások, amikor a hazai közvéleményhez, ill. a külföldhez szól. 1926. szeptember 27-én Debrecenben, díszpolgárrá avatásának alkalmával mondott beszédében bizonyos feltételek mellett elképzelhetőnek látta a gazdasági megegyezést. „Nem riadunk vissza a szomszédainkhoz való közeledéstől sem, amelyre gazdasági szempontból nekünk és nekik is szükségük van, abban az esetben, ha tiszteletben tartják önállóságunkat és önrendelkezési jogunkat saját ügyeink felett.”⁶

³ Bethlen István gróf beszédei és írásai I. kötet. Budapest, 1933. 306

⁴ Idézi Kövics Emma: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933*. Budapest, 1992. 63.

⁵ Bethlen István gróf beszédei és írásai II. kötet. Budapest, 1933. 6.

⁶ Uo. 157.

A húszas évek első felében a magyar külpolitika aktivitása még szerény, lehetőségeiben korlátozott volt. Ez nemcsak az elszigeteltségének tudható be, hanem annak is, hogy a legnagyobb kihívást az ország életképességének az új határokon belüli megteremtése jelentette. A stabilizációs folyamat lezárulásával a külpolitikai elszigetelődésből való kilépés és a revízió külső nagyhatalmi támogatásának megteremtése került napirendre. A miniszterelnök az új feladatokat 1927. május 27-i, zalaegerszegi beszédében vázolta fel. „Az országunk alapproblémái ... nagyjából el vannak intézve, most ahhoz kell látnunk, hogy barátokat szerezzünk külföldön, hogy megnyerjük magunknak azokat az erőket, amelyek sorompóba állíthatóak a magyar ügy érdekében.”⁷ A célok továbbra is változatlanok maradtak. A revízió és a Duna-völgyi megegyezés viszonyáról 1928-ban a következőket mondta: „Mi nem tartományokat veszítettünk el. ...mi fajunk egyharmadáról örökidőkre le nem mondhatunk. Ezt igazságul elfogadni nem tudjuk és a magyar nemzet kapura szögezné azt az államférfiút, aki egy második Trianont aláírna. Ha ilyen locarnói szerződést, mint önérzetes nemzet alá nem írhatunk, mert nem áll a béke érdekében, akkor még kevésbé mehetünk bele valamilyen gazdasági blokkba, vagy dunai konföderációba, mert ezek a locarnóinál messzebbmenő konstrukciók.”⁸

A húszas évek közepétől a magyar külpolitika nagyhatalmi segítséggel kívánt a nemzetközi elszigeteltségből és a kisantant gyűrűjéből kilépni. Az 1927-es olasz–magyar barátsági egyezmény növelte a magyar külpolitika mozgásterét, valamint sikerült a revízió ügyének is támogatást szerezni. Ez azért volt különösen fontos, mert Bethlen a revíziót békés úton, a nagyhatalmak közti megegyezés által remélte elérni. Olaszország támogatásának megszerzése azért is szerencsés volt, mert ez a magyar külpolitikának különösebb elkötelezettséget nem jelentett, s nem voltak kedvezőtlen belpolitikai kihatásai sem. Németország esetében ez a harmincas évek második felében gyökeresen másként alakult. A kapcsolatok erősödése, a külgazdasági függés létrejötte alapvetően befolyásolta a magyar belpolitika irányát. A folyamatos jobbratolódás és faji törvények meghozatala ennek volt a következménye. Az olasz orientáció mellett kísérletet tettek a kisantant fellazítására is. Horthy kormányzó a mohácsi csata 400. évfordulóján, annak helyszínén 1929. augusztus 29-én elmondott beszédével Jugoszlávia felé kívánt közeledni. Valóságos eredménnyel azonban ezek a törekvések sem jártak.

A kortársak által „Európa-grófként” tisztelt R. N. Coudenhove-Kalergi 1923-ban megjelent – *Pan-Europa c.* – könyve 1924-től mozgalommá fejlődött. Számos országban – pl. Franciaország, Csehszlovákia, Ausztria, Németország – aktív, vezető politikusok is azonosultak az üggyel. A felsorolásból jól látható, hogy minden támogató a saját külpolitikai elképzeléseinek keretét látta a mozgalomban, annak ellenére, hogy ezek a célok ellentétesek voltak. Az 1926-ban Bécsben megrendezett I. kongresszusával a mozgalom elérte két világháború között megvalósulási lehetőségének maximumát. Amikor a magyar résztvevők és a külpolitikánkat meghatározó szereplők látták, hogy a kongresszus nem hajlandó

⁷ Bethlen István gróf beszédei és írásai II. kötet. Budapest, 1933. 184.

⁸ Uo. 210.

foglalkozni a revízió és a kisebbségvédelem kérdésével – sőt ezen témák fontosságáról beszélő magyar felszólalótól a levezető elnök megvonta a szót –, a mozgalomból való kiábrándulás gyorsan bekövetkezett. Aktív politikusok, képviselők, pláne kormánypártiak általában távol tartották magukat a Páneurópa-szervezetektől és rendezvényektől. A kompromittálódás veszélyétől félték. Így a mozgalom nem kapott sem anyagi, sem politikai támogatást Magyarországon, szemben Németországgal, ahol nem pusztán bizonyos nagytőkés anyagi körök biztosították a működés hátterét, hanem a Stresemann által irányított német külpolitika is eszközött, politikai érdekérvényesítési lehetőséget látott benne.

A magyar külpolitika gyanakvását és bizalmatlanságát az egységtörekvésekkel szemben az a példa is mutatta, hogy amikor Auer Pál – nemzetközi jogász, a Páneurópa-mozgalom magyarországi szervezője – 1932 februárjában nemzetközi tanácskozást szervezett a dunai államok közeledéséről, azt részben titokban kellett előkészíteni. Később erre így emlékezett vissza. „Tisztában voltam vele, hogy ez a kezdeményezés nem volt összeegyeztethető az akkori magyar kormány politikájával, és hogy ha a hivatalos körök előre tudomást szereznének róla, igyekeznének az értekezlet létrejöttét megakadályozni.”⁹ A légkört mutatta, hogy míg az egykori politikusok közül sokan képviseltették magukat, az aktívak inkább távolmaradtak. A hivatalos magyar politika távolságtartását az együttműködés hazai támogatóinak köre is okozta. Nagy számban voltak köztük liberálisok, szabadkőművesek, zsidó származású értelmiségiek, azaz olyan ideológiák, eszmei irányzatok képviselői, melyek kevésbé illettek bele a hivatalos politikai kurzusba.

1929. szeptember 5-én Hágában tartotta a Népszövetség soros közgyűlését. A találkozás különlegességét egyrészt az adta, hogy itt emlékeztek meg a Népszövetség fennállásának 10. évfordulójáról. A francia delegáció vezetője, Aristide Briand miniszterelnök és külügyminiszter beszédében Páneurópa megteremtésének szükségességét vázolta fel. Briand terve fordulóponthoz jelentett az integrációs gondolat történeti előzményeiben. Az európai egység gondolata először emelkedett hivatalos nagyhatalmi rangra. A terv megfogalmazásakor meghatározóak voltak a gazdasági szempontok. A beszédet követően a francia kormányzat 1930. május 17-én hivatalos formában is eljuttatta memorandumát az európai államokhoz a terv megvalósításáról. Az Európa-tervet általában jellemző gyanakvás és bizalmatlanság Briand felvetését sem kerülte el. Az európai kormányok hol udvariasan, hol határozottabban a francia kezdeményezést elvetették. Briand terve így megmaradt eszmetörténeti és politikatörténeti jelentőségénél, megvalósulási esélyt saját korában nem kapott. A magyar kormányzat álláspontját is az integrációs tervezetekkel kapcsolatos általános álláspontja határozta meg.¹⁰

A válságévek fordulatot jelentettek a revízió kérdésében. A nagyhatalmak részéről olyan vélemények fogalmazódtak meg, melyekben a magyar külpolitika a közeli revízió lehetőségét vélte felfedezni. A magyar diplomácia aktivitása felerősödött. Olaszország mellett egy másik nagyhatalom, Németország is támogatta a

⁹ Auer Pál: *Fél évszázad. Események, emberek*. Washington, 1971. 158.

¹⁰ Kövics Emma: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933, i.m. 176.*

revízió gondolatát. 1930. novemberében Bethlen Berlinben tett látogatást. Németország új külpolitikai gondolkodását, a kelet-közép-európai régió felértékelődését nemcsak a felsőbb vezetésben történt személyi változások jelezték, hanem az is, hogy a háború befejezése óta először járt itt magyar miniszterelnök, s a következő feljegyzést készítette: „Általános helyzetképként megállapíthatom, hogy Európa egy, a béke által rákényszerített mesterséges nyugalom után mozogni kezd, a gazdasági helyzet Európa-szerte romlik és az 1931-es évtől kezdve néhány nehéz, nyugtalan év fog következni minden valószínűség szerint. Nekünk a nyugalom halált és megmerevedést jelent, így bármi okozza is a mozgást, az nekünk jó, még akkor is, ha igen nehéz gazdasági helyzetben megyünk át.”¹¹ A látogatás alkalmával Köpke miniszteri igazgató azt nyilatkozta, hogy „a francia szövetségi rendszer fellazítása Kelet- és Délkelet-Európában közös célunk Magyarországgal, ennél fogva a kisanant fellazítására irányuló magyar erőfeszítéseknek szívből sikert kívánhatunk.”¹² Bethlen azonban nem kívánt külpolitikában kizárólag egy nagyhatalomhoz kötődni, így a németek reménysége több volt, mint ami megvalósult a látogatás révén.

A Bethlen utáni miniszterelnökök az egységtörekvések kérdésében kevésbé voltak elutasítók, sőt Gömbösről az a vélemény is elterjedt, hogy szimpatizál a gondolattal, de a területi revízió elsőbbségét sem ő, sem mások nem adták fel.¹³ Az egységtörekvésekkel szembeni általános gyanakvás továbbra is fennmaradt. Az utódállamok közötti gazdasági közeledést hirdető nemzetközi hírű, a Népszövetség gazdasági szakértőjeként ismert és rengeteget publikáló Hantos Elemér, aki többször találkozott Benešsel, tevékenységét, szervezőmunkáját Magyarországon bizalmatlanság kísérte. Külföldi vezető politikusokkal történt találkozóit, tervezeteit egyesek úgy értelmezték, hogy az a magyar kormány felhatalmazása alapján történt, de ennek semmiféle alapja sem volt.¹⁴ Félreértésekre azonban alapul szolgálhatott. A csehszlovákiai magyar kisebbség vezetői például minden ilyen tárgyalási kísérletet aggályosnak vélték és határozottan tiltakoztak ellene.¹⁵ A magyar kormány, ahogy korábban, úgy most sem fogalmazott meg blokkalkotási javaslatot és ezeket nem is támogatta. A válság alatti piacprobléma pedig Magyarországot is súlyosan érintette. Beneš maga is felvetette a dunai államok agrárblokk-alkotási lehetőségét. Igéreteivel, a közeledést szorgalmazó kijelentéseivel szemben a magyar politikának nagyon óvatosnak kellett lenni. Egy olyan politikusra, mint Beneš, különösen ráillett Hory András által Talleyrandtól kölcsönzött hasonlat, ami a diplomácia nyelvének megértéséhez elengedhetetlen: „...ha egy tisztességes asszony azt mondja, hogy nem: az még nem zárja ki, hogy lehet. Ha azt válaszolja, hogy lehet, az annyi, mintha igent mondana. Ha pedig azt mondja, hogy igen, akkor nem tisztességes asszony. Viszont ha egy diplomata

¹¹ Kövics Emma: *Az európai egység kérdése és Németország 1919–1933*, i. m. 363.

¹² Romsics Ignác: *Bethlen István külpolitikája 1921–1931*. In: Századok, 1990/5–6. 612.

¹³ Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején. 1932–1936*. Budapest, 1982. 484.

¹⁴ Uo. 483., Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság*, i. m. 113., Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája*. Budapest, 1968. 258.

¹⁵ Uo.

azt mondja, hogy igen, annak nem szabad felülni, mert csak annyit jelent, hogy lehet. Ha azt mondja, hogy lehet: annak az az értelme, hogy nem. És ha azt mondja, hogy nem: akkor nem diplomata.”¹⁶ Pritz Pál szerint „Beneš volt annyira jó politikus, hogy tudta: már csupán azért is érdemes időnként engedékenynek mutatkozni, mert ennek nyomán talán a magyar vezetők mégis rákényszerülnek arra, hogy konkrét ellenjavaslatokat tegyenek, ami az integritásról való lemondással lett volna egyenértékű.”¹⁷

A kisantant vezetői azonban egyértelműen megfogalmazták, hogy bizonyos integrációs tervek felkarolása sem vezethet a határok, a közép-európai politika berendezkedés megváltoztatásához. Beneš 1932. február 22-i parlamenti beszédében a Tardieu-tervre reagálva azt mondta, hogy ha a javaslatok „bármilyen politikai elkötelezettséggel járnának, ha azok célja, illetve következménye holmi nemzetközi organizmus, konföderáció vagy más elnevezésű, de hasonló politikai szervezet talál lenni, akkor azt hiszem, hogy mi az ilyen együttműködést már eleve el kell, hogy utasítsuk. A kisantant államai ebben a kérdésben egységesek.”¹⁸ Hasonló véleményen volt a másik két állam is. A kisantant külügyminisztereinek kifelé az együttműködési hajlandóságot kellett mutatni, a hazai közvélemény felé viszont a területi kérdésekben való szilárdságot. Titulescu román külügyminiszter 1933. január 27-én *Az Est*-nek adott interjújában azt nyilatkozta, hogy kívánatos az együttműködés „a közép-európai országok, Magyarország, Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia közötti kedvezményes tarifák alapján, tiszteletbe tartva minden nemzet jogait, figyelembe véve egyes közép-európai államok különleges érdekeit. Hiba lenne azt hinni, hogy egy ilyen egyezmény véglegesen kudarcra van ítélve pusztán azért, mert a múlt évben nem sikerült átültetni a gyakorlatba. ... De ez jelenti a jövőt. A közép-európai országoknak választaniuk kell: Vagy összefognak a felvirágzás érdekében, vagy elszigetelődnek, ellenségeskednek egymással, s így nyomorba jutnak. Az egység sohasem sikeres, ha valaki ellen teremtik meg: mindig győzedelmeskedik, ha valamilyen célból hozzák létre. ... A közös gazdasági érdekek kölcsönös kielégítése céljából – a kisebbségek méltányos kezelése, s az érdekek aktív közössége által teremtett hangulat révén – a nyugalanság, a civódás mai világában megvalósulhat az egyik legfontosabb dolog: a határok légiesítése.”¹⁹ Benešhez hasonlóan Titulescu is az adott határok keretein belül látta az együttműködést megvalósíthatónak. Még egyértelműbben fogalmazott 1934. április 4-én, a román parlamentben elhangzott beszédében. „Közép-Európa mai határai az igazságosság-eszme évszázados fejlődésének eredményei. A közép-európai határok kérdése lezárult, nem pedig olyan folyamat, amelynek most kellene kezdődnie. Minden kísérletre, hogy újra felvessék, azt fogjuk felelni: eldöntött

¹⁶ Idézi: Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*, i. m. 98.

¹⁷ Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején*. i. m. 23.

¹⁸ Auer Pál: *Fél évszázad. Események, emberek*, i. m. 160–161.

¹⁹ Nicolae Titulescu: *A béke dinamikája*. Válogatta és a bevezetőt írta: Sztarinyczki Gábor. Bukarest, 1982. 106–107.

dolog.²⁰ A határkérdésben Magyarország és szomszédai közti alapvető ellenérdekeltség minden megegyezési, gazdasági blokkalkotási kísérletet megbuktatott.

1933 után a nemzetközi politikában is felvetődött a békék bizonyos korrekciójának lehetősége. Bethlen 1933 őszi angliai útja során a közvéleményt kívánta megnyerni a magyar ügy támogatására. A cambridge-i egyetemen tartott előadásában felvázolta a magyar külpolitika céljait és viszonyát a gazdasági egységtervekhez. A békeszerződések legnagyobb hibáját abban látta, hogy balkanizálták a térséget. Ez azért is káros, mivel Németország és a Szovjetunió visszaszorulását a nemzetközi politikában csak átmenetinek tekinti. A nagyhatalmak feladatának tartja Közép-Európa stabilizálását, mely egyben európai cél is. Ennek elengedhetetlen előfeltétele a revízió. „A Duna-medencében a tarthatatlanná vált békeszerződési intézkedések igazságos és komoly revíziója révén a kis népek egymással kibékíthetnének, kollaborációjuk ezúton előkészíthetnék és ezáltal a Duna-medence népeinek olyan organizációja teremtenék meg, amely e területről a vele szomszédos hatalmas népek illetéktelen befolyását kirekesztené.”²¹ A revízió és az együttműködés kérdésének sorrendje a következő: „Két kardinális probléma megoldása van tehát függőben a Duna-medencében, az egyik a szerződések revíziójának a kérdése, a másik a kis népek kollaborációjának a megorganizálása. A revízió a primus, de éppúgy szükség van a második műveletre is, ez azonban csak a népek kibékítése után, revízió révén érhető el.”²² Ez azonban nem valósulhat meg az utódállamok egymás közti tárgyalásával, hanem csak a nagyhatalmak közreműködésével. Azokat a kísérleteket, melyek a meglévő határokból indultak ki, elhibázottnak és eleve kudarcra ítéltnek tartja. „Nem voltak őszinték, amennyiben csak azt célozták, hogy Magyarországot és Ausztriát valamely módon a kisantant gazdasági szférájába betereljék, hogy azután politikailag denaturizálják őket, vagy naivak voltak, mert nem vették észre, hogy a kisantant államainak gazdasági politikája egyszerű függvénye nemzeti politikájuknak.”²³ Magyarország és a kisantant viszonyára a revízió kérdésében azt a példázatot említi, hogy „nem lehet a farkast és a bárányt más közösségre rávenni, mint arra, amelyben a farkas a bárányt felfalja.”²⁴ A Tardieu-terv bukását is ezek a körülmények okozták. „A Tardieu-terv, a dunai konföderáció terve és egy sora más hasonló variációknak, mind egy és ugyanazon betegségben szenvednek: gazdasági koncepciók, amelyek azonban a gazdasági bajokat nem oldják meg, politikai hátsó gondolatokból születtek meg; vagy fordítva azt lehet mondani róluk, hogy politikai tervek gazdasági köpönyegbe burkolva, amelyek többé-kevésbé mind abból a célból eszeltettek ki, hogy Magyarország látszólagos gazdasági kedvezményekkel a kisantant hatalmi csoportjának érdekszférájába tereltessék be, anélkül, hogy a revízió terén előzetesen elégtételhez jutott volna.”²⁵ Úgy véli, hogy Európa az átmenetiség korát

²⁰ Nicolae Titulescu: A béke dinamikája. Válogatta és a bevezetőt írta: Sztarinyczki Gábor. Bukarest, 1982. 136.

²¹ Bethlen István: *A magyarság helyzete a Dunamedencében*. In: Magyar Szemle, 1933/december. 306.

²² Uo. 307.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo. 311.

éli, mely hozhat stabilitást, de mutatkoznak veszélyek is. A revízió előtti magyar külpolitika feladatát a következőkben látja: „...addig az időpontig is mi magyarok dolgozni fogunk, s türelemmel várunk; összes szomszédainkkal normális gazdasági relációk teremtésére és ennek érdekében áldozatokra is készek vagyunk. De ezen túlmenő gazdasági vagy politikai blokkba be nem lépünk és kár a sok fáradságért, amelyet ily tervek kieszelésére addig az időpontig fordítanak, amíg egy igazságosabb új osztály révén béke és barátság nem létesül a Duna-medencében.”²⁶

Mivel Magyarország részéről sem az európai egység, sem a Duna-völgyi integráció terve hivatalos rangra nem emelkedett, és egy ilyet nem is támogattak, ezért hazai támogatóinak megítélésére a kormányzat oldaláról csak közvetve, az utódállamok közötti blokkalkotási kísérletekről kialakított véleménye alapján következtethetünk. A magyar parlamentben az 1932-es költségvetés megtárgyalásakor bontakozott ki vita a gazdasági egységtervekről, s benne a Tardieu-javaslatról. Schandl Károly szerint: „Tardieu terve voltaképpen vallomás az egész világ felé, hogy Közép-Európa gazdasági struktúráját rendbe kell hozni.”²⁷ Bethlen ebből az alkalomból bővebben fejtette ki véleményét. „Valóban bármilyen érdemei is vannak a tervnek, bármennyire a szolgálatába állott, hogy Középeurópát újra talpra állítsa, hibája az, hogy egy kissé Duna-konföderációs íze van és hogy a preferencia, amit kínál, kissé drága. Ennek folytán én azt kérem a magyar kormánytól, hogy miután a mi érdekünk az, hogy szabad kezünk legyen a többi piacok felé is, az érdekünk az, hogy egyenlő feltételek mellett szerződhesünk akár Olaszországgal, akár Franciaországgal, Németországgal, mint Csehszlovákiával, ebben a tekintetben semmit fel ne adjon a szabad kezükből, dolgozzék azon, hogy a Tardieu-terv olyan irányba módosítassék, amely a mi érdekeinknek megfelel.”²⁸ A tervet Gratz Gusztáv – aki a két világháború közötti integrációs gondolat legtekintélyesebb képviselője – vette védelmébe. Adatokkal igazolta a koncepció realitását, valamint eszközt látott benne, hogy Magyarország a régi piacait visszaszerezze és ezáltal a válságot orvosolja. „Erős meggyőződésem, hogy mi a gazdasági együttműködéssel visszaszerezhethetjük magunknak – legalábbis részben – a nagyobb gazdasági területek természetes előnyeit, azokat, amelyeket gazdaságilag a régi monarchia, a régi közös vámterületen élvezhettünk.”²⁹ Véleményét kevesen osztották.

A külpolitikai irányítás ennek ellenére folyamatos érdeklődést mutatott a tervek iránt. Érdekes momentum, hogy a kormányzat magatartása ellenére az említett Hantos Elemér rendszeresen publikált a Külügyminisztérium félhivatalos francia nyelvű lapjában, a *Revue de Hongrie*-ban. Az elutasító magatartások egyes ellenzéki csoportok részéről is megfogalmazódtak. Vámbéry Ruzstem Gratzot és Hantost „konföderációs vigéceknek” tartotta és koncepciójukról azt írta, hogy

²⁶ Bethlen István: A magyarság helyzete a Dunamedencében. In: Magyar Szemle, 1933/december. 311

²⁷ Az 1931. évi július hó 18-án meghirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló VI. kötet. Budapest, 1932. 440.

²⁸ Uo. 453.

²⁹ Uo. VII. kötet. 74.

akik „politikamentes gazdasági közeledést hangoztatnak, tudják, hogy az fából vaskarika.”³⁰

Pozitív volt azonban a gazdasági közeledést szolgáló tervek fogadtatása a magyar közgazdász társadalom részéről. Gazdasági szempontból az elképzeléseket helyesnek tartották, az ebben a témában megjelent kiadványokat rendszeresen recenzálták. Ők is egyetértettek azzal, hogy a gazdasági közeledés Magyarországnak földrajzi szempontból is érdeke lenne. A magyar külpolitikától ennek következetesebb képviselétét remélték.

A kudarcok és sikertelenségek ellenére Teleki Pál is üdvözlendőnek tekintett minden olyan felvetést, ami az Európán belüli közeledést szorgalmazza. 1931-ben erről így írt: „Minden, ami az európai népeket közelebb hozza, akár gazdasági téren legyen az, akár kulturális téren, a vámtarifa és közlekedési nehézségek elhárítására (sic!), az európai termelés védelme és bármely vonatkozású szervezése egyes termelési ágak egész Európára vonatkozó tömörülése vagy megszervezése, az európai agrár- és iparos államok egymásközi vagy kölcsönös megállapodásai, hasonló megállapodások tájraizilag – gazdasági komplementaritás folytán – egymásra utalt országok közt, az európai politikusok sűrű érintkezése a Népszövetségben, s azon kívül, az európai konferenciák... mindez nagyon jó és fontos lépés a fejlődéshez.”³¹

A Páneurópa-mozgalom valóságos mozgástere a 20-es évek második felében volt meg, különösen a német anyagi és politikai támogatás megteremtődésével. A válság alatt a regionális gazdasági egységtörekvések kaptak nagyobb figyelmet. Hitler hatalomra kerülésével a Páneurópa-mozgalom anyagi és politikai helyzete megrendült. Képviselői kényszerpályára, a második világháború idején emigrációba kényszerültek. 1934 szeptemberében kibontakozó új német külgazdaság-politika, a Neuer Plan a közép-európai gazdasági közeledés alapjait számolta fel. Németország fokozatosan, feltételekkel, kétoldalú szerződések révén gazdaságilag a közép-európai államokat gazdasági ellenőrzése alá vonta. Ennek következtében a régió államai külpolitikai, majd katonapolitikai függésébe is kerültek. Ez érvényes Magyarországra is. A következmények ismertek.

A két világháború közötti regionális egységtörekvések sorsa, az együttműködésre való partnerség hiánya tanulságosak lehetnek napjainkban is az Európai Unió közép-európai tagállamainak Unión belüli érdekérvényesítési lehetőségeire.

³⁰ Márkus László: *A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája*, i. m. 258.

³¹ Teleki Pál: *Az európai probléma*. In: Magyar Szemle, 1931/március. 220.

A közép-európai összefogás a visegrádi országok példáján

Rezümé Az adott munka feldolgozza a Visegrádi Négyek kialakulásának folyamatát, annak történelmi előzményeit, szükségességét. A kutatás tárgyát az 1335-ben, valamint a szövetség 1991-es újraegyesülésénél aláírt új dokumentumok elemzése képezte. A cikk folyamán megvitatásra kerül a visegrádi országok szövetségét ratifikáló okmány kidolgozásának, prioritásai kitűzésének folyamata, az események esetleges motiváló feltételei, valamint a tárgyalások esetleges helyszínei. Az 1991-ben aláírt Visegrádi Nyilatkozat elemzése során találkozunk bizonyos hasonlóságokkal a középkori okmányban jegyzettekkel. A kutatás egyik alapvető vonalát képezi ezen hasonlóságok megvitatása, valamint a körülmények vázolója. A munka során megvizsgáljuk ezek feltehető okait, az újraegyesülés szükségességének, valamint létjogosultságának indoklását.

Резюме У роботі простежується процес формування Вишеградської групи (Вишеградської четвірки), її історичні передумови та необхідність. Предметом вивчення стали документи, підписані 1335 року, а також 1991 року при новому воз'єднанні четвірки. У статті охарактеризовано процес визначення пріоритетів при розробці документу, що ратифікував співпрацю учасників групи, мотиви тих подій, а також можливі місця переговорів. При аналізі Вишеградської декларації від 1991 року зустрічаємо певну подібність її тез із середньовічним документом. Одним із основних завдань нашого дослідження було порівняти ці подібні елементи та охарактеризувати умови підписання документів. Зроблено висновки про можливі причини схожостей та опрацьовано питання потреби та обґрунтованості воз'єднання групи.

Az 1335. évi nevezetes visegrádi háromkirály-találkozó talán az első európai csúcstalálkozó volt. Túlmutatott dinasztikus házassági kapcsolatokon, megjelent benne a közép-európai szövetség koncepciója. Ennek az I. Endre király (1046–1060) óta létező lengyel–magyar barátság, és az erre épülő politika volt a gerince, a motorja. Az időszak feladatok természetesen koronként változtak, és változott az együttműködők köre is.

A visegrádi gondolat a közös sors, a tágabb közös érdekek terméke, s azon tapasztalatból eredő fölismerésen nyugszik, hogy a kívülről jövő hódító törekvésekkel szemben közösen kell föllépni, védve e térség lakóinak értékeit, hagyományait.¹

A több országot érintő, jó néhány éven át tartó diplomáciai események során számos hivatalos dokumentum keletkezett, amelyeket egymásnak adtak át megőrzésre – ideiglenesen vagy végleg – a tárgyaló felek. Az oklevelekből kiderül, hogy I.(Anjou) Károly magyar király (1308–1342) mint közvetítő és kezes őrizte a dokumentumokat az abban foglaltak teljesítéséig. A korabeli írott anyagnak azonban csak egy része maradt ránk. A magyar fél példányai például teljes egészében megsemmisültek a királyi levéltár hódoltságbeli pusztulásakor.

* Ungvári Nemzeti Egyetem, Magyar Tannyelvű Humán- és Természettudományi Kar, Magyar Történelem és Európai Integráció Tanszék, V. évfolyamos hallgató. A tanulmányt dr. Botlik József lektorálta.

¹ A „visegrádi gondolat” és az euroatlanti integráció. – Magyar Szemle, Új folyam VII. 4. szám, 1998. augusztus.

Jó néhány oklevelet a cseh királyi levéltár őrzött meg, néhány pedig – érintettsége miatt – Boroszlóban (ma: Vroclav) található. Az oklevelek többi része a Német Lovagrend königsbergi (ma: Kalinyingrád) levéltárában maradt fenn, innen került először a göttingeni Staatliches Archivalagerbe, majd végül Berlinbe, a Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz gyűjteményébe.²

A visegrádi ünnepi ülésére a házigazda Anjou Károly feleségének, Piast Erzsébetnek a névnapján, november 19-én kerülhetett sor, ugyanis a legtöbb oklevelet e napra keltezték, köztük a találkozók egyik legfontosabb dokumentumát, a cseh–lengyel békeszerződést.

A lengyel lovagrendi vitában a döntőbírák a több napon át folytatott tárgyalások eredményeképpen november 26-i keltezésű oklevelükben tették közzé a vitás területek felosztását rögzítő ítéletüket. A tárgyalások eredményéről a cseh király december 3-i levelében tájékoztatta a Német Lovagrend vezetőjét arról, hogy miként rendelkeztek és mik a további tennivalók.

Sajnos, a levél nem tartalmazza a keltezés helyét, de biztosak lehetünk benne, hogy már nem Visegrádon íródott. Az oklevelekben említett időpontok tanúsága szerint az uralkodók mindenszentek ünnepe körül jöttek össze, azaz november elsejétől számíthatjuk a tanácskozás kezdetét. János cseh király (1310–1313) december 3-i levelében három héten át tartó tárgyalásról beszél, amely valószínűleg tovább tarthatott, mert november 26-án írták alá a Német Lovagrend és Lengyelország békeszerződését, és ekkor még mindannyian jelen voltak. Közben november 22-én adták ki azt az oklevelet, amelyben III. (Nagy) Kázmér (1310–1375) 20 000 cseh ezüst márka kifizetését vállalta a cseh király számára, amiért az a lengyel királyi címről lemondott.³

A két fő napirendi ponton (cseh–lengyel, illetve lengyel–német lovagrendi béke) túl a későbbi események alapján arra vonatkozólag is van adatunk, hogy miről folytathattak további eszmecsereket az uralkodók, ha már együtt voltak. Az írásbeli dokumentum hiánya nem jelenti ugyanis azt, hogy nem tárgyaltak más kérdésekről is. A kongresszust megelőzően ugyanis, még szeptember 3-án megszületett a cseh–magyar szövetségi szerződés is, amelynek a magyar király által kiadott és megpecsételt példánya maradt ránk a cseh királyi levéltárban. Az oklevél nyíltan az osztrák hercegek ellen irányult. Minden valószínűség szerint ezt követően a novemberi találkozón határozhatták el, hogy hamarosan hadat is indítanak ellenük. Ezt támasztják alá a következő esztendő Ausztria elleni katonai események, amelyek részleteit feltehetően Visegrádon tervezték ki, de nem rögzítették írásban. Akad olyan történész, aki éppen ezért a visegrádi összejövetelet nem a béke, hanem a háború kongresszusának tekinti.

A magyar történetírásban széles körben elterjedt az a nézet, miszerint a Visegrádon létrejött együttműködés elsősorban gazdasági szövetség volt. E feltevés

² Rácz György: A visegrádi királytalálkozó – 1335 http://www.mol.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_visegradi_kiralytalalkozo_1335.html

³ Uo.

az 1336. január 6-án I. (Anjou) Károly király (1310–1342) által kiadott rendelet ismeretén alapul, amely részletesen szabályozza a Magyarország és Csehország közötti kereskedelmi utakat és vámfizetéseket.⁴

A szöveg szerint a két uralkodó, Károly és János e kérdést – hozzátehetjük, bizonyára novemberben Visegrádon – alaposan megtárgyalta. Nyilvánvalóan Bécs árumezállító jogát szándékoztak kikerülni úgy, hogy a német területek és Magyarország közötti kereskedelmet Bólen (ma: Brono) irányába terelik. Az eseménysorozatnak tehát valóban volt gazdasági kicsengése, de a kongresszus egészére ezt nem szabad kiterjesztenünk, mert a lényeg bizonyára nem erről szólt.

A következő dokumentum, amelyet elemzésnek kell alávetnünk, nem más, mint a Visegrádi Nyilatkozat. Az előbbieket után fontos elemeznünk a nyilatkozatot, hiszen a mai napig ez az egyik legfontosabb forrás a közép-európai országok történetében. Mi is volt a mozgatórugója, hogy létrejött ez a történelmi jelentőségű megállapodás?

Közép-Európában az 1989 végén lezajlott alapvető változásokat követően elengedhetetlen volt viszonylag gyorsan megszabadulni a totalitárius rendszer következményeitől. Rendezni kellett a szovjet csapatok visszavonulását, ugyanakkor felkészíteni a térséget a nyugati államokhoz való csatlakozásra. A célok eléréséhez a leghasznosabb eszköznek egy közös alap (a visegrádi csoport) létrehozása tűnt. E szervezet 1991-ben meg is alakult, az akkori három visegrádi ország részvételével. Az alapítók elkötelezettek voltak az együttműködésben, a közös ügyek felvállalásában és képviselésében, noha tartottak a korábbi ellenzék (nemzeti kisebbségek ügye, közvetlen külföldi nyomás stb.) feleledésétől.⁵ Azonban a visegrádi csoport létrejöttékor megszületett a remény az előbbieket legyőzésére. Ahogy Jeszenszky Géza akkori külügyminiszter budapesti előadásában hangsúlyozta: „A szövetség a mi szívünkben volt.” E szövetség révén sikerült oldani az országok közötti feszültségeket, egyensúlyt teremteni a keleti és nyugati politikai irány között. Különleges kötődés alakult ki, amelynek alapja a közös történelem, a kulturális kapcsolódás, a közös célok elérése. Erős érdekközösség jött létre, amely hallatja hangját és jó példát mutat olyan régióknak, ahol még küzdenek a múlt terheivel. Mindezt a visegrádi csoport elismerést érdemel – hangsúlyozta Jeszenszky, majd az együttműködés lényegét fogalmazta meg, ami azonos az első visegrádi csúcs üzenetével: „az országok külön-külön gyengék, nem tudják erősen képviselni érdekeiket, de együtt, egységesen ellenállhatatlanok”⁶.

Václav Havel csehszlovák elnök 1990 áprilisában Pozsonyba hívta egykori ellenzéki barátait a szomszéd országokból⁷, hogy megvitassák: miként lehetne szorosabb szövetséget kialakítani a kommunizmus bukása után kísértetiesen hasonló helyzetbe került közép-európai országok között. Teljesen természetes, hogy

⁴ Rácz György: A visegrádi királytalálkozó – 1335 http://www.mol.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_visegradi_kiralytalalkozo_1335.html

⁵ Urban Rusak (2002): Visegrád: múlt és jövő között. – Beszélő. 3. <http://beszelo.c3.hu/03/03/10rusnak.htm>.

⁶ Uo.

⁷ Jirí Dienstbier (1999): Visegrád. Mezinárodní politika. 2. (4.).

az új politikai osztályok éppen a korábbi ellenzék körében kerestek partnereket, hiszen a közép-európai együttműködés eszméje csehszlovák, lengyel, magyar és kelet-német ellenzéki értelmiségiek találkozóin született meg a nyolcvanas évek végén. Az első informális összejövétel gyorsan eredményhez vezetett: 1991 februárjában már meg is tartották a magyar, a csehszlovák és a lengyel elnökök, miniszterelnökök, valamint parlamenti képviselők budapesti találkozóját. Ennek lezárásaként 1991. február 15-én aláírták a *Nyilatkozat a Cseh és Szlovák Köztársaság, a Lengyel Köztársaság és a Magyar Köztársaság Együttműködéséről az Európai Integráció Útján* című dokumentumot.⁸

A Magyar Országgyűlés épületében plenáris ülés nyitotta meg az eseménysorozatot, a magyar tárgyaló csoportot Antall József miniszterelnök, a csehszlovákot Václav Havel köztársasági elnök, a lengyelt pedig Lech Walesa államfő vezette. A résztvevők hangoztatták, hogy olyan együttműködési keret létrehozásáról van szó, amely nem irányul senki ellen, s amelynek alapját a három ország hasonló gazdasági-politikai fejlődése és csaknem azonos külső megítélése képezi mind a 24-ek, mind pedig az Európai Közösség részéről. A felek megállapodtak abban, hogy évente egy alkalommal csúcstalálkozót tartanak változtatott helyszínekkel, évente kétszer külügyminiszteri vagy -helyettesi szintű találkozót rendeznek, s az egyes együttműködési kérdéscsoportok részletes kidolgozására munkabizottságokat alakítanak.⁹

Az ünnepségre jelképes helyszínen, a visegrádi várban került sor, ahol 1335-ben találkozott a cseh, a lengyel és a magyar király. A Visegrádi Nyilatkozat néven ismertté vált megállapodásban a három együttműködő állam – a „Visegrádi Hármak” – öt közös célt fogalmaztak meg:

1. Az állami függetlenség, a demokrácia és a szabadság helyreállítása;
2. A totalitárius rendszer maradványainak felszámolása a társadalmi, gazdasági és szellemi élet minden területén;
3. A parlamentáris demokrácia és a modern jogállam kiépítése az alapvető emberi és szabadságjogok tiszteletben tartása mellett;
4. A modern piacgazdaság megteremtése;
5. Az európai politikai, gazdasági, biztonsági és jogrendbe való teljes integráció.¹⁰

A rendezvényt követő sajtótájékoztatón a magyar kormányfő kiemelte: a hármas együttműködésről született dokumentumok nem jelentik egy külön szervezet létrehozását, az nem irányul más országok kirekesztésére, hanem a Pentagonéhoz hasonlatos laza együttműködési formát körvonalaz. Antall József magyar miniszterelnök a továbbiakban leszögezte, hogy a hármas együttműködést nem kívánják újabb tagokkal bővíteni, s kiemelte: a fejlett Európához való csatlakozást egy egyeztető folyamatnak szükséges megelőznie annak érdekében, hogy a

⁸ Rudolf Chmel(1999): Zmrtychvstanie Visegrádu alebo Návrat strateného syna in Zborník SIMS. 2. (10.).

⁹ http://multkor.hu/20110215_europai_integraciot_keszitettek_elo_a_visegradi_negyek?print=1.

¹⁰ Visegrádi Nyilatkozat.

közép-kelet-európai régió országai ne álljanak egymás útjába, s ne keresztezzék egymás érdekeit.¹¹

Összegzéséként végül elmondhatjuk, hogy az előbbi jogi erővel rendelkező két dokumentum lett az együttműködés legfontosabb alakja mind az 1335., mind az 1991. évi megállapodásoknak. Továbbá ezek képezik a négy ország szövetségének a régmúlt időkbe visszanyúló történelmi kapcsolatát, valamint szilárd alappul szolgálnak a XX. század végén megújult szövetségnek.

A második dokumentum, vagyis a Visegrádi Nyilatkozat, az előző dokumentum megerősítéseként és újraélesztéseként jött létre. Ebben a nyilatkozatban már konkrétan meghatározták együttműködésük alapjait, jövőbeli közös terveiket, melyeket fokozatosan el is értek az évek folyamán.

Az eseményekből jól érzékelhető, hogy milyen fontos szerepet játszanak az országok közötti kapcsolatok fenntartásában azok a dokumentumok, iratok, amelyek kapcsolatuk megerősítésére és további együttműködésükre irányulnak. Joggal vetődik fel az a kérdés, hogy mi lett volna ezen országok sorsa, ha nincs a régmúlt időkbe visszanyúló, együttműködésüket bizonyító dokumentum. Vajon megújították volna 1991-ben? Véleményem szerint nagy a valószínűsége, annak, ha nem lett volna az 1335-ös dokumentum, akkor is közös erővel küzdenek a szovjet befolyás felszámolásáért a térségben. A nemzetek összefogásával egy hatalmas birodalmat is le lehet győzni.

IRODALOM

- A „visegrádi gondolat” és az euroatlanti integráció. – Magyar Szemle, Új folyam VII. 4. szám, 1998. augusztus <http://beszelo.c3.hu/03/03/10rusnak.htm>
- http://multkor.hu/20110215_europai_integraciot_keszitettek_elo_a_visegradi_negyek?print=1
- Jirí Dienstbier(1999): Visegrád. Mezinárodní politika. 2. (4.)
- Rácz György: A visegrádi királytalálkozó – 1335 http://www.mol.gov.hu/a_het_dokumentuma/a_visegradi_kiralytalalkozo_1335.html
- Rudolf Chmel(1999): Zmrtyvchvstanie Visegrádu alebo Návrat strateného syna in Zborník SIMS. 2. (10.)
- Urban Rusak (2002): Visegrád: múlt és jövő között. – Beszélő. 3. Visegrádi Nyilatkozat

¹¹ Urban Rusak (2002): Visegrád: múlt és jövő között. – Beszélő. 3. <http://beszelo.c3.hu/03/03/10rusnak.htm>

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

Adalékok Csonkapapi településtörténetéhez

Rezümé A tanulmány célja, hogy bemutassa a település történetét, az olvasó elé tárja jelenét, lehetőségeit és problémáit. A munkában szereplő adatokat kizárólag megbízható forrásokból merítettem. A munka megírása során számos probléma vetődött fel. Ezek közül a legfontosabbak a szakirodalom hiánya, és a templom hivatalos iratanyagának a megsemmisülése, amit igyekeztem személyes beszélgetések által a lehető legpontosabb adatokkal pótolni.

A munka tartalmazza a település történetét, kialakulásának körülményeit (Csonkás és Papi összeolvadását), földrajzi elhelyezkedését és jelenét.

Csonkapapi történelmének rövid áttekintéséből láthatjuk, hogy sok nehézséggel kellett szembenézniük az itt élő lakosoknak az idők folyamán. Határterületről lévén szó többször kellett idegen országok keretein belül érvényesülniük, s ez nincs másképp napjainkban sem, ám az átjárható határok, a technika és a média világának fejlődése már egyre több lehetőséget biztosít az anyanyelvünk, kultúránk és identitásunk megőrzésére.

Резюме Дослідження „До питання про історію села Попово” має на меті ознайомити читачів з історією населеного пункту, його сучасним, можливостями розвитку та проблемами. Відомості, наведені в статті, взяті з виключно достовірних джерел. Під час написання роботи виникло багато труднощів. Це, зокрема, відсутність спеціальної наукової літератури, а також відсутність церковних документів (значна їх частина була знищена). Отримати найточнішу інформацію ми намагалися в розмовах з представниками села. У статті описано історію виникнення населеного пункту, його географічне розташування та сучасне становище.

Kárpátalja délnyugati részén, Magyarország határa mentén terül el Csonkapapi (Попово). Magyar település a Beregszászi járásban, Beregszásztól 25 km-re. A település határai: északról Som (Шом), keletről Kaszony (Косино), délről az ukrán–magyar határ, délnyugatról Kispapi (Мале Попово), nyugatról Hetyen (Гетен). A falut a Micz-patak szeli ketté.¹

Árpád-kori település, melyet Lehoczky Tivadar már a tatárjárás előtt is létező községként említ. Több monda is szárnyra kélt az elnevezést illetően, melyek között befejezetlen, csonka templomok, sőt, még megcsonkított papok is helyet kaptak, ám a szájhagyomány által ránk maradt legvalószínűbb változat a következő: eredetileg két település volt, Csonkás és Papi. Csonkás szinte teljesen elnéptelenedett az 1241–1242-es tatárjárás következtében.² Lakossága Papiba menekült, mivel az fallal megerősített település volt. A Csonkás nevű település lakosai az új lakhelyüket Csonkás-Papinak nevezték el, hogy megkülönböztessék Márokpapitól. Később az „s”-t elhagyták, a könnyebb kiejtés érdekében, aminek

* Somi Általános Iskola, történelemtanár.

¹ Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján, Ungvár–Budapest, 1993, 79. o.

² Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monográfiája, III. kötet, Ungvár, 1881, 203. o.

következtében kialakult jelenlegi neve: Csonkapapi. A Papi helynév tulajdonképeni értelme „papé, pap birtoka”.³

A korai feljegyzésekből kitűnik, hogy az eredetileg királyi birtoknak számító Csonkapapi meglehetősen sokszor cserélt gazdát az idők folyamán. A település éveken át az Aba nemzetség földterületeit gazdagította, majd egy ideig újfent a király birtokába került. Ezek után egy 1318-ból származó feljegyzés azt igazolja, hogy Károly Róbert király Aba Somosi Jánosnak szolgáltatta vissza a korábban elkobzott birtokot.⁴ 1369-ben Kerecsenyi Barabás és Konák István tulajdonában volt a falu, majd Nagy Lajos király anyjára, Erzsébetre szálltak részeik. 1416-ban Haraszti Erazmust említik birtokosként az okmányok.⁵

A középkorban Csonkapapiban is kialakulhatott a jobbágytartás. Erről tanúskodik egy 1459. évi eset, amikor is Mikai Beregi Miklós vizsgálatot kezdeményezett Surányi János ellen, amiért az hat zálogban lévő jobbágyot kobzott el önkényesen a maga részére. Az eljárás azonban aligha járhatott sikerrel, ugyanis nem sokkal később már a Surányi testvérek: János, Pál és György lettek „Papifalu” kizárólagos birtokosai.⁶

A XV–XVI. század fordulóján Lehoczky Tivadar Upor László, Upor Borbála, Tákosi Mátyás, majd pedig Szepessy János nevét említi földbirtokosként. 1552-ben Surányi János és Surányi Miklós, 1556-ból pedig Perényi János nemesúr részére fizettek úrbért a jobbágyok.⁷

Az 1567. évi adóösszeírási lajstrom arról számol be, hogy a falu több háza és lakosa is német katonák martalékává vált.⁸ A források alapján a község ekkor saját malommal rendelkezett, ám ennek később teljesen nyoma veszett és az idősebb lakosok sem tudtak beszámolni annak lehetséges helyéről. A XVII. században a település alig néhány jobbágyházból állt, a házak szalmával, zsindelylyel, náddal, voltak fedve. 1646-tól a térségben is teret hódított a reformáció.⁹ A református vallás elterjedése előtt a lakosság túlnyomó része római katolikus volt. 1651-ben a Perényi és a Kállai családok lettek a helység birtokosai. 1661-ben püspöki gyűlésnek adott otthont a település.

1659-ben egyházi iskola létesült Csonkapapiban. A falu anyakönyvezése 1769-ben vette kezdetét, Rapolti András lelkészsége idején.¹⁰ Kőtemplomát 1795-ben kezdték építeni, és 1800. június 7-én szentelték föl.¹¹ A község körpecsétje 1778-ból való, a 2 cm-es pecséten három kalász és a következő körirat található: „Csonkapapi helység Pecsétje”¹² 1816-ból származik az első ránk maradt

³ Botlik–Dupka, 1993., 79. o.

⁴ Lehoczky, 1881., 203. o.

⁵ Lehoczky, 1881., 203. o.

⁶ Lehoczky Tivadar: Bereg Vármegye, Budapest–Beregszász, 1996, 496. o.

⁷ Lehoczky, 1881., 203. o.

⁸ Botlik–Dupka, 1993., 79. o.

⁹ Lehoczky, 1996., 496. o.

¹⁰ Szántó János: A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei. Beregszász, 2006, 27. o.

¹¹ Tenke Sándor: Magyar Református Egyházak Javainak tára, Budapest, 2000, 166. o.

¹² Botlik–Dupka, 1993., 79. o.

népszámlálás eredménye, amikor is 479-en lakták a falucskát. A XIX. században a falu Lónyi Gábor és Dregenfeld Imre grófok birtoka volt.

1914-ben, az első világháború kitörésének idején Csonkapapi az Osztrák–Magyar Monarchia kötelékébe tartozott.¹³ A hadköteles férfilakosság legjavát a csatatérre szólitották, így az otthonmaradt asszonyokra, gyermekekre és idősekre várt a földek megmunkálása és a mindennapi betevő falat biztosítása. *„Muszáj volt csinálni, mert más megélhetés nem volt abban a vésztes időben. Mindennaposak voltak a nélkülözések, annak ellenére, hogy Csonkapapiban nagy mennyiségű élelmet és egyéb árucikket tartottak a hatóságok. De az olyan volt, mint a Kálambó felesége, mert tudta, hogy van, de látni sohase látta az ember.”*¹⁴ A községnek 80 polgára vett részt az első világháborúban, közülük 12-en hősi halált haltak.¹⁵

Miután a monarchia vesztesen került ki a háborúból, bizonytalanná vált Kárpátalja, s vele együtt Csonkapapi további sorsa is, mivel ebben a régióban jelentős ruszin kisebbség koncentrált. 1919. január 18-án, ünnepélyes keretek között vette kezdetét az a konferencia, mely a háború következtében kialakult hatalmi viszonyokat kívánta rendezni.¹⁶

Az első világháborút követően, a magyarországi zűrzavaros helyzetet kihasználva 1919. március 21-én a Kun Béla vezette kommunista párt ragadta magához a hatalmat. E dátumtól kezdődően 1919. május 5-ig állt fenn a Tanácsköztársaság.¹⁷ Hasonlóképpen az ország más területeihez, a községben is kezdetét vette a magántulajdon megszüntetése. Köztulajdonba vették a kisipar kereteit meghaladó üzemeket és a lakóházakat, valamint kijelentették, hogy csak annak van joga élni a proletárállamban, aki dolgozik. A Tanácsköztársaság uralma nem tartott sokáig, mivel 1919. május 5-én a kommunistákat elűldöző Csehszlovák Köztársaság vette át a hatalmat Kárpátalján.¹⁸

A világháború utáni területi rendezés végett, a Csehszlovákia ügyével foglalkozó bizottság Saint-Germainben ült össze. Az új köztársaság képviselőiben Karel Kramář kormányfőn s Euard Beneš külügyminiszteren kívül jelen voltak Kárpátalja képviselői is: Anton Beszkid az eperjesi ruszin tanács, Grigorij Zsatkovics és Jurij Gardosh az amerikai ruszin szervezetek részéről.¹⁹ Az illetékes bizottság végül abban állapodott meg, hogy Kárpátalját a Csehszlovák Köztársasághoz kell csatolni. E döntés megszületésében fontos szerepet játszott Eduard Benes csehszlovák külügyminiszter, aki minden tárgyalásra alaposan felkészült, s ismereteivel elkápráztatta tárgyalópartnereit.²⁰

¹³ Móricz Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Budapest, 2001, 35. o.

¹⁴ Adatközlő: Baksa Ilona csonkapapi lakos, szül. 1932. (Továbbiakban: Baksa I., 1932.)

¹⁵ Botlik–Dupka, 1993., 79. o.

¹⁶ Móricz, 2001., 36. o.

¹⁷ Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945, Nyíregyháza, 2005, 126.o.

¹⁸ Uo. 126.o.

¹⁹ Móricz, 2001., 36. o.

²⁰ Rácz Árpád: XX. századi portrék. In: *Rubicon*, 1994, V. évf., 37. szám, 20. o.

Először az 1919. szeptember 10-én aláírt Saint-Germain-i egyezmény szentesítette Kárpátalja bekebelezését, majd ezt az 1920. június 4-én Versailles-ban, a Kis Trianon palotában kötött szerződés erősítette meg.²¹

Kárpátalját, s azon belül Csonkapapit is az elnyomó nemzetiségi politika elleni harc jellemezte. A békekonferencián a csehszlovákok ígéretet tettek a kisebbségek jogainak tiszteletben tartására, ám ígéreteik pusztába kiáltott szavaknak bizonyultak csupán. Ezt ékesen bizonyítja az a tény is, hogy bár Csonkapapiban is megszűnt a grófi és a bárói uralom, a lakosság azonban így sem juthatott saját földekhez, 1919 után az állam és az egyház kezében összpontosult az összes szántóföld, gyümölcsös és kaszáló is.²²

Az impériumváltás, az anyaországtól való elszakadás dacára élénk kulturális élet folyt a településen, s az oktatás színvonalára sem lehetett panaszkodni. A csehszlovák időben református magyar népiskola működött két osztállyal. Az iskola épületét 1929-ben egy tanteremmel kibővítették. Az objektivitás megőrzése érdekében meg kell említenünk azokat a településen megfigyelhető előrelépéseket, melyekben jelentős szerepet játszik az a tény, hogy a terület a Csehszlovák Köztársasághoz tartozott, mivel 1931 végén megkezdődött a település villamosítása, melyet a morvaországi Boleslav székhelyű villanyszerelő cég végzett.²³ Ez hatalmas előrelépés volt a környező országok hasonló falvaihoz képest.

Az 1929-es New York-i tőzsdekrach, és az azt követő világgazdasági válság jelei Csonkapapiban is megmutatkoztak, mivel az 1930-as években mind a település lakosai, mind az egyház és a községi tanács is jelentős mértékben eladósodott. Az állam egyre kevesebb támogatást biztosított, s még az állami földek egy része is parlagon hevert csakúgy, mint az egyházi földek. A nehéz gazdasági helyzet csupán az 1930-as évek második felében kezdett mérséklődni, de a válságból való teljes kilábalás csak az évtized végére sikerült.²⁴

1938. november 2-án a bécsi Belvedere-kastély aranytermében kihirdették az első bécsi döntést, melynek értelmében Kárpátalja déli, magyarlakta területe újraegyesült Magyarországgal.²⁵ Az esemény közvetlen következményei a településen is megnyilvánultak, mivel a Magyar Királyság a visszacsatolt területen rögtön hozzáfogott a katonai célú intézkedésekhez. A magyar királyi honvédelmi miniszter rendelete alapján 1938-ban megkezdődött az 1918-ban születettek sorozása. 1939 elején a falvakban levanteegyesületeket hoztak létre.²⁶

1941. június 27-én Magyarország hadat üzent a Szovjetunióknak a náci Németország oldalán. 1941–42-ben a II. világháború hatalmas emberigénye miatt nagyon sok helyen elmaradtak a mezőgazdasági munkálatokkal. Ennek következtében a magyar királyi honvédelmi miniszter 1942. április 1-jén, az országos

²¹ Móricz, 2001., 38. o.

²² Adatközlő: Bene Júlia Csonkapapi lakos, szül. 1920.

²³ A Csonkapapi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyvei, 1922–1945, kelt. 1931. október 31.

²⁴ A Csonkapapi Községháza archívuma.

²⁵ Móricz, 2001., 38. o.

²⁶ A Csonkapapi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyvei, 1922–1945, kelt. 1944. december 12.

termelés fokozása érdekében felhatalmazta a leventeegyesületeket, hogy május 15-ig szüneteltessék a leventeképzést azokon a településeken, ahol a munkaviszonyok érdekei feltétlenül megkívánják azt.²⁷

Csonkapapi lakosságának 1942-től nem „csupán” a háború viszontagságaival kellett szembenézniük, de még a természet pusztító erői ellen is kénytelenek voltak egyoldalú, elkeseredett csatát vívni. 1942 februárjában a nagy hótakaróval és a rettentő hideggel küzdött a lakosság, novemberben pedig hastífusz járvány ütötte fel a fejét a településen és a környező falvakban.²⁸ Ráadásul a legtöbb kereskedő – a háborús viszonyokat kihasználva – az egyszerű falusi embereken szeretett volna meggazdagodni és az állam által megszabott ár többszörösét kérte portékáiért, ezzel is megnehezítve a lakosok gyötrelmes mindennapjait.²⁹ A viszontagságok ellenére némi vigaszt jelentett az emberek számára, hogy egyes esetekben számíthattak az állam segítségére is. 1942. november 3-án Bereg vármegye alispánja elrendelte Csonkapapi egész lakosságának 3 évestől 60 éves korig való beoltását, mellyel meg tudták fékezni a járvány további terjedését,³⁰ 1942-ben pedig kellő eréllyel léptek fel a zugkereskedők ellen. A magyar királyi közellátási miniszter 203/137/1942. számú rendelete értelmében megállapították az áruk maximális állami árát, melytől nem volt szabad drágábban árulni, s utasították a csendőrséget, hogy fokozottan ellenőrizzék a falvak eladóit.³¹

1944. október 28-án a szovjet csapatok bekebelezték Kárpátalját Csonkapapival egyetemben, s csak ezután kezdődtek az igazán nagy megpróbáltatások az itt élő magyarság számára.³² 1944 őszén a községből 120 férfit hurcoltak el a sztálinisták, a három napra meghirdetett „malenykij robot”-ra, közülük 47-en soha nem tértek vissza a munkatáborokból. A II. világháború frontjain 20-an estek el.³³ A háború után a szovjethatalom rögtön hozzálátott a kolhoz megszervezéséhez. A szövetkezeti szervezés kissé nehézkese sikeredett, mivel nem tájékoztatták az embereket kellőképpen a szükséges teendőkről. Az állandó „agitáció” meggyőzte a parasztokat a kolhoz szükségességéről, s annak első elnöke Baksa Árpád, az ellenőrző bizottság elnöke pedig Kiss József lett. Csonkapapi lakosságának színe-java a kolhozban dolgozott egészen annak felbomlásáig.³⁴

Ezzel egy időben kezdetét vette a kuláktalanítás. Elkobozták a föld megműveléséhez szükséges alapvető szerszámokat: ekét, cséplőgépet, sarlót, sőt még az igásállatokat is, továbbá kulákká nyilvánítottak minden egyes lakost, akinél valamilyen földművelésre alkalmas eszközt találtak. A kuláktalanításban nagy szerepet játszottak a helyi besúgók, akik jól tudták, hogy melyik család milyen

²⁷ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár.(KTÁL) Fond 576., opisz 7., od. zb. nr. 13., sztr. 16. (1406/1942. k. i. sz. ir.)

²⁸ KTÁL. Fond 576., opisz 7., od. zb. nr. 27., sztr. 15. (756/1942. k. i. sz. ir.)

²⁹ Bene J., 1920.

³⁰ KTÁL. Fond 576., opisz 7., od. zb. nr. 27., sztr. 15. (756/1942. k. i. sz. ir.)

³¹ KTÁL. Fond 576., opisz 8., od. zb. nr. 26., sztr. 3. (4275/1942. k. i. sz. ir.)

³² Botlik, 2005., 365.o.

³³ Dupka György: Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól. (1944–1946), Ugvár–Budapest, 1993, 23. o.

³⁴ Pallagi A., 1935.

földművelési eszközzel rendelkezik. Ezen besúgók később azzal magyarázták tettüket, hogy kényszer alatt cselekedtek, s ha nem engedelmeskedtek volna a hatalom kérésének, akkor a családjuk „fizetett” volna meg érte.³⁵

A településhez eredetileg három tanya tartozott: Fux-, Kis- és Nagytanya, azonban a II. világháborút követően a Szovjetunió szögesdróttal vette körbe birtokait, s a határ a tanyákon haladt keresztül. Csak a Fuxtanya maradt meg, ez a mai Kispapi. A másik két tanyáról a mai Kispapiba, vagy Csonkapapiba költöztek be az emberek, amely a település terjeszkedéséhez vezetett.³⁶ Ekkor épült tovább a mai Ivókút utca, és ekkor épült be a mai Sport és Petőfi utca is.

1972-ben adták át az iskola jelenlegi épületét, a Szovjetunió megalakulásának 50. évfordulója alkalmából. Az épület kétszintes, központi fűtéses.³⁷ Napjainkban az iskola igazgatói posztját Károlyi László tölti be, az elmúlt évben 96 gyerek tanult az intézményben.

A KMKSZ helyi alapszervezete 1989. március 19-én alakult meg 100 taggal, elnökéül Sütő Gábort választották. 1991. november 17-én a KMKSZ helyi aktivistái a templomkertben emlékművet állítottak a sztálinizmus áldozatainak.

1991 augusztusa újabb korszakot nyitott meg a kárpátaljai magyarság életében. A Szovjetunió felbomlásával Kárpátalja immár a független Ukrajna kötelékébe tartozott, s tartozik napjainkban is. A település jelenleg 858 lelket számlál. Az Ukrajnában zajló földreform eredményeként a helyi mezőgazdasági nagyüzemben tevékenykedő dolgozók és a kolhoznyugdíjasok a felosztott közösből átlagosan másfél hektárnyi földet kaptak. Ez teremtette meg a mai egyéni gazdaságok (számuk jelenleg 300) alapját. A föld- és vagyonrész-tulajdonosok egy jelentős hányada szántóját és vagyonát bérbe adta, ezen földeket és termelési eszközöket használja a község területén működő két mezőgazdasági társulás, illetve egy nagyobb méretű farmgazdaság. A helybeli földművesek gabonaféléket, burgonyát, zöldségféléket, újabban napraforgót termesztenek. Sokan foglalkoznak hízó és tejelő jószágok tenyésztésével. A munkaképes lakosság meghatározó része továbbra is a határ túloldalán keresi meg kenyerét. Igen sokan járnak át mezőgazdasági idénymunkára, de jelentős az építőiparban dolgozók száma is.

Csonkapapi történelmének rövid áttekintéséből láthatjuk, hogy sok nehézséggel kellett szembenézniük az itt élő lakosoknak az idők folyamán. Határterületről lévén szó többször kellett idegen országok keretein belül érvényesülniük, s ez nincs másképp napjainkban sem, ám az átjárható határok, a technika és a média világának fejlődése már egyre több lehetőséget biztosít az anyanyelvünk, kultúránk és identitásunk megőrzésére.

³⁵ Baksa I., szül. 1932.

³⁶ Bene J., 1920.

³⁷ Pallagi A., 1935.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A Csonkapapi Református Egyház presbiteri jegyzőkönyve 1922–1945.
A Csonkapapi Községházának archívuma
Botlik József–Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, 1993.
Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945, Nyíregyháza, 2005.
Dupka György: Emlékkönyv a Sztálinizmus Kárpátaljai Áldozatairól. (1944-1946), Ungvár–Budapest, 1993.
Lehoczky Tivadar: Beregvármegye monográphiája, III. kötet, Ungvár, 1881.
Lehoczky Tivadar: Bereg Vármegye, Budapest–Beregszász, 1996.
Móricz Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Budapest, 2001.
Rác Árpád: XX. századi portrék. In: *Rubicon*. 1994, V. évf. 37. szám, 20. o.
Szántó János: A Kárpátaljai Református Egyház Gyülekezetei. Beregszász, 2006.
Tenke Sándor: Magyar Református Egyházak Javainak tára, Budapest, 2000, 166. o.
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL). Fond 576., opisz 7., od. zb. nr. 27., sztr. 15. (756/1942. k. i. sz. ir.)
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL). Fond 576., opisz 7., od. zb. nr. 13., sztr. 16. (1406/1942. k. i. sz. ir.)
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL). Fond 576., opisz 8., od. zb. nr. 26., sztr. 3. (4275/1942. k. i. sz. ir.)

ADATKÖZLŐK NÉVSORA

- Baksa Ilona Csonkapapi lakos, szül. 1932.
Bene Júlia Csonkapapi lakos, szül. 1920.
Pallagi Anna Csonkapapi lakos, szül. 1935.

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

САМБОРОВСКИ-НОДЬ ИБОЯ*

Изложение нападения нацистской Германии на Советский Союз в современных украинских школьных учебниках**

Каждый народ виноват в том, что представляет миру свои собственные потери, не упоминая о жертвах других национальностей. Любая попытка оценить потери лишь одной стороны может дать только искаженную картину.

(Норман Дэвис)***

Rezümé Azt, hogy az iskolai történelemtankönyv több mint egyszerű taneszköz, már majd egy évszázada tudjuk. Ez az oktatási „kellék” – attól függően, hogy szerzői szövegei mit, milyen mondat szerkezetekkel, minősítő jelzőkkel, illetve forrásokkal közöl – segítheti a velünk együtt élő más népek megismerését, partnerként való kezelését, ám ugyanakkor az ellenségkép kialakítására is alkalmas. Egyes történelmi események, személyek, fogalmak iskolai tankönyvekben való megjelenése ugyanakkor szinte minden esetben tükrözi az adott ország történelemtudományának irányultságát, művelőinek világképét és természetesen az államnak mint iskolafenntartónak a hivatalosan vallott ideológiáját. Az alábbi tanulmányban mindez megmutatkozik, s amit összegzésképpen megfogalmaztuk – jelen esetben is nem az az érdekes, miről írnak, hanem miről nem írnak a kurrens tankönyvek szerzői a Szovjetunió elleni 1941-es német támadás kapcsán.

Abstract The fact that the school history textbooks are more than just teaching tools has been common knowledge for almost a century. This educational ‘tool’ – depending on what sentence structure, qualifying adjectives as well as sources are used by the authors in the text itself – can promote understanding and partnership with people of different nationalities. However, the textbooks can create enemy images. Accordingly, the depicted historical events, people and concepts in school textbooks inevitably reflect on the country’s orientations in the treatment of history and obviously, convey the official ideology of the state, the maintainer of the school. As it has been reflected in the present study and then formulated and concluded is true of this particular case: the interesting facts are not those written about but rather those which have been left out by the authors of the textbook related to the 1941 German invasion of the Soviet Union.

Изложение сформулированной в названии статьи темы в учебниках истории имеет не только узко научные аспекты, поскольку в условиях, когда уже нет среди нас в живых участников и очевидцев упомянутых событий, новые поколения имеют лишь опосредованное представление о происшедшем. А это означает, что первичные представления будут «вписаны» в память

* Историк, доктор философии в области истории, директор Библиотеки «Áráczi Csere János» Закарпатского Венгерского Института им. Ференца Ракоци II / Szamorovszkyné Nagy Ibolya –PhD, történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Áráczi Csere János Könyvtárának igazgatója.

** В основу публикации легли материалы лекции «Нападение нацистской Германии на СССР в отражении школьных учебников истории независимой Украины» прочитанной 11 июня 2011 г. в будапештском Университете им. Лоранда Этвеша на международной научной конференции «Великая Отечественная война – 70 лет нападению нацистской Германии на СССР»

*** Davis, Norman: Európa története. 2. kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 972.o./ см. ещё Дейвис, Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – с.1065-1066.

учащихся посредством учебников истории, поэтому их содержание является столь небезразличным. Прежде всего рассмотрим некоторую общую, фоновую информацию.

Украина очень молодое государство, которое лишь в этом году празднует свое двадцатилетие. Исходя из этого, двадцать лет тому в украинской историографии произошла смена парадигмы, отпечатки которой видны в школьных учебниках истории. Учебники истории становятся структурными элементами национального строительства, что не противоречит их прежнему назначению в общественном образовании, но после упомянутой выше смены режима в регионе растет число тех, кто стремится избежать этого.

В начале 1990-ых годов, когда на всем постсоциалистическом пространстве гуманитарные науки «освободились» от тисков марксистско-ленинской идеологии, украинские историки тоже поспешили избавиться от этого «мундира». Хотя канадский историк Орест Субтельный рекомендовал своим украинским коллегам не спешить выбрасывать марксистскую идеологию, пока они не овладели новой. Однако, историки весьма быстро избавились от атрибутов прошлого, дословно выбросив продукты своей прежней деятельности, даже те, которые были созданы несколько месяцев раньше, и выстроились в «русле», определенном новой идеологией. А новая идеология открыла «национальную историю».¹ Это было тем более само собой разумеющимся, что лишь немногие историки владели каким либо иностранным языком и могли включиться в международный научный мир.

В данный момент в Украине, подобно тому, как это было в Советском Союзе, нет единого изучения истории, параллельно с Всемирной историей изучается дисциплина под названием История Украины. Последняя изучает не земли украинского этноса или историю украинского народа, а ретроспективную историю территории современного государства. Это такая же штучная дисциплина, какой была История Советского Союза, ведь ни СССР, ни Украины не существовало ни в XIX-том, ни в предыдущие столетия. Территория современного государства окончательно сформировалась только в 1954 году, когда Крымский полуостров был передан от тогдашней Российской Советской Федеративной Социалистической Республики тогдашней же Украинской Советской Социалистической Республике.

Первый украинский учебник, в котором излагалась тема нападения нацистской Германии на Советский Союз, появился в 1991 году, однако, как признал год спустя один из его авторов «он потерял актуальность еще до того, как попал в руки учеников».² Этот учебник был полон словосочетаний с эмоциональными прилагательными, и, как его позднее характеризовал один украинский историк, «был сменен только флаг».³ В данный момент в

¹ Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – К. : НІСД, 2009. с. 127-128.

² Кульчицкий С.В. Історія і час. Роздуми історика // Український Історичний Журнал. 1992. №4. с.10.

³ Портнов А. Тетра hostica. Образ России в украинских школьных учебниках истории после 1991 года // Неприкосновенный запас [Москва]. 2004. № 4(36). С. 86-91. (<http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/port12.html>) (<http://www.polit.ru/research/2004/12/14/portnov.html>) (http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=1733) 20.05.2011.

обращении находятся учебники истории третьего поколения, которые отбираются на публично оглашенных конкурсах. С 1991-го года учебники довольно часто менялись в результате различных образовательных и школьных реформ, а имеющееся в нашем распоряжении время не позволяет даже предпринять попытку провести анализ их всех.

Сегодня в рекомендательном списке Министерства образования и науки, молодежи и спорта Украины можно найти три учебника Истории Украины⁴ и четыре Всемирной истории⁵ для 11-ого класса, в которых представлен данный период. Из семи учебников нами было детально изучено пять, вышедших наибольшим тиражом (10 тысяч или больше экземпляров), а еще потому, что новый учебник не означает автоматически другово/нового автора. К сожалению, у представленных книг нов только автор, а фактический материал и подход остались прежними.⁶

Прежде чем приступать к анализу учебников всемирной истории стоит ознакомиться с требованиями типовой учебной программы, которая, учитывая специализацию среднего школьного образования, предполагает различную глубину изучения темы и отводит для этого различное количество уроков. Базовый, или так называемый *уровень стандарта*, отводит для изучения второй мировой войны пять уроков всемирной истории, в первый блок которых попал план Барбаросса и нападение на Советский Союз.⁷ В отличие от этого, в программе для классов общественно-гуманитарного направления, с исторической и с философской специализацией, на изучение второй мировой войны отводится двенадцать уроков, а словосочетание *великая отечественная война* появляется в оглавлении (правда в скобках) и в перечне обязательных понятий и терминов. На послевоенное время отведено еще шесть часов.⁸

Изученные нами три учебника все без исключения соответствуют требованиям типовой учебной программы, представляют вторую мировую войну отдельной темой, в зависимости от издания, объемом от 43 до 71 страницы формата А5.⁹ Изучаемая нами тема представлена подпунктом «*Нападение Германии на Советский Союз*» урока «*Военные события 1941-42 годов*»¹⁰, а есть где подпунктом «*Нападение фашистской Германии на Советский Союз*» урока «*Распространение агрессии в Европе и Азии в 1941*

⁴ Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2010, №28-29-30. с.14.

⁵ Там же, с. 81.

⁶ Український підручник: міркування методистів та вчителів (матеріали «круглого столу») // Історія в школах України, 2009, №6. с. 16-25.

⁷ Програма для загальноосвітніх навчальних закладів всевітня історія 10 – 11 класи. Академічний рівень/ Рівень стандарту // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/vs_ist_st_ak.doc. 23.05.2011.

⁸ Програма для загальноосвітніх навчальних закладів всевітня історія 10 – 11 класи. Суспільно-гуманітарний напрям, історичний, філософський профілі // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/vs_ist_pr.doc. 23.05.2011.

⁹ Бердичевский Я.М. та ін. Всесвітня історія: Навч. посібник для 11 кл. серед. загальноосвітня шк./ Я.М. Бердичевский, Т.В.Ладыченко, І.Я.Щупак. - Запоріжжя: Прем'єр, 2001. - 539 с.; Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: 11 кл.: Підручник. – К.: А.С.К., 2005. – 368 с.: іл.,карти.; Бураков Ю.В. та ін. Всесвітня історія: Новітні часи/Ю.В. Бураков, Г.М. Кипаренко, С.П. Мовчан. – Київ, Генеза, 2006.

¹⁰ Бердичевский, 2001, с.6.

году».¹¹ Мало чем отличающиеся один от другого тексты, характеризуются лексичностью и фактологией. Каждое словесное сообщение является констатацией факта, отсутствуют суждения, характеристика, оценка. Сообщаются время и место нападения, а потом в одиннадцати пунктах перечисляются причины неудач Красной армии:

- ◆ неожиданность;
- ◆ репрессии в армии;
- ◆ отсутствие инициативы в результате строгой централизации;
- ◆ отсутствие нового вооружения;
- ◆ отсутствие новых линий обороны;
- ◆ ошибочная советская военная доктрина – будем воевать на территории противника;
- ◆ сосредоточенность исключительно на Киеве;
- ◆ наличие только победоносного военного плана, не было достаточно быстрой реакции на нападение;
- ◆ население не было подготовлено к войне;
- ◆ медленная мобилизация подразделений;
- ◆ вспомогательный контингент часто был оторван от своих основных подразделений.

Качественная оценка встречается только в случае «героической обороны» Киева и Харькова. Война против Советского Союза трактуется в учебниках как неотъемлемая часть второй мировой войны, придерживаясь в каждом отдельном случае хронологического порядка, синхронности и последовательности. О немецкой стороне представлены следующие данные: 190 дивизий, 4,7 миллионов солдат и офицеров, 3900 танков, 4800 самолетов, 43800 орудий. С советской стороны: 180 дивизий, 10 тысяч танков, 8000 самолетов. Продвижение немцев в 1941 году было очень быстрым, к осени они захватили территорию площадью 1,5 млн. км², на которой до войны проживало 75 миллионов человек. К декабрю 1941 года потери советской армии составили 4,5 миллиона убитыми, ранеными или взятыми в плен.¹² Тем не менее, нигде не фигурирует ни словосочетание *великая отечественная война*, ни описание сотрудничества, коллаборационизма с оккупантами, которое предписываются учебной программой.

Более подробное обсуждение темы можно найти в учебниках Истории Украины, поскольку нападение на Советский Союз пришлось в первую очередь на белорусские и украинские территории. Различие в объеме учебного материала бросаются в глаза уже в типовых учебных программах, ведь

¹¹ Бураков, 2006, с. 5.

¹² Там же, с. 13.

для базового уровня (уровня стандарта) отводится на изучение темы семь уроков из 52 за год¹³, для академического – восемь¹⁴, в то время, как в профильных классах со специализацией история – двенадцать из сто сорока уроков за год¹⁵. Системы требований I-II уровня по данной теме тождественны: *Начало Великой Отечественной войны; отступление Красной Армии; мобилизация и эвакуация; оккупация Украины; коллаборационизм*. Отдельный урок отводится на изучение *оккупационного режима, концентрационных лагерей, Холокоста, остарбайтеров*. Также следует отдельно изучать движения сопротивления, его два направления, Организацию украинских националистов (ОУН) и Украинскую повстанческую армию (УПА), и их деятельность. В программе для профильного обучения отдельным пунктом фигурирует трагедия *Бабиного Яра, украинский холокост* и его итог – жизни 1,6 миллионов украинских евреев. Упоминается дивизия СС Галичина, борьба УПА против советских партизан, Армии Крайовой и немецких оккупантов и даже волынская резня. Как видно, на разных уровнях предписывается различная глубина/количество фактов.

Начиная с 1991 года, учебник Истории Украины озаглавлен, среди прочих, именами двух авторов: Фемира Турченко¹⁶ и Станислава Кульчицкого¹⁷, академиков, членов Национальной академии наук Украины, профессоров. Не буду по отдельности представлять обе книги, поскольку их концепции одинаковы: учебники *«являются воплощением организованной формы забвения и памяти, т.е. общественно-политическими проектами, служащими созданию государственно-политической нации»*¹⁸. Можно обнаружить в них еще одно направление: сформулированные государством запросы новой трактовки национальной истории.¹⁹ Основательный анализ позволяет обнаружить и более серьезные различия между учебниками, касающиеся конкретных данных. Обе книги изданы форматом А5, поэтому сразу видны различия в пропорциях. В издании, озаглавленном именем Турченко на данную тему, отведено двадцать две страницы, тогда как у Кульчицкого девять. Обе книги избегают словосочетания Великая Отечественная война. В

¹³ Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 10 – 11 класи. Рівень стандарту // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/ist_ukr_st.doc. 23.05.2011.

¹⁴ Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 10 – 11 класи. Академічний рівень // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/ist_ukr_ak.doc. 23.05.2011.

¹⁵ Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 10 – 11 класи. Профільний рівень. Суспільно-гуманітарний напрям, історичний профіль // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/ist_ukr_pr.doc. 23.05.2011.

¹⁶ Новітня історія України. Частина друга (1939-2001 рр.) [Текст] : підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ф.Г. Турченко, П.П. Панченко, С.М. Тимченко. - 2-е вид., випр. і доп. - Київ: Генеза, 2004. - 384 с. : іл, карти. (именуемое в дальнейшем: Турченко-Панченко-Тимченко, 2004.)

¹⁷ Кульчицкий С. В. та інші. Історія України: Підр. Для 11. кл. серед. шк. – Київ: Освіта, 2000, 2003. (именуемое в дальнейшем: Кульчицкий, 2000.)

¹⁸ Ткаченко Василь. Суд над Кліо: «перетворення» історичної пам'яті // Політичний менеджмент 2008, №6. с.54-55.

¹⁹ Чупрій Леонід. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті // Політичний менеджмент 2011, №4. с.19.

первой нацистское нападение изложено в пункте *Оккупация Украины немецкими войсками и их союзниками*, а во второй – в пункте *Время поражений и неудач (06. 1941 г. - 11. 1943г.)*. Обе книги называют Германию *фашистской*,²⁰ хотя Турченко позже употребляет также термин *нацистская*,²¹ не объясняя по ходу значения этих понятий, в результате чего стираются различия между ними. Учебник Турченко не дает никаких данных о военной мощи противостоящих сторон к началу военных событий, перечисляя только советские потери: *в первые дни на аэродромах было уничтожено более чем 1200 военных самолетов*,²² *к 11 июля в распоряжении Юго-Западного фронта было всего 249 самолетов*, *к ноябрю 1941 года в нацистский плен попало 3,6 миллионов солдат и офицеров Красной Армии, одна треть которых, 1,3 миллиона человек, были украинской национальности*.²³ Согласно книге Кульчицкого в плане Барбаросса Германия и ее союзники *подготовили к нападению на Советский Союз 190 хорошо вооруженных дивизий, общей численностью 5,5 миллионов человек. В западных округах им противостояло 170 дивизий и 2 бригады (2,9 миллиона человек) советской армии, оснащенные устаревшей военной техникой*.²⁴

Указанное в учебнике количество дивизий немецкой армии и их союзников совпадает с имеющимися в опубликованной Украинским институтом национальной памяти в 2010 году книге *Вторая мировая война в исторической памяти Украины*, однако численность их контингента 4,795 человек. Совпадает и количество советских дивизий, указан и их контингент – 3,488 миллиона человек.²⁵

Непосредственно к теме нацистской интервенции относятся вопросы поведения немецких солдат и властей на украинских землях сразу после нападения, а также то, как встречали немецкие войска жители западно-украинских земель. Кульчицкий и его соавторы пишут, что *фашисты хотели восстановить в центре европейской цивилизации рабовладельческо-крепостную плантаторскую систему, основанную на представлении о расовом превосходстве немцев, а среди населения Украины провести программу геноцида*.²⁶ Два абзаца посвящены советскому партизанскому движению и описанию глубокой ненависти, с которой местное население встречало немецких интервентов.²⁷

В отличии от этого Турченко и его соавторы в подпункте *новый нацистский порядок* пишут о том, что *немцы создали вспомогательную*

²⁰ Турченко-Панченко-Тимченко, 2004. с.11. и Кульчицкий, 2000. с.21, 28, 29, 30.

²¹ Там же, с.12, 13.

²² Там же, с. 11.

²³ Там же, с.12.

²⁴ Кульчицкий, 2000. с.22.

²⁵ Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники: Л. Герасименко, Р. Пилявець] – Київ-Ніжин: видавець ПП Лисенко М.М., 2010. с.57.

²⁶ Кульчицкий, 2000. с.29-30.

²⁷ Там же, с. 31.

администрацию из тех представителей местного населения, которые были согласны сотрудничать с оккупантами: с мерами в городах, районными представителями в провинции, старостами в селах, вспомогательными отделами милиции. Желая таким образом заполучить поддержку населения, немцы развернули широкую пропаганду о результатах идеологической деятельности большевиков. Информация о насильной коллективизации, проведенной органами НКВД, голоде 1932-33 годов, фотографии, сделанные при вскрытии массовых захоронений, распространяли газеты, плакаты и другие пропагандистские материалы, что угнетающе воздействовало на украинское население.²⁸ Вслед за содержанием урока среди первоисточников изложен отрывок донесения командира 2-й конной дивизии СС, датированной 12 августа 1941 года. «... украинское и белорусское население очень приветливо... Приветливость проявляется в том, что при входе войск население бесплатно и совершенно добровольно сразу приносит солдатам молоко, яйца и другие продукты...»²⁹ Авторы этой книги пространно пишут как о советском партизанском движении, так и об Организации украинских националистов (ОУН), а также об Украинской повстанческой армии (УПА), но отмечают, что в отличии от советской власти ОУН вовремя организовала нелегальное движение.³⁰ В качестве документа приводится цитата из меморандума направленного ОУН Бандеры к губернатору Третьего Рейха: «... Даже если вступающие в Украину немецкие подразделения, понятным образом, принимают как освободителей, это скоро может измениться, если Германия войдет без намерения восстановить украинскую государственность и провозгласить соответствующие лозунги...»³¹

Обобщая выше изложенные факты можно утверждать, что в учебниках Всемирной истории мало конкретных фактов, и, исходя из этого, связанных с ними ошибок. Война Германии против Советского Союза трактуется как часть второй мировой войны, без выделения ее в качестве отдельного этапа, без употребления к ней названия *Великая Отечественная*. Из учебника Истории Украины, в зависимости от того, который учебник получит школа при централизованном распределении, ученик получает более широкую или весьма узкую информацию, картину о нацистском нападении на Советский Союз и события, произошедшие на украинских землях. Местами эти книги используют ошибочную и/или вызывающую замешательство терминологию (см. фашистская Германия), однако интересно не столько то, что они пишут, а скорее то, о чем нет.

²⁸ Турченко-Панченко-Тимченко, 2004. с.20.

²⁹ Там же, с. 24.

³⁰ Там же, с. 29.

³¹ Там же, с. 32.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

- Davis, Norman: Európa története. 2. kiadás. Osiris Kiadó, Bp., 2002.
- Бердичевский Я.М. та ін. Всесвітня історія: Навч. посібник для 11 кл. серед. загальноосвітня шк./ Я.М. Бердичевський, Т.В.Ладыченко, І.Я.Щупак. - Запоріжжя: Прем'єр, 2001. - 539 с.
- Бураков Ю.В. та ін. Всесвітня історія: Новітні часи / Ю.В. Бураков, Г.М. Кипаренко, С.П. Мовчан. – Київ, Генеза, 2006.
- Дейвіс, Норман. Європа: Історія / Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. – К., Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001.
- Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті) / [Упорядники: Л. Герасименко, Р. Пилявець] – Київ-Ніжин: видавець ПП Лисенко М.М., 2010.
- Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України, 2010, №28-29-30.
- Кульчицький С. В. та інш. Історія України: Підр. Для 11. кл. серед. шк. – Київ: Освіта, 2000, 2003.
- Кульчицький С.В. Історія і час. Роздуми історика // Український Історичний Журнал. 1992. №4.
- Ладиченко Т.В. Всесвітня історія: 11 кл.: Підручник. – К.: А.С.К., 2005. – 368 с.: іл., карти.
- Новітня історія України. Частина друга (1939-2001 рр.) [Текст] : підручник для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Ф.Г. Турченко, П.П. Панченко, С.М. Тимченко. - 2-е вид., випр. і доп. - Київ: Генеза, 2004. - 384 с. : іл, карти.
- Портнов А. Terra hostica. Образ России в украинских школьных учебниках истории после 1991 года // Неприкосновенный запас [Москва]. 2004. № 4(36). (<http://magazines.russ.ru/nz/2004/4/port12.html>) (<http://www.polit.ru/research/2004/12/14/portnov.html>) (http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=1733) 2011.05.20.
- Портнов А. Між «Центральною Європою» та «Русским миром»: Сучасна Україна у просторі міжнародних інтелектуальних дискусій. – Київ: НІСД, 2009.
- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів всесвітня історія 10 – 11 класи. Академічний рівень/ Рівень стандарту. Ін. http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/vs_ist_st_ak.doc. 2011.05.23.
- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів всесвітня історія 10 – 11 класи. Суспільно-гуманітарний напрям, історичний, філософський профілі // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/vs_ist_pr.doc. 2011.05.23.
- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 10 – 11 класи. Рівень стандарту // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/ist_ukr_st.doc. 2011.05.23.
- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 10 – 11 класи. Академічний рівень // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/ist_ukr_ak.doc. 2011.05.23.
- Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 10 – 11 класи. Профільний рівень. Суспільно-гуманітарний напрям, історичний профіль // http://www.mon.gov.ua/education/average/prog12/ist_ukr_pr.doc. 2011.05.23.
- Ткаченко Василь. Суд над Кліо: «переформування» історичної пам'яті // Політичний менеджмент 2008, №6.
- Український підручник: міркування методистів та вчителів (матеріали «круглого столу») // Історія в школах України, 2009, №6.
- Чупрій Леонід. Історична освіта в Україні як складова державної політики пам'яті // Політичний менеджмент 2011, №4.

TÓTH GABRIELLA*

Gender and Sexism in the English Language

Rezümé A gender-elmélet, azaz a társadalmi nem elmélete a 21. századra olyan kutatási területté vált, amely mind nyelvészeti, mind társadalomtudományi értelmezésben méltán sorolható a legnépszerűbb és legaktuálisabb kutatási ágak közé. A gender-kérdés ugyanakkor a legvitatottabb elméletek egyike is, mely számos tévhit kialakulásához vezetett. A jelen munka célja a gender fogalmának tisztázása, angol nyelvben betöltött szerepének bemutatása, illetve a nemi előítéletek nyelvi kivételének mindennapi példákkal való illusztrálása.

Резюме У XXI столітті гендерна теорія або теорія соціального конструкту статі стала дослідницькою сферою, яка справедливо вважається однією з найпопулярніших і найактуальніших галузей як у мовознавстві, так і в суспільних науках. Водночас питання гендеру вважається одним із найбільш дискусійних і спричинило виникнення численних помилкових гіпотез. Мета цієї роботи – детально пояснити поняття гендеру, показати його роль в англійській мові та на щоденних прикладах проілюструвати присутність сексизму в мові.

Questions of gender are now considered a significant challenge in almost every discipline that deals with society, culture and human behaviour, notwithstanding the fact that this interest was passably faint some years ago. Throughout centuries linguists were relatively passive in the rapidly growing area of research on language and gender. One reason for that is the fact that the major “impetus” which is largely responsible for the increased attention to gender in so many fields of life is connected with the feminists’ revolution. Feminists’ main purpose was to understand gender, especially the mechanisms that create and maintain man dominance, therefore, their doctrines have become far better known in literary than linguistic circles. As a result, sex/gender studies have long played a relatively minor role in linguistics (Ruthven, 1984).

Before outlining the main questions connected with gender, the first step is to give the exact definition of the word *gender* since its interpretation often causes confusion. The Merriam-Webster Dictionary defines it in the following way:

“1.a : a subclass within a grammatical class (as noun, pronoun, adjective, or verb) of a language that is partly arbitrary but also partly based on distinguishable characteristics (as shape, social rank, manner of existence, or sex) and that determines agreement with and selection of other words or grammatical forms.

1.b : membership of a word or a grammatical form in such a subclass.

1.c : an inflectional form showing membership in such a subclass.

2.a: sex: the feminine *gender*.

2.b : the behavioral, cultural, or psychological traits typically associated with one sex.”

* Ungvári Nemzeti Egyetem, Újlatin-germán Kar, angol nyelv és irodalom szak, V. évfolyamos hallgató. A tanulmányt dr. Vrábel Tamás lektorálta.

The distinction between grammatical and natural gender in linguistic analysis has a long and confusing history. In brief, grammatical gender refers to the three main noun-classes recognized in Greek and Latin, masculine, feminine and neuter. The term *gender* is derived from Latin *genus*, “class” or “kind”, and the classification of nouns into three genders accounted for pronominal reference and adjectival concord (Lyons, 1969, p. 283). Theoretically, grammatical gender is independent of sex.

Languages differ greatly in the number and morphological representation of grammatical gender. Thus, within the Germanic family of languages, German has three genders, Danish has two, and English has no grammatical gender at all. While Old English had three gender classes, feminine, masculine and neuter, the category of grammatical gender was lost by the end of the 14th century due to the decay of inflectional endings and disintegration of declensional classes (Strang, 1970). And, unlike German, which has a number of elements inside and outside the noun phrase (determiners, adjectives, pronouns) which vary according to the noun’s grammatical gender, Modern English shows no such morphological agreement. English is no longer a (grammatical) gender language.

Natural gender refers to the classification of nouns on the basis of biological sex, as female or male, or animate and inanimate. According to linguists, English is a language in which natural gender determines pronominal reference. As Lyons (1969, pp. 283-284) noted: “Gender plays a relatively minor part in the grammar of English... There is no gender-concord: and the reference of the pronouns *he*, *she* and *it* is very largely determined by what is sometimes referred to as “natural” gender – for English, this depends upon the classification of persons and objects as male, female or inanimate.”

A central issue in any cross-linguistic analysis of gender is the category of grammatical gender. According to the presence of grammatical gender a language may be called a gender language. This type is illustrated by many indoeuropean languages, but also Semitic languages. In these languages, nouns do not necessarily carry markers of class membership, but there is (obligatory) agreement with other word classes, both outside and inside the noun phrase. Most importantly class membership is anything but arbitrary in the field of animate/personal reference (Hellinger, 2001, p. 5).

Nevertheless, the lack of grammatical gender in a language does not mean that *gender* in the broader sense cannot be expressed. There are several other categories of gender, like lexical and social gender which are able to transmit gendered messages. Thus, gender languages (languages with classifiers or noun classes) as well as those languages that lack noun classification completely (English, Finnish, Turkish etc.), can resort to a variety of linguistic means to convey gender-related message.

Gender in English is primarily a semantic category with important social implications (Hellinger 2001). English has a restricted class of personal nouns

with lexical gender, i.e. their semantic specification includes a property [+female] or [+male]: *aunt, queen, soul sister, uncle, king, sugar daddy*. This property determines the choice of anaphoric pronouns: *she* for members of the first nominal class, *he* for members of the second. The majority of English personal nouns, however, are unspecified for gender, and can be used to refer to both female and male referents: *person, neighbour, engineer, babysitter, movie star, drug addict*; they can be pronominalised by either *she* or *he* or – in neutral, non-specific contexts – by singular *they*. In a few cases, choice of anaphoric pronouns may be determined by “psychological gender”, i.e. affective attitudes of the speaker, which accounts for variation as in *baby - she* vs. *baby - it* (Hellinger, 2001, p. 107).

Though lacking lexical gender, the semantics of a considerable number of English personal nouns shows an evident gender-bias. Several high-status occupational terms, in other words, the more prestigious professions such as *doctor, professor, lawyer* or *scientist*, will traditionally be pronominalised by *he* (the so-called generic *he*) in contexts where gender of the referent is either not known or irrelevant. On the other hand, low-status professions, such as *schoolteacher, secretary* or *nurse* are often followed by anaphoric *she*. Even for general human nouns such as *patient, assistant* or *driver*, as well as for indefinite pronouns (*somebody, anyone, no one*), the choice of *he* is prescribed in neutral contexts. This illustrates the category of social gender in English. “Social gender has to do with stereotypical assumptions about what are appropriate social roles for women and men, including expectations about who will be a typical member of the class of, say, surgeon or nurse. Deviations from such assumptions will often require formal markings, for example, by adjectival modification: *female surgeon* or *male nurse* (Hellinger, 2001, p. 11).

The questions of the English gender system are highly debated. Charles Randolph Quirk well-known British linguist illustrates it in the following way:

	GENDER CLASS	EXAMPLE	PRONOUN COREFERENCE	
Personal	(a) male	brother	Who – he	
	(b) female	sister	Who – she	
	(c) dual	doctor	Who – he, she	
	(d) common	baby	Who – he/she/it	
	(e) collective		family	Which – it
				Who – they
	(f) higher animal	bull	Which – he/it	
	Non-personal	(g) higher female animal	cow	Who – he
				Which – she/it
			Who – she	
Inanimate	(h) lower animal	ant	Which – it(he/she)	
	(i) inanimate	box	Which – it	

(Quirk, 1985, p. 314)

According to this system, English has 9 gender classes which reveal a high degree of overlap with each other.

A more contemporary approach to gender in English can be found in Longman's Grammar of Spoken and Written English (Biber, 1999). According to Biber, gender is a less important category in English than in many other languages. It is closely tied to the sex of the referent and is chiefly reflected in co-occurrence patterns with respect to singular personal pronouns (and corresponding possessive and reflexive forms). The main gender classes are: personal/human: masculine (the boy – *he*), feminine (the girl – *she*), dual (the doctor – *he/she*); non-personal/neuter (a pen – *it*). This system seems much closer to reality than the one proposed by Quirk. Biber considers that “Gender is not a simple reflection of reality, rather it is to some extent a matter of convention and speaker's choice and special strategies may be used to avoid gender-specific reference at all” (p. 312).

Biber discusses pragmatic motivation for pronoun choice, such as the use of specifically gender-marked forms on the one hand or avoidance on the other (*chairman/-woman vs. chairperson*). He considers that these forms note a “continuing sex-bias in English language use and society more generally” (p. 313) towards masculine terminology, which, apart from the above mentioned examples, is reflected in a much higher occurrence of masculine forms in the distribution of third person singular personal pronouns in general. Masculine forms are more frequent in all registers, occurring 1.5 to more than 3 times as frequently as feminine forms (Biber, 1999, p.333).

Biber is not the only linguist who confirms the existence of a strong masculine sex-bias in English. Otto Jespersen (1968, p. 2), the noted Danish linguist, characterized the English language as “positively and expressively masculine”, “it is the language of a grown-up man and has very little childish or feminine about it.” Its logicity, openness to innovation, businesslike virility, energy and emotional restraint were qualities he regarded as both masculine and positive.

The observations of supposedly objective linguists, who noticed and described the phenomenon of sexism in English, draws our attention to the kinds of problems we face when we discover how sexism operates in various fields of English discourse.

Sexism may be defined as words or actions that arbitrarily assign roles or characteristics to people on the basis of sex. Though originally it was used to refer to practices that discriminated against women, the term now includes any usage that unfairly delimits the attributes of either sex. Neither men nor women can reach their full potential when men are conditioned to be only aggressive, analytical, and active, while women are all considered submissive, emotional and passive. The man who cannot cry and the woman who cannot command are equally victims of their socialization.

Being aware of all these facts, it is of no surprise that feminists whose movement has fought for the elimination of gender discrimination and for the greater recognition of women's contributions to society, pay the greatest attention to the problem of gender in language. Language was and is seen by feminists as a powerful instrument of patriarchy. The feminist Dale Spender spoke of the English language as being "manmade" and as being an immortal contributor to women's oppression (Spender, 1980).

One of the major issues of debates about linguistic sexism in English has been the prescription of androcentric *he* (Hellinger, 2001). The frequent use of the pronoun *he* in neutral and irrelevant contexts clearly proves the existence of a strong male-bias in English, which considers the male/masculine as the higher, more prestigious category and the female/feminine as secondary and subordinate. In other words, English semantics and morphology imply a male-dominated world, since the female gender is invisible when impersonal or indefinite nouns and pronouns are used in ambiguous contexts:

- A. Each manager changed *his* office hours.
- B. We need to be more concerned with problems of man and *his* universe.
- C. The average student is worried about *his* grades.

Even though there are numerous woman managers, they remain symbolically invisible in sentence A. In fact, to avoid misunderstanding, it is "necessary" to "affix" *woman* or *lady* to professions generally associated with males. What concerns sentence B, the clear implication is that the universe belongs to men and not to women to understand and master.

Since English has no generic singular – or common sex – pronoun, like "on" in French, *he*, *his*, and *him* are used in such expressions as "the judge...he", "the doctor...he", "the author...he", "the critic...he" etc. For instance, the professor is nearly always thought of as *he* but the teacher as *she*. The constant identification of *the judge*, *the critic*, *the author*, *the professor* etc. with a male person by using the pronoun *he*, the idea of a female judge, critic, doctor, professor etc. is totally excluded.

In the teaching profession language usage also reflects the correlation of masculinity with positive qualities. Pedagogical journals, for instance, make references to hypothetical teaching situations. When a good teaching practice is described, the masculine pronoun is used (Nilsen, 1977, p. 40).

It is now generally accepted that those who would like to maintain the use of masculine nouns as nouns of general reference are relying on popular beliefs, not linguistic evidence. In his book *Language; its Nature, Development and Origin*, Otto Jespersen (1964, p. 347) noted: "Most English pronouns make no distinction of sex: I, *you*, *we*, *they*, *who*, *somebody* etc. Yet, when we hear that Finnie and Magyar, and indeed the vast majority of languages outside the Aryan and

Semitic world, have no separate forms for *he* and *she*, our first thought is one of astonishment: we fail to see how it is possible to do without this distinction. But if we look more closely we shall see that it is at times an inconvenience to have to specify the sex of the person spoken about.”

The pseudo-generic forms such as *man*, *-man* is another indication of the way conservative gender roles are constructed and maintained in the society. When the word *man* or *mankind* is used to refer to the entire human race, we are not sure, that “womenkind” is always meant to be included. This lack of an English pronoun that symbolically includes men and women has forced users of Standard English into uttering nonsensical statements, such as, “When we get abortion law repeal, everyone will be able to decide for himself whether or not to have an abortion”, and “Man, like the other mammals, breast-feeds his young” which are often quoted by feminists. Similar examples can be found in the history of the United States of America like the motto of the American revolutionary period “All men are created equal”. From this phrase it is not clear whether women are included or not. Although *man* in its original sense carried the dual meaning of adult human and adult male, its meaning has become so closely identified with adult male that the generic use of *man* and other words with masculine markers should be avoided whenever possible. Therefore, instead of *mankind*, one should use *humanity*, *human beings*, *people*; instead of *man’s achievements* – *human achievements*; the *best man for the job* should be replaced by the *best person for the job*; *man-made* – by *synthetic*, *manufactured*, *crafted* or *machine-made*; and instead of the *common man* expressions like *average person* or *ordinary people* should be used.

The use of *man* in occupational terms when persons holding the jobs could be either female or male should also be avoided. English is such a rich language that alternatives can almost always be found (*chairman* – *chairperson*, *coordinator of a committee* or *department*, *moderator (of a meeting)*, *head*, *chair*; *businessman*, *fireman*, *mailman* – *business executive* or *manager*, *fire fighter*, *male carrier*; *steward* and *stewardess* – *flight attendant*; *policeman* and *policewoman* – *police officer*).

Otto Jespersen observed that “The generic singular *man* sometimes means both sexes... and sometimes only one”. Because of its ambiguity of reference, Jespersen was blunt in his judgement of *man* as the generic person: “This is decidedly a defect in the English language”(1964, p. 231).

All of these data, examples and opinions suggest that we need to pay extra attention to what is said as well as what is not said in order to not make the female sex invisible in the grammar and semantics of the English language.

It is generally known, however, that the use of androcentric *he* and *man* is not the only way to foster sexism in the language, as the above mentioned male-bias is clearly expressed in the vocabulary as well. Female and male stereotypes are codified in the language. These rigid verbal stereotypes of masculinity and

feminity are used not only to describe people and language, but also to judge and polarize the world into superior/inferior and positive/negative. The main problem with stereotypes is that they construct a static image of both sexes. Furthermore, assigning verbal qualities to each sex creates an illusion of biologically determined traits instead of suggesting their socio-cultural origins. It is as though emotionality and passivity, usually assigned to the female stereotype, are qualities inherently absent in men. The passive man and the assertive woman are “unnatural” anomalies and are urged into psychotherapy to remedy behaviour unbecoming the stereotype (Gershuny, 1977, p. 143).

The stereotypes also became rationalizations for socio-political hierarchies in which one sex is expected to dominate and direct the other because his traits are perceived as superior, whereas her natural traits, i.e. passivity, emotionality, domesticity, and dependence, are regarded as less desirable and inferior. When either sex behaves like the other, each is judged abnormal. It is interesting, however, that while *he* may be insulted when called *effeminate* or a *sissy*, *she* is complimented with a statement like “she talks and thinks like a man” (Gershuny, 1977, p.43).

Throughout the ages physical strength has been considered the greatest merit, and as men are physically stronger than women, they have been valued more. Only now, in the machine age, when the difference in strength between males and females has become insignificant, males no longer have such an unsurpassable advantage. Today a man of intellect is considered more valuable than a physical labourer, and since women can compete intellectually with men, their value is growing increasingly. Nevertheless, language still reflects this emphasis on the importance of being male. For example, when we want to compliment a male, all we need to do is stress the fact that he is male by saying he is a *he-man*, or he is *manly*, or he is *virile*. Both *virile* and *virtuous* came from the Latin *vir*, meaning *man* (Nilsen, 1977, p.36). These are, of course, not the only examples. English is extremely rich in set phrases which praise the male gender. The command *be a man* implies that *to be a man* is honourable or something definitely positive. In contrast to this, a woman is never told *to be a woman*. When she is told *to be a lady*, she is simply being encouraged to act feminine, which means talking softly or sitting with her knees together.

The fact that being female and being powerless are almost equal in English is illustrated by a great amount of linguistic examples. The terms *feminine* and *lady*, for example, are often used to describe a certain kind of quiet and modest behaviour. Other typically “feminine” traits are also conveyed through the vocabulary. Because of women’s expectations of being the objects of enjoyment, there is a tendency to compare them to items that people acquire for their pleasure. That is why females are often compared to food since food is something people enjoy, even though it is extremely passive. Females are described as *a dish*, *a cookie*, *a tart*, *sugar and spice*, *a cute tomato*, *honey*, *a sharp cookie* or *a sweetie pie*. A girl

can have a *peaches and cream complexion* or she may *look good enough to eat*, and parents give their daughters names like *Candy* and *Cherry*. Women are compared to practically all kinds of pleasurable items, including toys. Young girls are called little dolls or China dolls, while older girls – if they are attractive – are simply called dolls. We might say about a woman *she is pretty as a picture* or *she is a fashion plate*. A girl may also be compared to a plant (*shrinking violet, wallflower*) and be named after a plant: *Rose, Lily, Daisy, Iris* (Nilsen, 1977, pp. 37-39).

Animal terms also tell a lot about female and male stereotypes. According to Nilsen (1977), references to identical animals often have negative connotations when related to a female, but positive or neutral connotations when related to a male. The word *shrew* is an excellent example. It means a *scolding, nagging, evil-tempered woman*, while *shrewd* is defined as *keen-witted, clever, or sharp in particular affairs, astute...businessman* (Websters New World Dictionary of the American Language). *Vixen* (female fox) is another example. If the female is called a *vixen*, according to the dictionary she is *an ill-tempered, shrewish, or malicious woman*.

In her further analysis Nilsen (1977) observes that though the majority of animal metaphors do not have definitely derogatory connotations for the female, still they do seem to indicate frivolity or unimportance, as in *social butterfly* and *flapper*. Male metaphors, even when they are negative in connotation, still relate to strength and conquest. This difference between male and female stereotypes can be observed in phrases like *hen party* and *bull session*. The only negative features that are frequently attached to males in animal terms are connected with violence or aggressive behaviour (*buck, stag, wolf*).

When A. P. Nilsen, the author of the book *Sexism and Language*, was living in Afghanistan, she was surprised at the cruelty of a proverb that said: “When you see an old man, sit down and take a lesson, when you see an old woman, throw a stone” (1977, p. 35). In looking at Afghan folk literature, she found that Afghan young girls were pictured as delightful and enticing, middle-aged women were sometimes interesting but more often just tolerable, while old women were always grotesque and villainous. Probably the reason for the negative connotation of old age in women is that women are valued for their bodies while men are valued for their accomplishments and their wisdom. Bodies deteriorate with age but wisdom and accomplishments grew greater. Returning home, she was astonished to discover that the situation is similar in America. The most striking examples of the contrast between young and old women are animal metaphors relating to cats and chicken. A young girl is said to be *kittenish* but not *catty*, and there is a huge difference between *sex kitten* and *cat house*. Chicken metaphors are even more illustrative. A young girl is often called a *chick*. When she gets old enough, she marries and soon begins feeling *cooked up*. To relieve the boredom, she goes to *hen parties* and *cackles* with her friends. Eventually she has her *brood*, begins to *henpack* her husband and finally turns into an *old biddy* (1977, p. 36).

Sexism can be observed in other fields of language as well. Its signs are obviously present in the language of marriage. Men and women both marry but in the majority of cases marriage is more important for a woman than for a man. It is seen as soon as in early childhood. Little girls are given white dresses so they can play bride, unlike little boys who never play groom. The best evidence of this difference can be illustrated by the words *bachelor* and *spinster/old maid*. The word *spinster* has absolutely negative connotations, exactly like the word *old maid*. In addition, *old maid* is the name of a children's card game in which the loser is ridiculed by being given this shameful title. It is also used metaphorically to mean the left-over kernels of corn that failed to pop. In contrast to this, *bachelor* has such positive connotations that unmarried girls have tried to borrow them by *bachelorette* or *bachelor girls* (Nilsen, 1977, p. 140). *Playboy*, that is a synonym for eligible bachelor, is even more "positive" than bachelor, as a person with this title (supposedly) has money and sophistication, therefore he has a state enviable and not despicable. As a result of the importance of marriage in women's life, a woman is expected to love and serve her family, but such behaviour is not typical of a man. This unusual behaviour has produced the word *family man*, while its feminine version, *family woman*, is hardly ever used. The case is probably the same with *career woman*, which, being based on the unusual behaviour of a woman, has no male equivalent.

As for the lexicon, of the English language, the concept of gender affects a surprising large number of words. In a rigorous analysis of illustrative sentences in the Random House Dictionary, H. Lee Gershuny (1977) found that stereotyped contexts are more the rule than the exception for both genders. Males are stereotyped about 65 percent and females about 75 percent of the times each appear. Even though both appear in stereotyped contexts more frequently than not, the data suggest that the feminine stereotype may be the more rigid of the two. In the sentences, females are most frequently associated with domestic contexts – as mothers, wives, hostesses, launderers, cooks, shoppers, gardeners, and servants, next in frequency are occupations and behaviour associated with the world of fashion and glamour. Emotional situations are the third most frequent context in which female appear in the sentences, contexts of illness and weakness come next. An occasional sentence makes reference to a specific profession such as teacher, receptionist, artist, editor, secretary and singer. Taken collectively, the sentences present a culturally stereotyped definition of the female.

What concerns males, they are most frequently related to business and investments. They are also linked to specific occupations such as journalist, doctor, warden, publisher, minister, genius, architect etc. Assertiveness, strength, dominance, rationality, independence, and courage are some of the stereotypically male qualities illustrated in the sentences (Gershuny, 1977, pp. 147-149).

Through the use of sexist language women are effectively eliminated and excluded from all fields of life. The under-representation of female writers and scholars in many areas has been variously attributed to systematic neglect of women which has discouraged them from pursuing professional careers. After centuries of oppression women have managed to prove that this neglect has no relation to their competence, therefore, paying attention to the use of nonsexist language has become not just required but essential.

In the last few years, some publishing companies have taken deliberate steps to avoid sexism in the language of their works and raise the consciousness of their editors and authors. Thus The American Philosophical Association offers "Guidelines for Non-Sexist Use of Language", which it says is, "A pamphlet outlining ways to modify language in order to eliminate gender-specific references". Scott, Foresman and Company, for example, issued "Guidelines for Improving the Image of Women in Textbooks" (1974), and the American Heritage School Dictionary, produced by a McGraw-Hill subsidiary, was the first dictionary to include "Ms." Among its word entries. An American study of "androcentric generics" also showed a dramatic decline in the use of *he*, *man* and *-man* in a range of American publications between 1971 and 1979 (Cooper, 1984). Using a 500.000 word corpus, Cooper examined the use of androcentric forms in newspapers, magazines, periodicals, and the Congressional Record. The rate of use fell from 12.3 per 5000 words in 1971 to 4.3 per 5000 words in 1979.

Language is the most important means of expression in our society as it determines our socialization, culture and personal relations. Sexist language has a serious impact on the ways people think about themselves and the others, and, thus, on the way they act towards each other. The failure to refer to women in language, thus rendering women invisible, is not just discriminating but is likely to have serious results in every field of life. The use of non-sexist language is the first and most efficient step towards achieving gender equality among women and men.

REFERENCES

- Biber, Douglas – Johansson, Stig – Leech, Geoffrey – Conrad, Susan – Finegan, Edward (1999)./ Longman Grammar of Spoken and Written English./ London, Longman.
- Cooper, Robin (1984)./ The Avoidance of Androcentric Generics./ International Journal of the Sociology of Language./ Vol. 50. – P. 5-20.
- Corbett, Greville (1991)./ Gender./ Cambridge, Cambridge University Press.
- Gershuny, H. Lee (1977). Sexism in Dictionaries and Texts: Omissions and Commissions. – In: Nilsen, Alleen Pace – Bosmajian, Haig: /Sexism and language./ Urbana, National Council of Teachers of English. P. 143-161.
- Hellinger, Marlis (2001). English – Gender in a Global Language. – In: Hellinger, Marlis – Bußman, Hadumond (Eds.): /Gender across Languages: the Linguistic Representation of Women and Men./ Vol. 1./ Amsterdam/Philadelphia, Benjamins Publishing Company. P. 105-115.

- Hellinger, Marlis - Bußman, Hadumond (eds.) (2001)./ *Gender across Languages: the Linguistic Representation of Women and Men.*/ Vol. 2./ Amsterdam/Philadelphia, Benjamins Publishing Company.
- Jespeson, Otto (1964)./ *Language; its Nature, Development and Origin.*/ New York, W.W. Norton and Company.
- Jesperson, Otto (1968)./ *Growth and Structure of the English Language.*/ New York, The Free Press.
- Jones, Charles (1988)./ *Grammatical Gender in English.*/ London, Croom Helm.
- Kanowitz, Leo (1969)./ *Woman and the Law.*/ Albuquerque, University of New Mexico Press.
- Lakoff, Robin (1975)./ *Language and Women's place.*/ New York, Harper and Row.
- Lyons, John (1969)./ *Introduction to Theoretical Linguistics.*/ New York, Cambridge University Press.
- McConnell-Ginet, Sally (1988). *Language and Gender.* – In: Newmeyer, Frederick J.: /*Linguistics: The Cambridge Survey: Language - the Socio-Cultural Context.*/ Vol. 4./ Cambridge, Cambridge University Press. P. 75-96.
- Merriam-Webster Online Dictionary: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/gender>
- Nilsen, Alleen Pace (1977). *Sexism as shown through the English vocabulary.* – In: Nilsen, Alleen Pace – Bosmajian, Haig: /*Sexism and language.*/ Urbana, National Council of Teachers of English. P. 27-43.
- Nilsen, Alleen Pace (1977). *Sexism in the language of marriage.* In: Nilsen, Alleen Pace – Bosmajian, Haig: /*Sexism and language.*/ Urbana, National Council of Teachers of English. P. 131-143.
- Quirk, Randolph – Greenbaum, Sidney – Leech, Geoffrey – Svartvik, Jan (1985)./ *A Comprehensive Grammar of the English Language.*/ London, Longman.
- Ruthven, K. K. (1984)./ *Feminist Literary Studies.*/ Cambridge, Cambridge University Press.
- Spender, Dale (1980)./ *Man-made Language.*/ London, Routledge and Kegan Paul.
- Stanely, P. J. (1977). *Gender-marking in American English.* – In: Nilsen, Alleen Pace – Bosmajian, Haig. /*Sexism and language.*/ Urbana, National Council of Teachers of English. P. 43-77.
- Strang, Barbara M. H. (1970)./ *A History of English.*/ London, Methuen.

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

A nyelvi változatosságnak mint ösztönös nyelvi tapasztalatnak a szerepe a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban

Rezümé A tanulmány a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés kérdéskörével foglalkozik. Beszámol a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzetéről, a helyi magyar közösség oktatástervezési céljairól rövid- és hosszú távon, a folyamatban lévő anyanyelv-oktatási szemléletváltásról és tantárgy-pedagógiai reformról, minnek kivitelezése mégsem problémamentes. Szól továbbá arról, hogy a nyelvhasználat (szóbeli és írásbeli) és annak változatossága a mindennapi életünk, a hétköznapi kommunikáció része, vagyis olyan meglévő ösztönös nyelvi tapasztalat, amire az anyanyelvi nevelést építeni lehet és kell.

Резюме Роль і місце досвіду мовної варіативності у процесі вивчення рідної мови у загальноосвітній школі Закарпаття з угорською мовою навчання.

У статті розглянуто стан угорськомовної освіти на Закарпатті, визначено її короткострокові та довгострокові цілі, простежено особливості предметно-педагогічної реформи тощо. Розглядається і питання мовної варіативності, яка є загальновідомим досвідом людини. Але у процесі навчання рідної мови мова як предмет уроку чомусь представляється як однорідне явище. У статті аналізується питання представлення неоднорідності мови і мовлення на уроках рідної мови у загальноосвітніх школах Закарпаття з угорською мовою навчання.

Az anyanyelvi nevelés kérdése az utóbbi évek egyik leginkább érdeklődésre számot tartó tematikája mind a nyelvészet, mind az oktatás, mind a politika részéről a magyar nyelvterület egészén, többségi és kisebbségi helyzetben egyaránt. A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés helyzetéről, a helyi magyar közösség oktatástervezési céljairól rövid- és hosszú távon, a folyamatban lévő szemléletváltásról és tantárgy-pedagógiai reformról korábban is részletesen tájékoztatni igyekeztünk (pl. Beregszászi 2011a, 2011b, 2011c).

A kárpátaljai magyar közösség eddigi lépései és eredményei a kérdésben az alábbiakban foglalhatók össze vázlatosan:

A) Megfogalmazódott az az oktatástervezési cél, miszerint az iskolai anyanyelvi nevelés egyik legfontosabb feladata, hogy felkészítse a tanulókat mindazon nyelvi kihívások megoldására, kezelésére, amelyekkel az iskolában és az iskolán kívül találkozhatnak. Ezért nem mindegy, hogy ezt milyen szemléletben, milyen tudományos kutatási eredmények figyelembevételével, azokra alapozva teszi.

B) A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás a 21. századra is örökölte a szocializmus ideológiájának megfelelő, az egynormájú, felcserélő szemléletű, homogenizálásra törekvő, a nyelvi változatosságot figyelmen kívül hagyó nyelvszemléletet az iskolákban. Az 1990-es évektől kezdődően számos tudományos

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, tanár.

kutatás bizonyította az effajta szemlélet eredménytelenségét (a kárpátaljai magyar oktatásra vonatkozóan lásd pl. Beregszászi 2004, Beregszászi–Cserniczkó 2004a, 2004b, 2007a, 2007b, Beregszászi–Cserniczkó–Orosz 2001, Cserniczkó szerk. 2003 stb.).

C) A régi tantárgy-pedagógiai szemlélet, a megszokott beidegződések és eredménytelen módszerek azonban a mai napig befolyásolják a kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés hatékonyságát is. Elodázhatatlan feladata volt tehát a közösségnek az elmúlt húsz évben bekövetkezett társadalom-politikai és ideológiai változásokat is figyelembe véve, az új nyelvészeti paradigmáknak és azok kutatási eredményeinek leszivárogatása az oktatásba, mely feladat természetszerűleg magával vonja az anyanyelvi nevelés reformját is.

D) A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás szemléletbeli reformjára tehát, a közösségi hasznosíthatóság érdekében, mindenképp szükség volt. E szemléleti reform lényege, hogy a kárpátaljai magyar anyanyelvű oktatás célja az kell legyen, hogy additív, hozzáadó szemléletben tanítsa a tanulók anyanyelvét, a standard nyelvváltozat és használati köre mellett tudatosítsa a helyi nyelvjárási jellegzetességek használati körét, valamint a nyelv változatosságát funkcionális megközelítésben, kontrasztív módszereket alkalmazva. (Vö.: Beregszászi–Cserniczkó 2007a, 2007b, Beregszászi 2009). Ennek a szemléletváltásnak a társadalmi, közösségi hozadéka pedig az, hogy a tanulók kommunikatív kompetenciájának szerves részévé válik a beszédhelyzethez automatikusan igazodó (szóbeli és írásbeli) nyelvhasználat képessége. A nyelv használat közbeni alakulásának ténye és alakításának képessége pedig a mindennapi eredményes kommunikáció feltétele.

E) A gyakorlatban tehát egy tantárgy-pedagógiai reform megvalósítása van a kárpátaljai magyar közösségben folyamatban. A reform lépései a *mit?* és a *hogyan?* újragondolása, majd ennek megfelelően az anyanyelvi oktatás tartalmi és stratégiai (problémamegoldó) feltételeinek egyeztetése, az összhang kialakítása oktatástervezési lépések segítségével, illetve a szemléletváltás alapjait jelentő tudományos eredmények beépítése az oktatás folyamatába és mindennapi gyakorlatába.

F) A fent leírt folyamat elméleti háttérét és gyakorlati megvalósíthatóságát öt összetevő befolyásolja: a tudományos alapkutatások megléte, és azok eredményeinek hasznosítása, a tankönyvek, tantervek, oktatási segédletek, módszertani útmutatók készítése az új szemléletnek megfelelően, a magyar szakos tanárképzés színvonala, elméleti és gyakorlati keretei, a szakmai továbbképzések és tudományos konferenciák, valamint a tudományos utánpótlás-nevelés (bővebben lásd Beregszászi 2011b, 2011c).

G) A fent meghatározott összetevők meglétének egyik záloga a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán, annak Hodinka Antal Intézetében, valamint Magyar Tanszéki Csoportjában folyó tudományos kutatások és oktatási tevékenység, melynek eredményeként rendelkezésünkre állnak a kárpátaljai magyar közösség nyelvi helyzetét és nyelvhasználati sajátosságait elemző alapkutatások,

új tantervek és új iskolai magyar nyelv tankönyvek születtek a kutatások eredményeinek figyelembe vételével (Magyar nyelv 2005, Kótyuk 2005, Kótyuk 2008, Beregszászi 2010, Beregszászi 2011d), a főiskolán a legmodernebb nyelvészeti paradigmákra alapozó magyar szakos tanárképzés, tanártovábbképzés és utánpótlás-nevelés folyik.

H) Az anyanyelv-oktatási reform azt a hosszabbtávú nyelvtervezési célt szolgálja, hogy a helyi magyar közösség a jövőben is megőrizze identitását, anyanyelvét és kultúráját, aminek egyik feltétele az anyanyelv eredményes használata.

Mint látjuk, a stratégia és annak elemei átgondoltak, kidolgozottak, hatása a kárpátaljai magyar iskolák gyakorlatában már jelentkezik, kivitelezése mégsem problémamentes, melynek egyik lényegi oka és meghatározója abban az egyszerű tényben keresendő, hogy nem vagyunk hajlandóak szembesülni azzal, hogy az oktatás tartalmánál erősebb befolyásoló tényező az oktatás szemlélete. Egyszerűen szólva, az eredménytelenséget és nehézségeket a gyakorlatban könnyebb arra fogni, hogy *nem azt* tanítunk, amit kell, ahelyett, hogy belátnánk: *nem úgy* tanítunk, ahogy kell.

A kárpátaljai magyar anyanyelvi nevelés tartalmát több tényező befolyásolja: a kérdés politikai (oktatáspolitikai) töltete, az ukrán állami szabvány elvárásainak való kötelező megfelelés, a hagyomány, mely a magyar nyelvterület egészén a grammatikaközpontú oktatást konzerválja, illetve az aktuális tudományos és tantárgy-pedagógiai trendekhez való illeszkedés igénye. Továbbá az egynormájú, nyelvművelőnek is nevezett előíró szemlélet hatása és napjainkig érvényes utóhatása a kárpátaljai magyar oktatásban fokozottan van jelen.

Mindezek az adottságok eredményezték azt a reformot a kárpátaljai magyar nyelvi nevelésben, ami a hozzáadó szemléletet, a funkcionális és összehasonlító módszerű anyanyelvoktatásra való áttérést sürgeti, az egynormájú szemlélet helyett a nyelvi változatosság tényének figyelembevételét és a nyelvhasználat alapkategóriáit szem előtt tartva.

Tekintsünk most el attól a vitatott kérdéstől, hogy kell-e, érdemes-e grammatikát tanítani az iskolai osztályokban. Fókuszáljunk arra, hogyan tudnánk úgy tanítani, hogy hasznos nyelvhasználati ismeretekkel vétezzük fel a kárpátaljai magyar iskolák tanulóit, vagyis az anyanyelvi nevelés folyamatának egésze során a nyelv és a nyelvhasználat alapvető tulajdonságaiból induljunk ki. A grammatikai ismeretek tanítása pedig kizárólag funkcionális megközelítésben folyjon. Hogy ezt meg tudjuk-e valósítani, az csak szemlélet, hozzáállás kérdése. Valójában mindegy, mit kell tanítanunk. Az számít, hogyan tesszük. És ez rajtunk áll.

Az elmúlt 15 évben a kárpátaljai magyar közösség nyelvészei, kutatói, nyelvi tervezői, oktatáspolitikusai sokat tettek azért, hogy Kárpátalján se álljon meg az idő, a közösség anyanyelvi oktatásának tartalma és módszerei igazodjanak

a kurrens tudományos eredményekhez, hasznosítani tudják az iskolákban a nyelvészetben megjelenő újabb paradigmák hozadékait is.

A fent említett időszakban a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, annak Limes, később Hodinka Antal Intézete és Magyar Tanszéki Csoportja számos elméleti és gyakorlati vonatkozású kutatást végzett a kárpátaljai magyar közösség nyelvállapotának nyelvhasználati sajátosságainak vonatkozásában. Mindezt a munkát jelzi és a közösség, illetve a tudományos közvélemény számára hozzáférhetővé teszi az intézetnek és a tanszéknek számos olyan kiadványa, mely a kárpátaljai magyar közösség valós nyelvi, nyelvpolitikai, oktatási, demográfiai stb. helyzetének bemutatásával foglalkozik (Beregszászi–Csernicsekő–Orosz 20001, Csernicsekő szerk. 2003, Csernicsekő szerk. 2010a, 2010b Csernicsekő 2004, 2005, 2006, Beregszászi–Csernicsekő 2004a, 2004b, Beregszászi–Papp szerk. 2005, Beregszászi–Csernicsekő 2006, Csernicsekő–Márku szerk. 2007, Karmacsi 2007, Karmacsi–Márku szerk. 2009, Braun–Csernicsekő–Molnár 2010 stb.).

Új szemléletben készült iskolai magyar nyelv tanterv (Magyar nyelv, 2005) és ennek megfelelő tankönyvek születtek (Kótyuk, 2005, Kótyuk 2008, Beregszászi 2010, Beregszászi 2011d).

A kárpátaljai magyar iskolák gyakorlatában sokszor mégis állni látszék az idő. Sokszor tűnik úgy, hogy hiába áll rendelkezésünkre az anyanyelv oktatásának egy új, eredményesebb szemlélete a megvalósítást segítő módszertani segédanyagokkal (tanterv, tankönyv) együtt, a valóságban az oktatás régi beidegződései nehezen és/vagy alig változnak. Ennek oka pedig a folyamatban lévő tantárgy-pedagógiai reform lényegének a figyelmen kívül hagyása. Annak negligálása, hogy az elsődlegesből, a nyelv természetes használatának jellemzőiből kiindulva oktassunk mindent, ami az anyanyelvi óra tananyaga. Nem ártana továbbá egyszer figyelmesen elolvasnia minden az oktatás gyakorlati folyamatában érintettnek (iskolaigazgatónak, tanügyi dolgozónak és elsősorban magyartanárnak), hogy MI A NEVE az állami oktatási dokumentumoktól, szabványoktól kezdve a tankönyvek borítójáig annak az iskolai tantárgynak, amiről jelen esetben is szó van. A tantárgy neve MAGYAR NYELV, nem *Magyar nyelvtan*, nem *A magyar nyelv grammatikája*, nem *Magyar helyesírás*, sem semmi egyéb. Innen már csak egy lépés eljutni annak az elvonatkoztatás eredményeként létrejött szakterminusnak a meghatározásáig, amit *Magyar nyelv*nek nevezünk. A Magyar nyelv szakterminus esetében igen lényeges, hogy elvonatkoztatás eredményeként jött létre, és mindazon nyelvváltozatok és regiszterek összességét jelenti, amit a magyar nyelvterület anyanyelvi beszélői mindennapos interakcióik során használnak. Tehát a Magyar nyelv nem egyenlő sem a nyelv standard változatával, sem annak kodifikált grammatikájával. A magyar nyelv a magyar nyelvhasználók anyanyelve, amit az életben számos társadalmi szintéren és beszédhelyzetekben változatokban és igencsak változatosan használnak. Egy nyelv esetében létének, fejlődésének, megmaradásának legfontosabb feltétele a használat, az, hogy legyenek beszélők,

akik akarják és tudják is használni a nyelvet minél több élethelyzetben (lásd pl. Kontra 2010, Cserniczkó szerk 2010a, 2010b Karmacsi 2007). És ettől az elsődleges információtól sem az anyanyelv oktatásának szemlélete, sem kivitelezői, a tanárok nem tekinthetnek el. Mindösszesen ennek az alapvető ténynek az oktatás középpontjába helyezése a legfontosabb feltétele annak, hogy a szemléletváltás a gyakorlatban is működőképes legyen. Minden más tulajdonképpen már ebből következik.

Nem kell mást tennünk az iskolai anyanyelvi nevelés gyakorlatában, mint figyelembe venni azt az alapvető nyelvi (nyelvészeti) tényt, hogy minden nyelv változatos és változatokban él. Ez a tény tulajdonképpen a nyelvhasználatban jelentkező változatosság oka. Ez általános nyelvészeti axióma, egy elméleti alaptétel, amit a gyakorlatban az élőnyelvi, szociolingvisztikai, dialektológiai, kétnyelvűségi kutatások eredményei bizonyítanak.

A feladatunk csupán annyi, hogy tartsuk szem előtt ezt az elméleti alaptételt a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás tananyagának tanításakor 5.-től 11. osztályig (grammatika és nem grammatika tananyag esetében egyformán!) a fent említett tudományterületek eredményeit felhasználva.

A nyelvhasználat (szóbeli és írásbeli) a mindennapi életünk, a hétköznapi kommunikáció része. Vagyis olyan meglévő ösztönös nyelvi tapasztalat, amire az anyanyelvi nevelést építeni lehet és kell.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beregszászi Anikó 2011a. An additive approach of the Transcarpathian Hungarian mother-tongue education: possibilities offered by the new curriculum. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. XXXIX (2011): 129–132.
- Beregszászi Anikó 2011b. A kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatás ideológiai és tantárgy-pedagógiai szemléletváltásáról. *Modern Nyelvoktatás* 2011/1: 32–44.
- Beregszászi Anikó 2011c. Ideológiák, kutatási eredmények a kárpátaljai magyar anyanyelvi oktatásban és a hasznosíthatóság gyakorlata. In: *Nyelvi mítoszok és ideológiák. A 16. Élőnyelvi Konferencia anyagai*. Beregszász, 2011.
- Beregszászi Anikó 2011d. *Magyar nyelv 11. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2010. *Magyar nyelv 10. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Beregszászi Anikó 2009. Anyanyelv-oktatás hozzáadó (additív) szemléletben: a magyar nyelv tanterv kínálta lehetőségek. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk., *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*, 20–25. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó és Cserniczkó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 79–97. Beregszász, PoliPrint–Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv C/2*: 195–203.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Cserniczkó István 2007a. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és az iskola: elméleti és módszertani kérdések. In: *Acta Beregsasiensis*, 2007/1.:44–62.

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2007b. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról. In: Csernicskó István–Márku Anita szerk.. *Hiába repülsz te akárhová. Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint.
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István–Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Braun László–Csernicskó István–Molnár József 2010. *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár, Poliprint.
- Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó–Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 174–177. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó István 2006. Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*, 123–132. Budapest, Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2006.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunkjárása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István szerk. 2010a. *Megtart a szó. Hasznosítható ismeretek a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Budapest–Beregszász, PoliPrint.
- Csernicskó István szerk. 2010b. *Nyelvek, emberek, helyzetek. A magyar, ukrán és orosz nyelv használata a kárpátaljai magyar közösségben*. Ungvár: PoliPrint, 2010.
- Csernicskó István–Márku Anita szerk. 2007. *Hiába repülsz te akárhová... Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához*. Ungvár, PoliPrint.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvsajátítás*. Ungvár, Poliprint.
- Karmacsi Zoltán–Márku Anita szerk. 2009. *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár, PoliPrint.
- Kontra Miklós 2010. *Hasznos nyelvészet*. Fórum Kisebbségkutató intézet, Somorja.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv. 5. osztály*. Csernyivci, Bukrek.
- Kótyuk István 2008. *Magyar nyelv. 8. osztály*. Csernyivci, Bukrek.
- Magyar nyelv, 2005. Kótyuk István és mtsai. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci, Bukrek.

Nyelvi szocializáció és a gyermeki nyelvhasználat etnikailag heterogén családokban

Rezümé Az etnikailag heterogén házasságokban rendszerint a szülők különböző anyanyelvűek, és a kommunikációjuk során az anyanyelvüket, vagy azt is használják. Az ilyen családban nevelkedő gyermeket a nyelvi anyag szempontjából minőségileg más, s talán mennyiségileg is több hatás éri, mint az etnikailag homogén környezetben felnövekvőt. Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv-elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalenciapárok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati szinterek megfelelő nyelvének/nyelvváltozatának kiválasztására stb. is gondot fordít.

A jelen vizsgálatban részt vevő ukrán/orosz–magyar etnikailag heterogén családok esetében a gyermekekkel való kommunikációban egyiknél sem érvényesül az *egy szülő – egy nyelv* stratégiája, hanem a nyelvi szocializáció sokkal inkább a megszokáson alapul. A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

Az óvoda tannyelvének kiválasztásánál inkább a hétköznapi dolgok (pl. közelsége) a mérvadóak, míg az iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják.

Резюме Діти в етнічно змішаних шлюбах у ході вивчення рідної мови повинні засвоїти дві мовні системи, які у формі зміни кодів, запозичень або інтерференцій одночасно охоплюють елементи обох мов. При цьому у більшості сімей такого типу, як наприклад, і в досліджуваних нами родинах, немає наперед розробленої чіткої мовної стратегії, яка б полегшила становлення дитини.

У комунікативному процесі між батьками та дитиною в кожній з досліджуваних сімей відсутня стратегія батько – одна мова, мати – інша мова. Мовна соціалізація в цих сім'ях базується на принципі звикання. Однак відсутність знання однієї з трьох мов (угорська, українська, російська) у багатьох випадках призводить до того, що мова, яка займає позицію домінуючої для сімейного спілкування, виступає русійною в процесі мовної соціалізації.

При виборі мови виховання в дошкільних навчальних закладах батьки враховують перш за все побутові обставини (наприклад, місцезнаходження дитячого садка), в той час як до вибору мови навчання в загальноосвітніх школах батьки підходять більш свідомо. Вибір батьками мови навчання та виховання дитини переважно відбувається з урахуванням власного досвіду або ж з урахуванням прихованих методів впливу суспільства на національну меншину.

A reprodukción kívül a család fő funkciója a gyermekek szocializálása és a hagyományos értékekre való nevelése (vö. Homišinová 2008: 25). A család mint szociális csoport jelentős és fontos szerepet tölt be a családtagok etnikai identitásának megerősítésében és fejlesztésben, ugyanis lehetősége van arra, hogy a családtagok etnikai érzését nagymértékben befolyásolja. A vegyes, etnikailag heterogén házasságok valamiféle katalizátorként működnek, „amelyben két eltérő etnikai tudatrendszer találkozik” (vö. Kal'avský 1998: 23). A vegyes házasságok további sorsa – főként az utódoké – két irányba is fejlődhet. Az egyik lehetőség az, hogy a

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, adjunktus.

két etnikai tudat közül az egyik meggyengül, esetleg teljesen megszűnik, a másik lehetőség pedig az, hogy a családon belül ún. kettős identitás alakul ki, amely az utódok számára mindkét etnikai közösség nyelvének és kultúrájának ismeretét jelenti (vö. Kal’avský 1998: 23). Vančóné Kremmer Ildikó szerint a kettős identitás valószínűleg minden esetben kialakul, csak lehetnek erősebb és gyengébb elemei¹. A nemzetiségileg vegyes családokban az eltérő nemzetiségű házastársak közötti kölcsönhatások bonyolult folyamata zajlik: két eltérő etnikum találkozik nyelvileg és kulturálisan, kölcsönösen hat egymásra. Ez a tényező nagymértékben befolyásolja a gyermekek nevelését, nemzetiségi orientációját, nyelvi fejlődését, a nemzetiségi tudat, a szokások, a hagyományok, valamint az etnikai kultúra kérdéskörét (az etnikai információ átadása) (vö. Homišinová 2008: 29).

Az etnikailag vegyes házasságok esetében az anyanyelv(ek) elsajátítása és a szocializációs folyamatok még összetettebbek, akárcsak az identitás kérdése. Az ilyen családokban a mindennapokban két nyelv használatos, amelyek a gyermeket a különböző helyzetekben nyelvváltásra készítik.

Az etnikailag heterogén házasságokban rendszerint a szülők különböző anyanyelvűek, és a kommunikációjuk során az anyanyelvüket, vagy az anyanyelvüket is használják. Az ilyen családban nevelkedő gyermeket a nyelvi anyag szempontjából minőségileg más, s talán mennyiségileg is több hatás éri, mint az etnikailag homogén környezetben felnövekvőt. Az etnikailag vegyes házasságokban nevelkedő gyermek az anyanyelv-elsajátításakor a két nyelvi rendszer elkülönítésére, az ekvivalenciapárok elsajátítására, a különböző nyelvhasználati szinterek megfelelő nyelvének/nyelvvátozatának kiválasztására stb. is gondot fordít.

A kutatásról

2008–2009-ben Kárpátalján 19 etnikailag vegyes (szláv²–magyar) családot – ahol 3–6 év közötti gyermek volt – látogattunk³ meg két alkalommal. A gyermekekkel egy irányított beszélgetést folytattunk, amely során az első terepmunkás főként magyarul, a második terepmunkás főként ukránul beszélt, illetve rögzítettük a gyermek kommunikációját, amint a szülőkkel beszélget, játszik. A szülőkkel kérdőívet töltöttünk ki – amely a nyelvhasználat, nyelvismeret, identitás, nyelvi beállítottság témakörökben tartalmazott kérdéseket – a gyermek nyelvhasználatában előforduló jelenségek tisztább megértéséhez.

Kódváltás

Az etnikailag vegyes házasságokban a mindennapi kommunikációban két nyelv használatos, így nem meglepő, hogy a két nyelv között munkamegosztás van, s ebből kifolyólag az sem meglepő, hogy a gyermek nyelvhasználatának egyik jellemző vonása a kódváltás, bizonyos esetekben a kódkeverés. A kódváltás és kód-

¹ Köszönet Vančóné Kremmer Ildikónak, hogy lektori véleményében felhívta a figyelmemet rá.

² A szláv alatt értjük mind az ukrán, mind pedig az orosz nemzetiségű szülőket.

³ A látogatások során 2 terepmunkás volt jelen.

keverés jelenségének mértéke nagyban függ attól, hogy a szülők milyen nyelveket milyen szinten ismernek, illetve milyen megosztási arányban használják azokat a gyermekkel és az egymással történő kommunikációban.

Az alábbi idézetben is jól megfigyelhető a nyelvek közötti munkamegosztás, amely a gyermek szülőkkel való beszélgetésekor személyhez kötött kódváltásban nyilvánul meg.

Viktor 2003 Munkács (5:1)

Anya: És a zebra milyen?

Viktor: Gyors.

Anya: Nem.

Viktor: Nehéz.

Anya: Úgy fölrepült. Könnyű.

Батько: *Хто там ще біля зебри?* [Ki van ott még a zebra mellett?]

Viktor: *Біля зебри?* [A zebra mellett?]

Azonban a gyermek nemcsak a szülőkkel való kommunikációban képes a nyelvek közötti munkamegosztásra, hiszen a terepmunkások különböző nyelvhasználatához igazodva, szintén a személyhez kötött kódváltás jelensége figyelhető meg.

Tányka 2004 Fancsika (3:9)

TM2: *А ти з'їла?* [És te megetted?]

Tányka: *Ho!* [Igen!] *З'їлам перше сілько повно.* [Az előbb meg ettem ennyi sokat]

TM1: Mi van itt a fán?

Tányka: Papagáj.

A gyermek nem minden esetben él a kódváltás lehetőségével, legyen akár a szülőkről szó, vagy csak esetünkben a terepmunkásokról.

Márjánocska 2004 Ruszka Dolina (3:9)

TM2: *Ну що тут є скажи мені?* [Na mi van itt, mondd el nekem?]

Márjánocska: *яйце* [Tojás]

TM2: *А це?* [És ez?]

Márjánocska: *блюдя* [Tál]

TM1: Ez itt micsoda, nézd csak? Hát mi ez? Mit látsz a képen?

Márjánocska: *Курниця* [Tyúk]

Többször előfordul, hogy a gyermek beszédében a kódváltást nem a személy váltja ki, hanem sokkal inkább az esemény vagy a téma átélésének nyelve vezérli.

Sanyika 2003 Beregszász (4:8)

TM1: Nézzed csak, ezt a mesét ismered?

Sanyika: Nem.

TM1: Nézzed csak, lapozzuk végig és utána.

TM2: *Червона шапочка* [Piros sapkácska=Piroska és a farkas].

Sanyika: Ez Piroska.

Interferenciajelenségek és kölcsönzések a gyermekek beszédében

Az interferenciajelenségek és szókölsönzések pontos meghatározásának és a közöttük lévő határvonalak éles meghúzásának a kérdése mai napig nem egyértelmű. Ehhez hozzá kell még adnunk azt a ténytet, hogy a 3–6 éves gyermek nyelvi fejlődése a felnőttekétől eltérő szinten van, illetve azt, hogy mai napig vitatott, hogy a kétnyelvű gyermekek nyelvi rendszere hogyan épül fel. Ezért az ő esetükben még több nehézségbe ütközünk a két jelenség szétválasztásakor. Jelen munka alapja Lanstyák István (2006) *Nyelvből nyelvbe* című könyvében leírt rendszer, amely az imént felsorolt problémák miatt a gyermeknyelv vizsgálatokor csak megszorításokkal alkalmazható. Mindenképpen szükséges tisztáznunk, hogy mit értünk interferencián és mit kölcsönzésen. Jelen munkámban mindazt, ami a többségi nyelv elemeinek a kisebbségi nyelv elemeire és formáira gyakorolt egyenes hatása – és fordítva – a kétnyelvű gyermek beszédében, interferenciának tekinthető. Nem tesztek viszont különbséget alkalmi kölcsönzés és interferencia között, vagyis az interferencia fogalmába az alkalmi kölcsönzés fogalma is beletartozik. Azonban amikor egy interferencia közösségi szinten is gyakran és rendszeresen előforduló jelenség, illetve az adott nyelvváltozat részévé vált, akkor ezt már kölcsönzésnek (állandósult kölcsönzésnek) nevezem (vö. Márku 2008: 19–20).

A gyermekek beszédében számos típusú interferencia fordul elő. Először azokat nézzük meg, amikor a kommunikáció nyelvbe beépülő más nyelvű tőmorféma a kommunikáció nyelvének toldalékmorfémáját veszi fel.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Megmosni és enni. Ez meg *цiбулька* [hagyma]. Hagyma.

Dani 2002 Munkács (5;10): Ой (.) а *яблокоkat* [almákat] szedi össze.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): öhö fújókát, *та давала Кристинка фújóку* [és Krisztinka adott fújókát]. *Жолтико від неї взяв.* [Zsoltika meg elvette tőle.]

Dórika 2002 Munkács (5;7): *Один раз ми робили з аруйом такі кружочки з сніга та у вікно кидали сюда.* [Egyszer mi csináltunk aruval hóból olyan köröcskéket, és ide dobáltuk az ablakba.]

A tőmorféma és toldalékmorféma interferenciális viszonyába sorolnám még azt az esetet is, amikor egy ukrán nyelvű előjárósó járul magyar nyelvű tőmorfémához. Mégpedig azért sorolandó ide, mert ezek a magyar nyelvben toldalékmorfémaként jelennek meg.

Dórika 2002 Munkács (5;7): *Про* furulya? [A furulyáról?]

A vizsgálatban részt vevő családok esetében előfordult olyan gyerek is, aki-
nek a beszédében mind a magyar nyelvű szövegben ukrán nyelvű, mind pedig az
ukrán nyelvű szövegben magyar interferencia is előfordul.

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Рóка у лісі живе* [az erdőben él].

...

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Eszi megfelel a rókát a *мишка*. *Ha, ha ,ha*

Viktor 2003 Munkács (5;1): *То* cica *така велика, не така друга*. [Az
cica, olyan nagy, nem olyan más.]

...

Viktor 2003 Munkács (5;1): *Туї* [itt] sok levél. Ez körte. Nagyon mérges.

Az interferenciák egy újabb típusa az, amikor a két különböző nyelvű mor-
féma egymás mellé kerülésekor az egyik morféma nem teljes (allomorfszerű)
alakjában jelenik meg, mint ahogy a fancsikai Tányka esetében is láthatjuk:

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *За* cickу [A cica után].

Az előbbihez hasonló típusa az interferenciáknak, amikor a tőmorféma két
különböző nyelvű tőmorfémanak az összemosódásából jön létre. A beregszászi
Sanyika beszédében két ilyen esettel is találkoztam. Az elsőben igazából a tőmor-
féma, a „béka” szó utolsó hangja kerül pótlásra az ukrán nyelvből.

TM2: *Ho, яка тварина пригає?* [Na, milyen állat ugrál?]

Sanyika 2003 Beregszász (4;8): *Бéка*.

A fancsikai Tányka beszédében a szókölcsonzás számos példáját figyelhet-
jük meg. Elsőként nézzük meg a magyar zsemle szó Kárpátalján használt nyelvi
helyettesítőjét, a direkt kölcsönszót, a bulacskát. A gyermek magyar nyelvi kör-
nyezetben magyar nyelvi hanglejtéssel használja a *bulacska* szót, amikor a főként
magyar nyelven beszélő terepmunkásnak válaszol. Majd a hanganyag röviddel
ezutáni részében a főként ukrán nyelven beszélő terepmunkás kérdésére már a
bulacska szót ukrán nyelvi hanglejtéssel mondja ki.

TM1: Mit süttött?

Tányka 2004 Fancsika (3;9): Bulacskát.

...

TM2: *Танько ти сьогодні була в садик? Що там було їсти?* [Tányka, te
voltál ma óvodába? Mit adtak enni?]

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Булочка*. [Zsemlét.]

TM2: *А що це?* [És még mit?]

Tányka 2004 Fancsika (3;9): *Левеш*. [Levest.]

Újabb direkt kölcsönszó a „*leves*”, amely ukrán nyelvű környezetben ukrán
hanglejtéssel kerül felhasználásra a „*сун*” szó helyettesítőjeként. Az ilyen típusú

jelenségek gyakran jelentek meg azokban az ukrán közösségekben, amelyek a magyarság felhígítása céljából lettek betelepítve a szovjet éra idején a magyarok lakta területekre, továbbá a magyar fennhatóság idején a ruszinság (ruténság) számos magyar szót emelt be a nyelvébe – mint akkori kisebbség – hiszen nagyon sok helyen csak magyarul tudtak érvényesülni (vö. Karmacsi 2009a: 69).

Nyelvi szocializáció

Az etnikailag vegyes házasságokban a szülők anyanyelvhasználatának minőségi és mennyiségi mutatói, saját és házastársa anyanyelvéhez fűződő attitűdje stb. nagyban befolyásolják a gyermek nyelvi szocializációs folyamatának végkimenetelét.

A vizsgálat eredményei alapján az anyák és az apák közel egyforma arányban használják az általunk vizsgált magyar, ukrán és/vagy orosz nyelveket. Az is elmondható, hogy a szülők fele mindkét (esetenként mindhárom) nyelvet egyforma arányban használja a kommunikációban.

A családban történő nyelvhasználat terén a szülők az egyik nyelv domináns mértékű használatával szoktak házastársukhoz szólni. A két szülő anyanyelvének egyforma mértékű használatát mindösszesen háromszor említették a megkérdezettek. Érdekes, hogy a férfiak többször választották a csak ukránul/orszul válaszlehetőséget, mint a nők (vö. 1. táblázat).

1. táblázat. A házastársakkal történő nyelvhasználat a kommunikációban

	férj	feleség	összesen
csak magyarul	2	3	5
többségében magyarul	5	4	9
közel egyforma arányban mindkét nyelven	2	1	3
többségében ukránul/orszul	1	4	5
csak ukránul/orszul	4	2	6

A megkérdezettek az anyanyelvük vagy házastársuk anyanyelvének dominanciális használatát főként a nyelvtudás meglétével/hiányával indokolták:

„Mert csak magyarul tudok.” (Oroszi, nő, ukrán/magyar⁴)

(Főként magyarul) „Mivel ő nem mindent ért meg ukránul.” (Macsóla, nő, ukrán/ukrán)

Azok a szülők, akik mindkét nyelvet egyforma arányban használják házastársukhoz intézett beszédünkben azok nemzetiségére való tekintettel, a már kialakult szokással, illetve kényelemmel indokolták válaszukat.

(Csak magyarul) „Így szoktuk meg.” (Beregszász, férfi, ukrán/ukrán)

„Azért, mert a férjem magyar.” (Beregszász, nő, ukrán/ukrán)

(Mindkét nyelven) „Mert így nekünk kényelmes.” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

⁴ A szülők nemzetisége és anyanyelve (nemzetiség/anyanyelv) önbevallásuk szerint van feltüntetve.

A házastársak nyelvválasztása a válaszadásban kiegyensúlyozottabb, hiszen egy minimális magyar nyelvi dominancia mellett közel azonosan válaszolnak mindkét nyelven, illetve ukrán és/vagy orosz nyelv(ek)en is. Azonban a férfiek többet válaszolnak mindkét nyelven, és kevesebbet csak magyarul, míg a feleségek sokkal inkább hajlamosak az egyik nyelv domináns használatára, mint a mindkét nyelven adott válaszadásra.

A házastársak közel fele az egymás közötti beszédben egyforma arányban használja mind saját, mind pedig házastársa anyanyelvét, míg a másik fele inkább beszél saját anyanyelvén házastársához, mint házastársa anyanyelvén.

A szülők gyermekükkel kizárólag vagy többségében magyarul beszélnek. Ezek közül is a férfiek azok, akik többségében magyarul szoktak gyermekükhöz szólni (vö. 2. táblázat).

2. táblázat. Milyen nyelven szokott gyermekével beszélni?

	férj	feleség	összesen
csak magyarul	2	3	5
többségében magyarul	7	4	11
közel egyforma arányban mindkét nyelven	0	4	4
többségében ukránul/oroszul	2	2	4
csak ukránul/oroszul	2	2	4

Az indokok között ismételten előkerül a nyelvtudás megléte/hiánya, a nyelvtanulás, a kommunikációs szokások stb. Az Orosziban élő feleség a gyermekeivel való ukrán nyelvhasználatot először a gyermekek anyanyelvével magyarázza, majd a gondolat zárásaként hozzáteszi az ukránok által sokat szajkózott „államnyelv” és „az Ukrajnában élés” eszmeiséget: „*A gyerekekkel én ukránul beszélek azért, mert ezt tanulták meg anyanyelvként s ne felejtsek el, és azért, mert Ukrajnában élünk, ez a mi államnyelvünk.*” (Oroszi, nő, ukrán/ukrán)

A gyermekek a felnőttek beszédéhez igazodva kizárólag magyarul, többnyire magyarul és közel egyforma arányban mind a két nyelven válaszolnak szüleiknek. Kizárólag ukránul/oroszul négyen válaszolnak szüleiknek.

A családban lezajló nyelvi szocializáció fontos aspektusa vagy aspektusai az óvoda és az iskola tannyelvének kiválasztása a gyermek intézményi beíratásakor, amely a továbbiakban a családi nyelvi szocializáció kiterjedése az intézményi/intézményesített nyelvi szocializációban. Ez nemcsak nyelvi alapon, hanem kulturálisan és identitásában is meghatározza a gyermek kialakuló világképét, értékítéletét, identitását.

A vizsgálatban résztvevő családok többsége magyar tannyelvű óvodába íratta gyermekét (vö. 3. táblázat).

3. táblázat. A gyermek számára választott oktatási intézmények a tannyelv szerint

Gyerekek	Óvoda tannyelve	Iskola tannyelve
Regina 2003, Oroszi	magyar	ukrán
Alex 2003, Kovászó	ukrán	ukrán
Krisztina 2003, Oroszi	magyar	nem tudják
Artúr 2005, Oroszi	magyar	ukrán
Ádám 2003, Máté 2005, Macsola	magyar	ukrán
Annamária 2003, Beregszász	ukrán	ukrán
Danika 2003, Munkács	magyar	még nem tudják
Zsoltika 2004, Marica 2003† Beregszász	magyar	magyar
Stefánia 2006, Macsola	magyar	ukrán
Martin 2006, Macsola	magyar	magyar
Sanyika 2003, Beregszász	ukrán	ukrán
Angelina 2007, Visk	ukrán	magyar
Adrián 2006, Visk	ukrán	?
Lajcsika 2007, Visk	ukrán	ukrán/magyar
Tányka 2004, Fancsika	magyar	ukrán
Márjánocska 2004,	magyar/ukrán	?
Dani 2002, Munkács	ukrán	orosz/ukrán
Viktorka 2003, Munkács	magyar	magyar
Dóra 2002, Munkács	ukrán, majd magyar	magyar

Hogy miért éppen abba az óvodába írták gyermeküket, sok esetben elég hétköznapi dolgok döntöttek, mint például az alábbi két család esetében:

„Mert a községben csak magyar nyelvű működik.” (Oroszi, nő, ukrán/magyar)

„Mert közelebb van az otthonunkhoz.” (Macsola, férfi, magyar és ukrán/magyar)

Persze ennél vannak tudatosabb nyelvi elképzeléssel felvértezett szülők, akik már az óvoda kiválasztásánál is igyekeznek a gyermek számára nyelvi szempontból is a „legcélravezetőbbet”, a „leghasznosabbat” kiválasztani:

„Azért, hogy tudjon ukránul.” (Kovászó, nő, magyar/magyar)

(Ukrán nyelvűbe) „Hogy boldoguljon, mert én magyar iskolába jártam és nehéz volt.” (Beregszász, nő, magyar/magyar)

(Magyar nyelvűbe) „Hogy anyanyelvükön beszéljenek és tanuljanak.” (Beregszász, nő, magyar és ukrán/magyar és ukrán)

Az óvodai nevelés után 9 családban a szülők úgy gondolják, hogy gyermeküket ukrán tannyelvű iskolába fogják beírni, míg 5-ben a magyar tannyelvű iskolát választják majd, s 5 család még nem döntötte el, hogy milyen tannyelvű iskolában folytatja tanulmányait a gyermek (vö. 3. táblázat). A magyar tannyelvű

óvodába járó gyermek közül négy család fogja magyar tannyelvű iskolába járatni gyermekét, míg a többi ukrán iskolát választ majd.

S hogy miért?

Itt már az olyan hétköznapi okok – mint indokok – kevesebbszer jelennek meg, mint például:

„*Azért, mert ott dolgozom, s így könnyebb lesz mindkettőnknek.*” (Visk, nő, magyar/magyar)

Az iskola tannyelvének kiválasztásánál előtérbe kerülnek az ukrán állam rejtett oktatási céljai, amelyek a kisebbségi lakosok számára saját nyelvükön való továbbtanulást értéktelennek, zsákutcának tüntetik fel. Ezeket az alábbi szülői válaszok is tanúsítják:

„*Azért, mert Ukrajnában élünk.*” (Visk, nő, ukrán/ukrán)

„*Nagy hiba volt, hogy én nem ukrán iskolába jártam, mert nehéz volt boldogulni.*” (Beregszász, nő, magyar/magyar)

Ezek a válaszok még a szovjet érában folytatott rejtett kisebbségi oktatáspolitikában gyökereznek. Azonban az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna 2007 óta számos olyan oktatáspolitikai döntést, törvényt, miniszteri rendeletet fogadott el, amelyek a kisebbségi oktatást egyre nehezebb helyzetbe sodorták és ezen keresztül a kisebbségi lakosok magyar tannyelvű iskoláztatási kedvét egyre az ukrán tannyelvű iskolák irányába tolja el. Például ilyen az emelt szintű érettségi vizsga 2008-as bevezetése, vagy a 2008-ban kiadott 461. számú miniszteri rendelet stb. (vö. Karmacsi 2009b).

Összefoglaló

Az etnikailag vegyes házasságokban a gyermekek számára az anyanyelv elsajátítása során két nyelvi rendszert kell elsajátítani, amely gyakran egyszerre tartalmazza a két nyelv elemeit kódváltás, kölcsönzés vagy interferenciák formájában. Továbbá a legtöbb ilyen családban – mint ahogy a vizsgált családok esetében sem – nincs előre eltervezett nyelvhasználati stratégia, amely esetlegesen megkönnyíthetné a gyermek helyzetét.

A jelen vizsgálatban részt vevő családok esetében a gyermekekkel való kommunikációban egyiknél sem érvényesül az *egy szülő–egy nyelv* stratégiája, hanem a nyelvi szocializáció sokkal inkább a megszokáson alapul. A nyelvtudás hiánya viszont nagyon sok esetben az egyik nyelv családi kommunikációban betöltött dominanciája felé tolja el a nyelvi szocializáció folyamatát.

Az óvoda tannyelvének kiválasztásánál még inkább a hétköznapi dolgok (pl. közelsége) a mérvadóak, míg az iskola tannyelvének megválasztásánál már sokkal tudatosabban lépnek fel a szülők. A választást sok esetben a szülők személyes tapasztalata, illetve rejtett módon a kisebbségre gyakorolt társadalmi hatások befolyásolják.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Homišínová, Mária 2008. *Identitás, nyelvhasználat, asszimiláció*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadó
- Kal’avský, Michal 1998. Jazyk a etnická totožnosť v zmiešanom prostredí. In: Slávkovský, Peter ed. *Národopisný zborník*. Bratislava, Matica slovenska, 23–38.
- Karmacsi Zoltán 2009a. Nyelvhasználati jellegzetességek kárpátaljai kétnyelvű gyermekek beszédében. In: Karmacsi Zoltán és Márku Anita szerk.: *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézet, 64–70.
- Karmacsi Zoltán 2009b. Nyelvi attitűd: gyengítő és erősítő tényezők Kárpátalján a magyar nyelv estében. In: Borbély Anna–Vančoné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.). *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák*. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra: MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 415–422.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcsönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó
- Márku Anita 2008. Érvényes történetek. Nyelvválasztási és kódváltási kommunikációs stratégiák a kárpátaljai magyar fiatalok körében. Ungvár–Beregszász, PoliPrint Kft.–KMF

A Ratio Educationis tudásértelmezése

Rezümé Az elmúlt több mint két évszázad talán legnagyobb hatású társadalmi-kulturális változása Európában a modern oktatási rendszerek kialakulása. Mindez többlépcsős folyamat, mely nem egyik napról a másikra valósult meg. Írásomban, a fent említett modern oktatási rendszer kialakulásának egyik mérföldkővét, a Ratio Educationist mutatom be, s annak tudásértelmezését kívánom elemezni.

Резюме Протягом двох останніх століть чи не найбільш значною соціально-культурною зміною в Європі стала поява сучасних освітніх систем. Вони представляють собою багатоступеневий процес, і їх практичне втілення в життя потребує часу. У статті представлено і проаналізовано один із наріжних каменів процесу становлення сучасних освітніх систем – програму Ratio Educationis.

Ahhoz, hogy a Ratio Educationis társadalmi-pedagógiai jelentőségét fel tudjuk mérni, előbb érdemes egy kicsit megvizsgálnunk az adott korszak történelmi hátterét.

Mária Terézia 1740-ben lépett Magyarország trónjára, s 1741. június 25-én ünnepélyesen megkoronáztatta magát Szent István koronájával. Nem volt könnyű helyzetben a trónra lépő Mária, bár trónutódlását az európai fejedelmek által elismert, s a Magyar Országgyűlés által is elfogadott Pragmatica Sanctio garantálta. II. Frigyes porosz király azonban szinte a királynő trónra lépése pillanatában megtámadta Ausztriát Szilézia megszerzéséért. Az 1740-től 1748-ig tartó osztrák örökösödési háború Poroszország győzelmével és Szilézia elszakításával végződött, de a magyar nemesség támogatásának, a magyar huszárságnak is köszönhetően a birodalom fennmaradt (Marczali 2000).

A háborúk lezárulta új szakaszt jelentett a királynő politikájában. A sziléziai háborúk után Bécs már nem kívánt a magyar nemességre támaszkodni. Ekkortól figyelhetőek meg azok a felvilágosodás szellemét tükröző intézkedések, amelyek a nemesség érdekeit sértő központosítást és társadalmi modernizációt szolgálták (Herber, Martos, Tisza, Moss 2005).

1761-ben Kaunitz kancellár javaslatára államtanácsot állított fel, amelynek segítségével a politikai döntések jelentős szakmai támogatást kaptak. Mária Teréziát élenként érdekelte a parasztság sorsa – a parasztok voltak az állam legfontosabb adóalanyai. Ezért 1767-ben úrbéri pátensben kötelezte az országot jobbágyvédő intézkedései végrehajtására. Szabályozta a jobbágyok földesúri terheit, hogy az állami terhek vállalására képessé tegye őket (Herber és mtsai 2005).

¹ II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, Angol Tanszéki Csoport, tanársegéd; Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar, PhD-hallgató.

Mária Terézia bár 1764 után az országgyűlés összehívása nélkül uralkodott, mégis több rendeletet hozott, melyek a bécsi kormányzervekben dolgozó felvilágosodott tanácsosoknak köszönhetően ugyan a Habsburg gazdaságpolitika céljait szolgálták, mégis viszonylagos haladást jelentettek. „Már életében a magyarok „nagyasszonyának” számított. A történetírás elismeréssel szól arról a mérséklő szerepről, amelyet az udvarban jelentkező magyarellenes, abszolutista törekvésekkel szemben játszott, és amely révén döntően hozzájárult az udvar és az ország viszonyának további konszolidálásához” (Poór 2009: 72).

A Ratio Educationis születése

Az 1760-as évektől megkezdődött a Habsburg abszolutizmus felvilágosodott szakasza. Mária Terézia már 1761-ben gondolt a tanulmányügy egészének a megreformálására és Barkóczy Ferenc esztergomi érsekre bízta ennek előkészítését. Az érsek 1765-ös halála után azonban a királynő már tanulmányi bizottságot hozott létre a helytartótanácsban. 1773. november 26-án megbízta a magyar királyi helytartótanácsot az új tanulmányi rend kidolgozásával, amelyhez a pozsonyi magyar bizottság hozzá is fogott (Friml 1913).

Eközben a pápa feloszlatta a jezsuita szerzetesrendet. Uralkodói rendelkezésre a jezsuita papok világi paptanárként helyükön maradhattak, de mellettük megjelentek a világi pedagógusok is.

A jezsuiták tanügyből való kiválása is sürgette a birodalmi iskolareformot. 1774 januárjában Mária Terézia utasítására a helytartótanács pozsonyi tanügyi hivatala Ürményi József, a magyar kancellária tanügyi tanácsosának vezetésével elkezdte a magyarországi tanügyi reform alapvető dokumentumainak kidolgozását (Mészáros, Németh, Pukánszky 2003).

Végül, a Magyarországra vonatkozó terjedelmes, latin nyelvű „Nevelési-Oktatási rendszer” (Ratio Educationis) 1777-ben jelent meg. Ürményi József, Tersztyánszky Dániel és Kollár Ádám dolgozták ki ezt a nagyszabású munkát. (Ravasz, Felkai, Bellér, Simon 1960).

Ebben az uralkodó a Magyarország területén levő különböző szintű és profilú iskolákat kísérelte meg központi irányítás alá vonni, egy állami iskolarendszer keretei között egységessé szervezni. A rendelet a király nevében jelent meg, ezzel hangsúlyozva, hogy a magyar közoktatásról rendelkezni, felségjog (Mészáros, Németh, Pukánszky 2003).

Dr. Friml Aladár (1913: 9) szerint a Ratio Educationis három fontos tényező miatt játszik ilyen kiemelkedő szerepet:

„1. hogy benne ölt először testet minálunk az a kormányzati elv, amely szerint a közoktatás politikum, azaz közügy, s mint ilyen, állami feladat is;

2. hogy egységesen szervezi az egész közoktatást minden vonatkozásában az elemi iskolázástól kezdve fel egész az egyetemig, s mint ilyen monumentális alkotás;

3. hogy közoktatásunknak önálló és az osztrák örökös tartományoktól független fejlődését biztosította, noha nem tételes törvényes, hanem csak királyi rendeleten alapult.”

A Ratio Educationis jelentősége

A dokumentum előírásait, oktatásra vonatkozó rendelkezéseit megvizsgálva láthatjuk, hogy az iskolatípusokat tekintve a korábbi XVII–XVIII. századi iskolastruktúrát vette át és írta elő továbbra is. Az alapszintet az egy-, két- és háromtanítós népiskola alkotta. A középszint a gimnáziumból és az akadémiák bölcséleti tagozatából állt. A kisgimnázium a három latin grammatikai osztályt foglalta magában, az öt évfolyamos nagygimnázium pedig az egy-egy retorikai és poétikai osztállyal bővült kisgimnáziumot. Erre épült a két évfolyamos akadémiai bölcsellettagozat, amely az általános műveltséget bővítő különféle tantárgyakat ölelte fel (Mészáros, Németh, Pukánszky 2003).

Az új rendelet figyelembe vette az ország település-földrajzi sajátosságait, „az iskolára foghatóság” számát és arányát is, így téve különbséget az anyanyelvű vagy nemzetiség iskolák tekintetében az egytanítós falusi, a kéttanítós mezővárosi és a háromtanítós városi iskolák között.

A Ratio azonban nagyobb szabású újításokat is tartalmazott: először került be a magyarországi iskolai tantervbe élő idegen nyelv, jelen esetben a német tanításának előirányozása. Ezt a középszintű oktatás mindegyik fokán kötelező tantárgyként írták elő.

A Ratio Educationis rendelkezéseit tekintve még hosszú oldalakon keresztül sorolhatnánk az újításokat, szervezési kérdéseket. Jelen esetben azonban egy érdekességet szeretnék kiemelni: a kinyomtatott Rationak az eredeti szövege német volt. Az a latin szöveg, melyet hivatalosan ismerünk, az eredeti német szöveg fordítása. Mária Terézia szorgalmazta ugyan a rendelet latin és német nyelvű publikálását, de ez utóbbi nyomtatásban sohasem jelent meg. Friml Aladár szerint (1913) érdekes megvizsgálni a német nyelvű kéziratot, hiszen ebből látszik, hogy a tervezet több átdolgozáson ment keresztül. A latin nyelvű kéziratot valószínűleg Makó Pál készítette.

Van még egy fontos jelentősége a Ratio Educationisnak, melyet Nagy Géza (1993: 28) irodalomtörténész fogalmazott meg: „...ez a törvény... a korabeli ismeretek, módszerek és gazdasági-intézményi feltételek figyelembevételével készült, és az egész oktatási rendszert átfogta, az elemi iskoláktól kezdve az egyetemig... A Ratio Educationis annak idején a magyar közoktatás ügyét hosszú időkre szóló szilárd alapokra helyezte. Elemzéséből, értékeléséből, keletkezési körülményei tanulmányozásából fontos tanulságok adódnak a jelenre nézve is. A mai feltételek és feladatok lehetnek gyökeresen mások, mint a tizennyolcadik századiak, ám az oktatásügy megreformálásában, kodifikálásában ma sem lehet figyelmen kívül hagyni a tényeket.”

A Ratio Educationis tudásértelmezése

Egy több mint kétszáz éves rendelet tudásértelmezését megfogalmazni nem könnyű feladat, hiszen más szemszögből látjuk azt ma, mint amikor alkotói megfogalmazták. Azonban mégis érdekes lehet kísérletet tenni erre, hiszen csak így tudjuk igazán értelmezni s ezt követően felbecsülni.

Báthory Zoltán (2002) *Tudásértelmezések a magyar középiskolában* című munkáját alapul véve, elsősorban az általa felállított kritériumrendszerből kiindulva szeretném elemezni a Ratio Educationist.

Báthory szerint a tantervekben és a tankönyvekben minden kétséget kizáróan megállapítható a tudás nemzeti jellegének hangsúlya.

Ebből a szempontból vizsgálva a Ratio Educationist láthatjuk, hogy a tanterv az olvasáson és íráson kívül az iskola minden típusában tartalmazta a számtant és az erkölcsstani, állampolgári ismereteket. A középszintű tananyag pedig ezek mellé előírta a történelem és földrajz tantárgyanként való oktatását. Egyenesen állami feladatként ismerte el a történelem oktatását, s ezzel az volt a célja, hogy jó és hű állampolgárokat, alattvalókat neveljen. Ezt támasztja alá az alábbi részlet is: „... a helyes neveléstől függ az emberek egész jövőendő életmódja, a nagy elmék kiképzése és a népek gondolkodásának formálása, amely sosem érhető el, ha jól megválasztott nevelési és oktatási rendelkezések a tudatlanság sötétjét meg nem világosítják, s ha nem részesül mindenki a társadalmi állásának megfelelő oktatásban” (Mészáros 1981). Eszerint a Ratio Educationis az államérdek oktatáspolitikai kifejezőjének tekinthető.

Emellett a rendeletben nagy hangsúlyt fektetnek az uralkodó iránti tisztelet szolgálatába állított nemzeti, adott esetben a magyar történelem oktatására. Úgy gondolják, hogy más nemzetek ismeretének feltétele a saját nemzet ismerete.

Ha a nemzeti tudásértelmezést akarjuk tovább elemezni, érdemes szemügyre venni a földrajz oktatásának kritériumait is. Ahogyan azt a Ratio Educationis CXIII.§-ban olvashatjuk, korábban a földrajz tanulását a földgömbbel kezdték, s először a négy ismert földrészt tanították meg. Innen áttértek Európára, s végül, ha maradt elegendő idő, akkor sor került a hazai föld „száraz és sovány” leírására. Márpedig az oktatás célja az, hogy az „ifjak, a teljes vidéket megismerjék, amelylyel foglalkoznak”. Ezért irányozza elő a rendelet mindenek előtt a magyar táj ismertetését, s csak ezt követően a szomszéd területek tanulmányozását.

Az oktatás nyelvét vizsgálva, jellemző az „akadémiai tradíció” (Báthory 2002). Ha a középfokú oktatást tekintjük, látszik, hogy továbbra is a latintanításon volt a súlypont és változatlanul a latin maradt minden iskola tanítási nyelve. A Ratio CI. §-ban többszörösen is indokolják a latin nyelv elhanyagolhatatlanságát. Ennek oka egyrészt az egyházi hagyományokban keresendő, hiszen minden vallási szöveg, könyv latinul jelenik meg, s már ebből be lehet látni, „mily nagy gonddal kell hozzálátni az iskolázás ezen újjáalakításához, ahhoz, hogy a tanulók lelkébe idején bevéssük a latinság elemeit”. Továbbá minden törvény és

jogtudomány latin nyelven íródott, a királyi határozatok és rendeletek nyelve is a latin. Ez képezi a tárgyalás nyelvét minden ügyben, s végül, de nem utolsósorban, a soknemzetiségű ország népei könnyebben megérthetik egymást a latin nyelv segítségével.

Az akadémiai tradíció kérdésében azonban megjegyzendő, hogy nem volt kizárólagos a latin nyelv befolyása, hiszen az iskola minden szintjén szerepelt a Ratio tantervében a német nyelv oktatása azzal a céllal, hogy minél rövidebb idő alatt elterjedjen az egész ország területén, és közkeletűvé váljon. Lényegében ez volt az osztrák kormányzat első lépése a németesítés felé.

Figyelemreméltó még, hogy Magyarország első királyi-állami tanügyi dokumentumában nem esik szó a magyar nyelv oktatásáról a középszintű iskolai tagozatokon; nem esik szó a magyar tanítási nyelv bevezetéséről a gimnáziumokban a latin helyett.

Báthory (2002) szerint a tudásfelfogás fontos elemét az enciklopédikus műveltségben ragadhatjuk meg, s az asszociációs, verbalizmusra hajló tanulásfelfogásban. Ebből a szempontból vizsgálva a Ratio Educationist, ellentétes eredményekre jutottam. Úgy gondolom, ebben a kérdésben nem lehet egyértelmű, drasztikus állásfoglalást kialakítani. A Ratio szövegét vizsgálva ugyanis találhatunk olyan kijelentéseket, melyek szerint a cél, az anyag többszöri ismételtetése s annak lehető legtökéletesebb bevése, míg másutt hangsúlyozza, hogy nem feltétlenül válik hasznára a gyermeknek az adatok, ismeretek memoriterszerű raktározása.

Gondolataimat néhány idézettel szeretném alátámasztani a rendelet szövegéből. A Ratio CX. §-ban olvasható a következő: „A keresztény vallástan tanárának tehát a latin iskolában bővebb és oly formán szerkesztett hitelemző könyvet kell rendelkezésre bocsátani, hogy három év alatt, amennyire a grammatikai tanfolyam terjed, az ifjúságot a keresztény hit elemeiből évről-évre fokozatosan kiképezze, és mindjobban tökéletesítse. E célból a könyv fejezeteit ezen időn belül legalább három ízben átismételteti és bevéseti, ügyelvén, hogy a hallottak szilárdan megragadjanak az ifjak emlékezetében...”.

Másrészt a történelem tanításáról szóló CXXI. §-ban azt olvashatjuk: „... ebben az iskolában nem feladat tudósokat képezni, hanem derék polgárokat és hű alattvalókat... Mi hasznát veszi annak az az ifjú, akiből, az iskolából való kilépése után állami pénztárnok, ... gazda, iparos lesz..., ha a kínaiak vagy az egyiptomiak, Nagy Sándor vagy bármely más európai nép történetébe kiváló jártasságot szerez és mi kárát fogja vallani, ha nem ismeri őket? Ellenben a hazai történelem ismerete sokszor nagy hasznára, ennek hiánya pedig ártalmára lehet.”

Nem szabad megfeledkeznünk a kor tananyagbeli szemléletéről sem. Fontos kiemelni, hogy a különböző korokban a humán és reál típusú tantárgyak más-más szerepkörrel bírnak. Olykor nagyobb figyelmet fordítanak az akadémiai jellegű tudásnak, míg máskor inkább a természettudományok kerülnek előtérbe. A Ratio Educationist ebből a szempontból elemezve azt mondhatjuk, hogy a megjelenését

megelőző időszakban inkább a humán tantárgyakat tartották népszerűnek. Ezt bizonyítja a rendelet azon kijelentése, hogy már nemcsak a bölcséleti tagozaton, de a gimnáziumi osztályokban is tanítani kell a természetismereti tantárgyakat („ásványok országa”, „növények országa”, „állatok országa”) valamint a fizikát.

A rendelet még ennél is tovább megy. A természeti tudományok nem csupán elméleti jellegű ismeretét várja el, s nem annak oktatására törekszik, hanem be kívánja vezetni az úgynevezett „kísérleti fizikát”, „kísérleti természettant”. Ennek jótékony hatását a CLIV. §-ban olvashatjuk, mely a következőképp szól: „A természettannak, mint a természetrajz segédtudományának a fentebbiekben a szükséges tantárgyak között jelöltünk ki helyet. Épp oly hasznos s nem kevésbé szükséges a kísérleti természettan is, mely a tüneményeknek nem várt változatosságával bámulatosan hat az ifjakra. Ugyanez a másodrendű tantárgyak közé soroltatik, hogy a tanulókat a természetrajz szorgalmas tanulására serkentse.” Összegezve lényegében azt mondhatjuk, hogy a reáltartalmak nagyobb hangsúlyt kaptak.

Ötödik elemként meg kell vizsgálnunk a Ratio Educationist az esélyegyenlőség, humanitás szempontjából. Báthory (2002) szerint jellemző, hogy a fejlett európai nemzetállamok felfogását áthatotta az a hit, hogy a középiskolai műveltséget csak kevesen tudják megszerezni, mintegy kevesek privilégiumának számít. A rendeletet megvizsgálva láthatjuk, hogy az állampolgárok közötti társadalmi különbségekre hivatkozva – különbséget tett az egyes intézmények társadalmi rendeltetését és az általuk közvetítendő műveltség jellegét és tartalmát illetően, kifejezésre juttatva az iskolának a társadalmi munkamegosztás kialakult rendjének, a társadalmi status quo-nak a fenntartásában, megőrzésében betöltendő, hangsúlyozott szerepét. „Nyilvánvaló – olvashatjuk a rendeletnek *A tanulókkal elsajátítandó tudományok* című 4. szakaszában –, hogy a tudományok kiválasztásában tekintettel kell lenni a lakosok... rétegeire és tüzetesen megvizsgálendő, hogy kinek-kinek jövőbeli társadalmi helyzete szerint milyen ismeretek megtanulása szükséges” (Ratio Educationis, 1981).

A rendeletben részletesen szabályozott és az alapvető módszertani előírásokat is tartalmazó – egyébként a tudományosság legfrissebb eredményeit közvetítő, korszerű – tananyag ebben a szellemben tett különbséget a „mindenkinek szükséges”, az „egyetemesen hasznos” és a „némelyeknek hasznos” ismeretek között. Ez utóbbiak körébe tartoztak az iskolai előrehaladáshoz, a továbbtanuláshoz szükséges speciális ismeretek is. Megjegyzendő, hogy a tantervi anyag illetően történő differenciálása, rétegezése – tantervtörténeti szempontból – előremutató, modern elgondolásnak minősíthető. E korszerű szempontok érvényesülését azonban – a Ratióban megfogalmazott modern, felvilágosult nevelési elvek gyakorlati alkalmazásához hasonlóan – részben a rendeletben megnyilvánuló tantervi maximalizmus, részben a működő tanítók és tanárok hiányos felkészültsége, illetve az általános szakemberhiány (is) akadályozta.

Úgy gondolom, hogy a fentebb taglalt pontokat még két másik tényezővel, szemponttal ki lehet egészíteni. Egyrészt, a Ratio Educationis tudásértelmezése szempontjából nem elhanyagolható a vallás. A feudális államrend védelmében, az állam és az egyház szövetségének megfelelően kiemelkedő szerepet kapott a fiatalok vallási nevelése. Ezt támasztja alá az is, hogy már egészen az alapiskolától kezdve fontosnak tartják a vallás oktatását. Sőt mi több, nem csupán a gyermekek vallási neveléséről szólnak, de azt közvetlenül a szülőkre is ki kívánják terjeszteni. A LXXXVII. §-ban foglaltak szerint „a zsengekorú ifjúságnak a vallás alapelveire való oktatása a falvakon első és kétségtelenül kiváló feladata lesz a plébánosoknak, akik... mindenütt a hitoktatók tisztét ellátni és az ifjúságot erényre és jámborságra nevelni tartoznak. E célból vásár- és ünnepnapokon s azonfelül minden hét egyik napján a plébános buzgalmához és hivatásbeli lelkesedéséhez képest be fogja oltani anyanyelvükön mindakét nemű ifjúság lelkébe ugyanazon vagy különórákon, a vallástan alapelemeit és a jámborság magvait...” „... ezen tanításokon ünnep- és vásárnapokon a szülőknek, de legalább az anyáknak jelen kell lenniük, egyrészt, hogy a hittanár tanításait otthon gyermekeikkel átismételhessék, másrészt, hogy amit talán gyermekkorukban elmulasztottak, azt ily módon maguk is megtanulhassák.”

A másik kiegészítő pont nem feltétlenül a szó szoros értelmében vett tudásértelmezésről szól. Tudjuk azt, hogy a kiművelt, egészséges ember tulajdonságaihoz nemcsak a szellemi, de a fizikai fittség is szorosan hozzátartozik. Ebből a szempontból a Ratio Educationis újszerű intézkedéseket hozott, hiszen elsőként jegyzi meg, hogy a tanulók szellemének ápolása mellett oda kell figyelni azok testi nevelésére is. Ezek egészen korszerű gondolkodásmódra utalnak, hiszen a modern konstruktív életvezetés elemeit vélhetjük felfedezni benne. Szót ejt a munkaszervezésről, a fiatalok szabad idejének helyes felhasználásról, s azt is megemlíti, melyek azok a játékok, melyek engedélyezhetők számukra.

Összegzés

Összegezve a Ratio Educationisról alkotott képet, úgy gondolom, hogy egy korát meghaladó gondolatokat tartalmazó dokumentumról beszélünk. Teljes szervezeti-működési keretet ad az iskolarendszernek. Megalkotta és kijelölte a tankerületeket; megerősítette a már meglévő iskolatípusok rendszerét; az egyes iskolafajok határozott szervezeti keretet kaptak, s meghatározásra kerültek az egyes szintek teljesítéséhez szükséges egységes követelmények is; megtörtént a tantárgyak „fontossági sorrendbe való besorolása”. Ugyanakkor nagy hiányossága, hogy nem foglalkozik kellő képpen a magyar nyelvű oktatás helyzetével.

Legnagyobb problémája mégis abban áll, hogy annak ellenére, hogy korszakalkotó jelentőséggel bír még ma is, sajnos nem tudott elég mélyreható változásokat eszközölni. Mária Terézia 1780-as halála után ugyanis fia, II. József vette át az uralkodást, akinek legfőbb célja egy egységes Habsburg-birodalom

megteremtése volt Magyarország beolvasztásával. Megindította németesítő törekvésit: a német nyelvet minden iskolatípusban tanulni kellett, sőt később minden tantárgyat németül kellett tanulni Magyarországon. Végül II. József sem ért célt, hiszen nemzeti ellenállásba ütközött, s halálos ágyán minden jelentősebb rendeletét visszavonta, ezzel mintegy keresztülhúzva addigi munkásságát.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Báthory Zoltán (2002). *Tudásértelmezések a magyar középiskolában*. Iskolakultúra, 3. szám. 69–75. o.
- Friml Aladár Dr. (1913). *Az 1777-iki Ratio Educationis*. Kath. Középiskolai Tanáregyesület, Budapest.
- Herber A., Martos I., Moss L., Tisza L. (2005). *Történelem 4. kötet. 1500-tól 1789-ig*. Reáltanoda Alapítvány, Budapest.
- Kelemen Elemér Dr. (2009). *Az 1777. évi Ratio Educationis jelentősége a magyarországi oktatás történetében*. – Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum 2002. december 11-én rendezett Ratio-emlékülésén elhangzott előadás szerkesztett változata. <http://www.opkm.hu/konyvesneveles/2003/1/Kelemen.html>
- Marczali Henrik (2000). *Magyarország története*. Athenaeum irodalmi és nyomdai Rt., Budapest.
- Mészáros I., Németh A., Pukánszky B. (2003). *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy Géza (1993). *Ratio Educationis és polgári fejlődés (1777, 1992)*. Iskolakultúra, 28–33. o.
- Poór János (2009). *Magyarország története 12. kötet. Megbékélés és újjáépítés 1711-1790*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ravasz J., Felkai L., Bellér B., Simon Gy. (1960). *A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ratio Educationis*. Fordította: Mészáros István, 1981. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SZALAI BERNADETT*

A nemzetközi tankönyvkutatás történeti vázlata

Rezümé A nemzetközi tankönyvvizsgálat és kutatás az első világháború után professzionális tudományággá nőtte ki magát. A kétpólusú világ összeomlása után a hangsúly a tankönyv módszertani megítélésére fordult. Habár a tankönyv osztályteremben betöltött szerepe folyamatosan változik, méltán kijelenthetjük: az oktatásban betöltött központi funkcióját a mai napig megtartotta. Jelenleg számtalan hivatal, nemzetközi tudományos és pedagógiai intézmény vesz részt a történelemtanítás tankönyvvizsgálatának tanulmányaiban

Abstract International school textbook revision and research became a professional academic activity after the First World War. It broadened its scope and methodological approaches considerably after the collapse of the bipolar world. However, the role of the textbook in classroom is changing, its central role has been held today in education. Nowadays, a number of different agencies, such as international governmental institutions and academic as well as pedagogical institutions, are involved in projects on the revision of history teaching

„Mióta csak tantervszerű oktatás folyik a világon az iskolai oktatás fenntartóinak és irányítóinak (állam, tartományok és/vagy egyházak) deklarált vagy latens oktatáspolitikája igen változatos módon igyekezett, és törekszik ma is meghatározni vagy befolyásolni az iskolai tananyagot közvetítő tankönyveket.”¹ Már a 19. században számos neves pedagógus és történész felismerte a tankönyvekben található azon hibás elképzeléseket, melyekkel a szerzők direkt vagy indirekt módon, rosszindulat vagy információhiány következtében tévesen értékelik más, több esetben szomszédos nemzet múltját és jelenét. „Különösen olyan országok esetében figyelhető meg e tendencia, ahol a múlt sebei nem hegedtek be, előítéletek vagy politikai szándék húzódik a félremagyarázások mögött.”²

A történelemtankönyvek osztályteremben betöltött funkcióját és keletkezésének sajátosságait számos kutató vizsgálta és tanulmányozza napjainkban is, mivel azok nemcsak dokumentumok arról, hogy az adott ország, hogyan képzeli és értékeli történelmét, annál inkább információközvetítés más országok történelmi eseményeinek megközelítéséről, rendszerezéséről és bírálatáról. *„Ennek okán az osztályteremben és a társadalomban betöltött szerepe nem más, mint ismeretovábbítás, a társadalom történetének és kultúrájának terjesztése, amit pedagógiai szempontok szerint tömörítnek, formálnak és továbbítanak a megfelelő korosztály*

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola V. évfolyamos, történelem szakos hallgatója. A tanulmányt Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya lektorálta.

¹ F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés –Történelmi gondolkodás II. kötet, Pécs, 2006. 6. o.

² Szabolcs Ottó: Nemzetközi tankönyvgyezetések. In: História, 1994/4. 623.o. (a továbbiakban: SZABOLCS 1994).

számára.”³ Ezért fontos meghatározni a történelemtankönyvben foglalt azon szempontokat, amelyek segítségével egy ország saját társadalmát befolyásolhatja, s a békés együttélésre készíti a felnövekvő generációt, annak érdekében, hogy a történelemben oly sokat megismétlődő idegen kultúrák szemlélése ne az elidegenedéshez, s később pedig az ellenségkép kialakulásához vezessen. Ennek megelőzése érdekében valósult meg a tankönyvek felülvizsgálata elsősorban Európában, amely napjainkban már hosszú múltra tekint vissza.

A tankönyvkutatás történeti szakaszai

A tankönyvvizsgálat igénye először a 19. század végén a szocialista mozgalmak keretein belül merült fel. Ezt nevezik a tankönyvkutatás *első szakaszának*, amikor a kutatók számára két jelentős tény vált nyilvánvalóvá:

1. a tankönyvszerzők történelmi események torzításával közvetett, avagy közvetlen módon üzenetet közvetítenek a felnövekvő generáció felé;
2. a békére vagy a gyűlöletre való nevelés a legalapvetőbb eszköze, nem más, mint az iskolai oktatás.

Azonban az első világháború, Szabolcs Ottó szavaival élve, „nemcsak az akciót söpörte el, de a mögötte álló szándékot is... s a régi ellenségek új ellenségként a fegyverekre bízta a döntést.”⁴

Második szakaszként a *Skandináv kutatásokat* tartják nyilván, mely a *Föreningen Norden* szervezet keretein belül zajlott. A háború befejezése után tankönyvelemző kutatások Skandináv területen folytatódtak, ahol a történelemtankönyveket reciprokelemzéseknek vetették alá. A témában érintett személyek és szervezetek (*Föreningen Norden*) felkérték a kiadókat, töröljék a tankönyvekből a szomszédos országokról alkotott elfogult képzeteket.

Harmadik szakasznak a *Népszövetségi szakaszt* nevezik. 1925-ben a Népszövetség Nemzetközi Tudományos Együttműködésének Szervezete felhasználva a tanárok előzetes munkáját, a jövőbeni félreértés elkerülésének jegyében összehasonlító tankönyvelemzést javasolt azoknál a tankönyveknél, amelyek szövege tudományosan megalapozatlan vagy részrehajló információkat tartalmaz. A harmincas évek végére felgyorsultak a háborúhoz sodró nemzetközi feszültségek, a történelemtanárok, s tankönyvek szerzői mégis megkísérelték a nemzetek, különösképp a szomszédos országok közötti megbékéltetési folyamatok elősegítését, mégpedig a tankönyvekben található konfliktusok és háborúk bemutatásának és súlyának csökkentésével. A mélyebb, kölcsönös megértés központú történelemtanítás elvének kialakításában mérföldkönek számít az 1937-es év, amikor 26 or-

³ Faure Romain / Fuchs Eckhardt: „Transnational Networks of History Textbook Revision“, Conference of the International Society for History Didactics, Braunschweig, September 15, 2009 (A Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet keretein belül megrendezett *A történelemtankönyv vizsgálatának nemzetek közötti háború témakörében tartott konferencia összefoglalója*). In. <http://www.gei.de/en/research/textbooks-and-conflict/3-dealing-with-and-preventing-conflict-via-textbook-work/history-beyond-borders.html>

⁴ Szabolcs 1994, 623.o.

szág aláírja a *Történelemoktatás Nyilatkozatát (Tankönyv felülvizsgálat tekintetében*⁵ című dokumentumot, amelyben a következőket olvashatjuk:

„1. A következő pontokat minden ország illetékes hatóságaira és tankönyvszerzőire egyaránt vonatkoznak:

- a. Lehető legnagyobb tér biztosítása más nemzetek történetének;
- b. Világtörténelem tanításának során a tanulóknak egyedül kell felismerni a nemzetek egymásra utaltságának fontosságát;

2. A kormányoknak minden eszközzel arra kell törekedni (legfőképp a történelemtankönyvek kapcsán), hogy a tanulóikat megóvják az ellenséges előítéleteket kiváltó hamis állítások, s átértelmezésektől.

3. Továbbá kívánatos, hogy Nemzeti Szellemi Együttműködő Bizottságot minden országban felállítsa a tanári szakma és történelemtanárok képviselőiből álló szervezetet, ahol pedig már létezik az apparátusnak szükséges együttműködnie a hasonló minőségű szervekkel.”⁶

A nyilatkozat pontjait és követeléseit a kormányok sorra megtagadták. Ellenszenvüket főleg külföldi tudományos szakértők és képviselők saját politikai és oktatási kérdéseibe való beavatkozása váltotta ki. Ahogy Falk Pingel, a braunschweigi kutatóintézet tagja, érzékletes megfogalmazásából kitűnik: „az idő nem érett még meg arra, hogy olyan témákat vitassanak, mint egy nemzet történelmi tradíciói, földrajzi határai vagy esetleg politikai normái, mivel a legtöbb ország szigorúan nemzeti örökségnek minősít.”⁷ Továbbá, a szigorúan központosított oktatási rendszerrel bíró kormányok nem voltak hajlandók elfogadni ezeket a kezdeményezéseket, a kevésbé merev kormányzatok pedig nem mertek felelősséget vállalni azokért az ügyekért, amelyek a regionális hatóságok felügyelete alá tartoztak. A nemzetközi tankönyv-felülvizsgáló intézkedések csak a kis létszámú, nemzetközi feszültségektől mentes országok tekintetében voltak sikeresek. Ilyen volt például Skandinávia, illetve Latin-Amerika. A két régió közös jellemzője a jó kapcsolatok fenntartása a szomszédos országokkal, illetve a nemzeti öntudatban jelen lévő magabiztosság, amely nagyban befolyásolja a magunkról és a más nemzetekről alkotott kép kialakítását.

A negyedik szakasz az ún. *UNESCO-szakasz*. A II. világháború lerombolta a tankönyvrevízióban addig elért eredményeket, azonban a háború végén a győztes szövetségesek politikai akaratában megfogalmazódott „nemzetközi megbékélés” követelésével a folyamat újra lendületet kapott. Az UNESCO létrehozásánál az alapító atyák kijelentették, folytatni kívánják a Népszövetség tankönyvrevíziós munkáját. Az UNESCO első általános konferenciájának alkalmával (1947)

⁵ School Text-Book Revision and International Understanding. Paris: International Institute of Intellectual Cooperation, 2nd, rev. ed., 1933; PRESCOTT, Daniel A.: Education and International Relations: A Study of the Social Forces that Determine the Influence of Education. Cambridge, M.A.: Harvard University Press, 1930,

⁶ Pingel, Falk: UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, 2nd revised and updated edition, edited by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris/Braunschweig 2010, p.10 (a továbbiakban: Pingel 2010).

⁷ Pingel 2010, p.11.

már egy kilenc pontból álló programot fogadott el a *Tankönyvek és az Oktatási Anyagok Fejlesztéséről, mint a Nemzetközi Megbékeltetés Eszközéről* címmel. A pontok a következők voltak:

1. „Tankönyvgyűjtemény létrehozása, ahova minden tagállam történelem-, földrajz- és állampolgári ismeretek tankönyveit, tankönyvelemzéseit elküldi.
2. Minden tagállam elemzi tankönyveit abból a szempontból, hogy azok mennyire alkalmasak a nemzetközi megértés előmozdítására.
3. A Titkárság kidolgozza azokat az alapelveket és útmutatásokat, melyek segítségével a tagállamok tankönyveiket elemzik.
4. Az UNESCO kapcsolatba lép a tagállam egyéb pedagógiai és tudományos egyesületeivel.
5. Az UNESCO világkonferenciákat szervez a tankönyvek javítása érdekében.
6. Az UNESCO bilaterális és regionális egyezmények megkötésére ösztönzi tagállamait, ehhez „mintaegyezményt” bocsát a rendelkezésre.
7. Az UNESCO támogat minden bilaterális, regionális akciót, akár állami, akár magán vagy egyéb kezdeményezésű.
8. Az UNESCO a tankönyvszerzők részére segédanyagokat bocsát rendelkezésre.
9. Az UNESCO vállalja, hogy abban az esetben, ha tudomására jut, hogy bizonyos tankönyvek a világbékét veszélyeztetik, azt a plenáris ülés tudomására hozza.”⁸

Az elvek gyakorlatba történő áthelyezésének segítésére az UNESCO 1949-ben megjelentett kézikönyvében meghatározó célként a következőket fogalmazta meg: *„legfontosabb feladat nemcsak a ténybeli hibák javítása, hanem a tudatosság növelése olyan fontos kérdésben, mint a régiók és nemzetek sokrétűsége, amelyet a fejlett ipari országok tankönyvei sok esetben figyelmen kívül hagynak.”*⁹ A bizottság tagjai között ekkor tűnik fel a tankönyvkutatók eszményképének deklarálható személy, Georg Eckert, aki fáradhatatlan munkával német részről kezdeményezte a történelem- és földrajztankönyvek cseréjét, illetve a tankönyvrevízió elveinek kidolgozását. *„Törekvései középpontjában az a szándék állt, hogy a történelemkönyvek lapjain szorgalmazzák a valamikori háborús ellenfelek kibékítését.”*¹⁰ Nem véletlen, hogy német részről indult meg a kezdeményezés, hiszen az Adenauer-korszak minden lehetséges eszközt megragadott legitimitásának kivívására, a vesztes Németország nyugati területein létrejövő Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi elfogattatására.

⁸ F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. II. kötet. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa. Bp., 2006. 15. o. (a továbbiakban: DÁRDAI 2006/II)

⁹ A Handbook for the improvement of textbook and teaching materials as aids to international understanding. UNESCO, Paris 1949.

¹⁰ Dárdai 2006/II, 66. o.

A tankönyvkutatás intézményesítése – a braunschweighi szakaszt tekinthetjük e folyamat ötödik fázisának, amit 1950-től a 70-es évek végéig az úgynevezett „UNESCO-szemináriumok” határoztak meg. Ennek keretein belül bilaterális tankönyvegyeztetések, kölcsönös tankönyv- és oktatásanyag cseréje, tankönyvegyezmények megkötése, s végül, de nem utolsósorban a tankönyvkutatás intézményesítése valósulhatott meg.

1. táblázat. A tankönyvkutatás jelentősebb határhárai

1951	Braunschweighben Georg Eckert közreműködésével létrehozzák a Tankönyvjavítás Nemzetközi Intézetét; francia–német tankönyvegyeztető tárgyalások kezdete
1976	Német–lengyel tankönyvrevíziós tárgyalások beindítása
1982	Magyarország is csatlakozik a mozgalomhoz
1985	Német-izraeli tankönyvajánlások és javaslatok kidolgozása

(Forrás: saját szerkesztés Falk Pingel nyomán)

Mint a táblázatból is láthatjuk, az 50–80-as években az Európai Tanács és az UNESCO tankönyvrevíziós munkája a bilaterális tankönyvegyezményekben kimerült, holott a legfontosabb célkitűzéseik közé a multilaterális tankönyvegyeztetések tartoztak. Az egykori ellenségek megbékéltetésének köszönhetően a kétoldalú tankönyvegyeztetések jelentősége hatalmas, azonban továbbra is ugyanazt a problémát hozta felszínre: a nemzetiségi kérdést és az azzal felmerülő problémákat a felek történelmének, földrajzában és politikai rendszerének „szélesebb látókörű átdolgozásával” nem lehetett megoldani. A hidegháború vége pedig végérvényesen lerántotta a leplet azokról a nemzetek felett álló problémákról, amelyeket két ország közötti bilaterális egyezményrel nehezen oldhattak meg. Ilyen gondnak tekinthető a fejlett országok és a harmadik világ között tátongó szakadék, amely csak a hidegháború után vált elkendőzhetetlenül nyilvánvalóvá. A globális „tankönyvforradalom” új szempontokat és témákat hozott a felszínre. 1974-ben az UNESCO a kölcsönös megértés, együttműködés és béke jegyében helyezte előtérbe a tankönyv-összehasonlító program célszerűségét. Ezután a tankönyvvel szemben felállított célkitűzéseket a *pontosság*, *korszerűség* valamint az *előítélet-mentesség* fogalmakban határozták meg, amely esetlegesen erősítheti a különböző országok közötti kölcsönös tiszteletet és megértést. Jól érzékelve a fennálló helyzetet, miszerint a globális problémákat csak globális megközelítéssel lehet megoldani, az UNESCO 1974-es javaslata végrehajtásának jegyében nemzetközi tankönyv-konzultációkat rendezett Európa, Latin-Amerika, illetve Afrika országaiban.

A tankönyvkutatás területén tett következő lépés az UNESCO és Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet által megrendezett konferencia lett, mely céljául tűzte ki az emberiség legfontosabb problémáinak és azoknak az iskolai tantervben és tankönyvben való bemutatásának fejlesztését. Az értekezés alkalmával a tárgyaló felek a következő szempontokat fogalmazták meg:

1. *A tanulók tudásának, hozzáállásának és a tehetségének egyenlő fejlesztése a tanórák során (ekkor válik a tanulmány tárgyává az osztályterem mint adott közeg, amivel párhuzamosan csökken a tankönyv tartalmi kérdéseinek vitatása is).*
2. *A tankönyvírók a diákokat saját korosztályukhoz illeszkedő példákkal szükségesek ellátni.*
3. *A regionális szükségletek, prioritások és realitások előtérbe helyezésének célszerűsége.*
4. *Végül, de nem utolsósorban a globális megközelítés regionális elképzelésekkel való kiegészítése.¹¹*

Az 1970-es évek végén a tankönyvkutatás elérte végső, napjainkban is érvényben lévő formáját. E korszak kezdete Jeismann, a braunschweighi intézet akkori igazgatójának kijelentésével határolható el, miszerint: „...*ha a tankönyvkutatás ki akar szabadulni a marginális hibák kigyomlálásának szűk és relatív jelentéktelenségéből, akkor abból a hipotézisből kell kiindulnia, hogy összehasonlítható tevékenységének és értékrendszerének a dinamikusán változó szaktudományok folyamatában kell gyökerezni.*”¹² A korszak a politikai jellegű tankönyvrevíziós törekvéseket tudományos igényű tankönyvkutatással kívánta felváltani. Ennek okát a 70-es években bekövetkező változások eredményezték. Az audiovizuális eszközök megjelenésével a tankönyv az oktatás egyik taneszközévé vált, habár továbbra is megtartotta vezető szerepét. Reagálva a társadalomban bekövetkezett változásokra, a tankönyvvel szemben is új elvárásokat fogalmaztak meg, amely a már említett *tudományos igényű tankönyvkutatásban* valósulhatott meg. Az új irányvonal négy alapvető követelményt fogalmazott meg a kutatók munkájával szemben. Ezek a következők:

- *tudományosság elve* – a tankönyvkutató munkája tudományosan megalapozott legyen;
- *gyakorlatorientáltság* – a tankönyvkutatásban elért eredmények alkalmazhatók legyenek az iskolai oktatásban;
- *interdiszciplináris kompetencia* – a kutató szaktudományi jártassága mellett a neveléstudomány, szakdidaktika, továbbá pedagógiai gyakorlati felkészültségről is tanúbizonyságot kell, hogy tegyen;
- *multidiszciplináris metodológiai kompetencia* – amely a kutató módszerkultúrájára és annak a kutatásban történő alkalmazására utal, továbbá arra, hogy képes-e a kutató a különböző kutatási eljárásokat adoptálni saját munkájában.

A tankönyvkutatás tudományos színvonalában megfigyelhető előrelépés a tankönyvkutatás felvirágzását eredményezte. Ekkor, az 1980–90-es évek fordulóján jönnek létre a nemzeti tankönyvkutató intézetek, professzionális

¹¹ Pingel 2010, p.14

¹² F. Dárdai Ágnes: Történelmi megismerés – történelmi gondolkodás. I. kötet. Az ELTE BTK és a Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozatának kiadványa. Bp., 2006, 92. o. (a továbbiakban: DÁRDAI 2006/1).

kutatócsoportok, s végül, de nem utolsósorban megfogalmazódnak a máig érvényben lévő tankönyvkutatási modellek.

A tankönyvkutatás irányai napjainkban

A tankönyvkutatással kapcsolatos fogalmak folyamatosan változnak, korszerűsödnek és gyarapodnak. A jelenleg érvényben lévő elemzési modellek közül három koncepciót kell kiemelni.

I) A „*politikatudományi*” modell – Gerd Stein nyomán.

A modell újdonsága abban rejlik, hogy elsőként fogalmazza meg a politikatudomány alapjain fekvő elméleti tankönyvkutatás alapjait. A tankönyvet ezzel már nem a pedagógia szűk látókörében, hanem a politika széles dimenziójában vizsgálja, amit a következő módszertani lehetőségekkel támaszt alá:

- *tartalmi dimenzió* – a tankönyv mint információhordozó. A tankönyv vizsgálatának középpontjába már nem a tartalmi elemeket, hanem azok politikai szocializációs hatását kell állítanunk;
- *pedagógiai dimenzió* – a tankönyv mint oktatási eszköz. A vizsgálat célkitűzése a tankönyvben található didaktikai koncepciók érdekeinek és szerepeinek kimutatása;
- *politikai dimenzió* – a tankönyv mint politikai eszmék közvetítő eszköze. A kutatás a tankönyv oktatási tartalmát és annak politikabefolyásoltságát vizsgálja.

Gerd Stein tanulmányainak egyik fő eleme a tankönyv és az adott kor társadalmi folyamatainak kapcsolódási rendszere, hiszen a vizsgált tankönyvről az adott társadalomban ható folyamatok ismerete nélkül véleményt nem alkothatunk.¹³

II) A „*funkcionális*” modell – Josef Thonhauser alapján.

Josef Thonhauser osztrák tankönyvkutató véleménye szerint a tankönyv az iskolai és tanulási folyamatot segítő média, kortörténeti dokumentáció, társadalmi tudat termékei, amelynek feladata érték közvetítés a fiatal generációk számára. Ahhoz, hogy megállapítsuk a tankönyv minőségét, elsődlegesen *kritikai-analitikus* és *konstruktív-szisztematikus* vizsgálatnak kell alávetni. A funkcionális tankönyvkutatási modell különlegessége abban rejlik, hogy nemcsak egy általános minősítést nyújt az adott tankönyvről, hanem ösztönzésül szolgál a tankönyv tartalmi és formai fejlesztéséhez és kivitelezéséhez. Hiszen a bíráló tankönyvkutatással párhuzamosan futó innovációs elemzés lehet csak a záloga a tankönyvszerkesztés fejlődésének.

III) A „*komplex*” tankönyvkutatási modell – Peter Weinbrenner nyomán.

Peter Weinbrenner a bielfeldi kutatócsoport vezetője először tett kísérletet arra, hogy a tankönyvet egy olyan szélesebb kontextusba helyezze át, ahol nem csak az adott tárgy kaphat hangot, hanem a különböző társadalomtudományok és ismeretelméleti teóriák is érvényre juthatnak. Modelljét ennek alapján pedig

¹³ Dárdai 2006/1, 75. o.

„a tankönyvkutatás, mint kontextuskutatás” elnevezést adta. Véleménye szerint a tankönyvnek vállalni kell a *multidimenzionalitást* és *multiperspektivitást*. A multidimenzionalitás alatt a Weibrenner a kutatásba bevont tudományok összességét – multiperspektivitás alatt pedig az ismeretelméleti teóriák kutatásban történő érvényre jutását érti. A szerző a tankönyvet mint folyamatot, terméket és szocializációs tényezőt vizsgálja. Ennek alapján három alapvető kutatási irányzatot különböztetett meg:

1. *Folyamatorientált tankönyvkutatás*, amely a következő témákat vizsgálja:

- a) tankönyv létrehozása (szerzők, kiadók);
- b) tankönyv-engedélyezési és -jóváhagyási eljárások;
- c) a tankönyv piacosítása;
- d) a tankönyv eljuttatása az iskolába;
- e) a tankönyv felhasználása a diákok, tanárok, szülők által az iskolán kívül és belül;
- f) a tankönyv selejtezése és megsemmisítése.

2. *Produktumorientált tankönyvkutatás*. A tankönyvet ebben az esetben mint az oktatás kommunikációs és vizuális eszközét kell megvizsgálnunk. A vizsgálati szempontok a következők:

- a) Tudományelméleti dimenzió – a tankönyvben található értékek, ideológiák megnyilvánulásait vizsgálja felül;
- b) Szaktudományi dimenzió – az aktuális szaktudományi eredmények jelenlétét elemzi;
- c) Szakdidaktikai dimenzió – a tantárgy pedagógiájával kapcsolatos koncepciókat, és annak megjelenését tanulmányozza;
- d) Nyelvtudományi dimenzió – a tankönyv nyelvezetével kapcsolatos funkciókat, módszereket és szövegérthetőséget kutatja
- e) Design – a tankönyv külső megjelenését, színét, formáját bírálja.

3. *Hatásorientált tankönyvkutatás*. A tankönyv szocializációs hatását vizsgálja, melynek legfontosabb kérdése, hogy milyen hatást gyakorol a tankönyv a tanárookra, diákokra, továbbá a közvéleményre, nemzetközi kapcsolatokra.

Tankönyvkutatási folyamatok országok/régiók szerint

Ha a jelenlegi tankönyvkutatás intenzitását vesszük figyelembe, akkor Németországot, Franciaországot, a Skandináv államokat és Ausztriát, a balti államokat és az Amerikai Egyesült Államokat kell említeni elsősorban.

Németország

Németország tekintetében az *Institut für Internationale Schulbuchforschung*, vagyis a braunshweigi Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet, illetve a duisburgi egyetemen folyó munkákat kell megemlítenünk. E két intézmény jelentette, s jelent a mai napra is a tankönyvkutatás elméleti és módszertani kérdéseket tanulmányozó kutatások bázisát. Az 1970–80-as évek folyamán itt lobbantak lángra

Gerd Stein tankönyvkoncepciója („*tankönyv, mint politikum, informatórium és pedagógikum*”) körüli tudományos viták. A 80-as évek második felében ugyancsak itt írták össze az első, tankönyvmegítélés szempontjából fontos „értékelő kérdőíveket” (Beurteilungsraster, Checkliste). Két ilyen raszter ismertebb szakmai körökben, Rauch (1986) és Laubig (1986) német kutatók által összeállított kérdőív. De találkozhatunk bielefeldi és reutlingi raszterekkel is, melyek társadalom és állampolgári ismeretek tankönyvek megítélésére készültek. Ezek a raszterek általában a tankönyvek szaktudományos és didaktikai minőségére, ideológiai elemekre és értékítéletekre, valamint a külső és belső megformálásra, a „design”-ra kérdeztek rá. A kérdések sokasága miatt a raszterek inkább tudományos elit számára voltak használhatóak, nem pedig tárgyat oktató pedagógusoknak, akik sok esetben tudatlanul közlekedtek a bonyolult tankönyvrendszer és kínálat területén.

Franciaország

A francia tankönyvkutatás történetébe Alain Choppin enged betekintést, aki 1992-ben megjelentette kézikönyvét, a francia tankönyv jelenének és múltjának, továbbá a francia tankönyvek és tankönyvpiac bemutatásával. *Továbbá alapító tagja a „Association internationale de recherche sur les manuels scolaires”-nak, valamint az ő nevéhez fűződik a francia tankönyvkutatási program koncepciója, illetve kezdeményezte egy információs adatbank, az EMMANUELLE-program beindítását is. Franciaországban 1980 óta az Institut National de Recherche Pédagogique keretén belül folynak a nemzeti tankönyvkutatások és fejlesztések. Munkájuk során egy kilenc kötetből álló bibliográfiai sorozatot dolgoztak ki, amely tantárgyanként veszi számba a Franciaországban megjelent tankönyveket (eddig a görög, a latin, olasz, spanyol és német nyelvű könyvek regisztere készült el.)¹⁴*

Ausztria

A Bécsi Tankönyvkutató Intézet 1990-ben jött létre. Megalakulásának oka nem elsődlegesen a tankönyvkutatás iránti érdeklődésben rejlik, mindinkább a szülők panaszainak orvoslásában, hisz nemcsak a tanulóknak, de a szülőknél, illetve a tanároknál is olyan problémák merültek fel, mint például a tankönyv szövegének érthetlensége, amely a tanulás megnehezítéséhez, végső soron pedig a kudarcélmény kialakulásához vezethet. Ennek okán nem a tankönyv ideológiai tartalmát, hanem azok nyelvi nehézségi fokát, a tanulók érdeklődését, illetve életkori sajátosságát tanulmányozták.

A poszt szocialista országok tekintetében a tankönyvkutatás a 80-as évek folyamán a Szovjetunióban, az NDK-ban, Magyarországon, Lengyelországban bontakozott ki. A szovjet tankönyvkutatás alapvető dokumentumát Szujev *A tankönyv* című munkája adja. A tankönyvkutatás természetesen, mint minden más, állami befolyás alatt állt, melynek eredményeit az NDK-ban az „*Informationen zu Schulbuchfrage*” sorozatban tették közzé.

¹⁴ F. Dárdai Ágnes: Tankönyvek a társadalmi-politikai érdekek keresztjében. Történelempedagógiai füzetek, 2001/8, 139. o.

A volt szocialista országok közül kiemelhetjük Magyarországot, amely, habár 1982-ben kapcsolódott be a tankönyvkutatás folyamatába, azonban az azt megelőző munkálatok az 1960-as évekre nyúlnak vissza. A kutatás eseményeiről Szabolcs Ottó, a magyar tankönyvvizsgálati munkálatok meghatározó egyénisége ad mélyebb betekintést. Ahogy ő fogalmaz, Magyarország egy „szükségszerű véletlen” kapcsán ismerkedett meg a Nyugat-Európában zajló nemzetközi tankönyvkutatással. 1966-ban Rodó Sándor földrajztudósnak az NSZK-ban tett látogatása után, braunschweigi intézet nemzetközi tárgyalásokról és egyeztetésekről megjelent kötetét az Országos Pedagógiai Intézet (OPI) Történelem Tanszéke akkori vezetőjének, vagyis Szabolcs Ottónak adta, aki igyekezett felhívni a *Közoktatásügyi Minisztérium* figyelmét a kezdeményezésre, s sürgette, hogy Magyarország kapcsolódjon be ebbe az akcióba. „A valóság kedvéért sietve szeretném leszögezni, hogy ekkor már a kapuk egyáltalán nem voltak lezárva, a tárgyalások gondolata benne volt a levegőben.”¹⁵

Az első tankönyvgyezetető tárgyalásokat 1966 februárjában Budapesten és Bécsben az osztrákokkal folytatták, melyek sikeresnek és eredményesnek bizonyultak. Alexander Novotny a tárgyalások vezetője úgy határozta meg a tárgyalások lefolyását és a résztvevők hozzáállását, hogy mindenki elfogadta azt, amit lehet, és csak azt vetették el, amit feltétlenül kell és nem fordítva. Ugyan ez év szeptemberében Budapesten a következő tárgyaláson a franciákkal egyeztettek, amely már koránt sem volt olyan zökkenőmentes, mint az osztrákokkal. A franciák az 1789-es forradalom, a magyar fél pedig hazájának bővebb bemutatását kérte a franciáktól. Az osztrákokkal és a franciákkal kötött egyezmények szembeütővé tették, hogy Magyarország azokkal az országokkal áll a legrosszabb viszonyban, amelyekkel azonos ideológiai platformon áll. 1967. február 26-án az OPI főigazgatója beadványt küldött Lugossy Jenő miniszterhelyetteshez, amely tartalmazta a szocialista országokkal történő tankönyvgyezetetés tervét. Eszerint a tankönyvgyezetetést 1968-ban az NDK-val és Lengyelországgal, 1969-ben Csehszlovákiával és Jugoszláviával, 1970-ben Szovjetunióval és Bulgáriával, 1971-ben pedig Romániával kezdje meg. Arató Endre, az MTA Történelemtudományi Intézetének vezetője pedig hozzákezdett a szomszédos szocialista országok tankönyveinek felülvizsgálásához a magyar történelem szempontjából. A tervezet gyakorlatba történő áthelyezése csak 1970 őszén valósult meg, amely az NDK-val csupán levélváltásban merült ki.

1970. december 9–10-én azonban Budapesten megkezdődtek a lengyel–magyar tankönyvrevíziós tárgyalások. A tárgyalás három kérdéskör körül mozgott:

1. „Milyen tárgyi hibák és pontatlanságok találhatóak a másik fél történelmének bemutatásánál;
2. Az egyes tények megvilágításával, interpretálásával kapcsolatos problémák;

¹⁵ Szabolcs 1994, 624. o.

3. *Javaslatok és hibák, pontatlanságok, hiányok aránytalanságok stb. ki-küszöbölésére.*¹⁶

A következő lépés a tankönyv-felülvizsgálati bizottság felállítása volt, mely Polinszky Károly oktatásügyi miniszter és Arató Endre akadémikusok elnökletével valósult meg. A bizottságon belül külön-külön *teamek* alakultak a szomszédos országok tankönyveinek tanulmányozására. A bizottság felosztásának köszönhetően a munkálatok csak papíron haladtak előre, operatív együttműködést csak nehezen lehetett megteremteni.

1973-ban megkezdődtek a román–magyar tankönyvegyeztetések arról, hogy mit tanít, és esetlegesen mit taníthatna a két ország egymás történetéről. A tárgyalásokat lezárva szélcsend kezdődött a magyar tankönyvegyeztetés történetében, s csak a helsinki tárgyalások billentették ki azt a holtpontról, mivel a záróokmányt aláíró felek kötelezték magukat a nemzetközi tankönyvegyeztetés szorgalmazására is. Ekkor a Magyar Oktatási Minisztérium négy bizottságot hozott létre:

- a magyar nyelv oktatásának szélesítésére;
- a nem szocialista, tehát tőkés országokkal való egyeztetésre;
- a nemzeti oktatási politika propagálására az érintett országokban;
- a diplomák egyenértékűségének a megállapítására.

A 80-as évek pezsgő életet hoztak a kutatási és egyeztetési folyamatok történetébe. Magyarország nemcsak több országgal cserélt tankönyvet és véleményt, de olyan országokkal vette fel a diplomáciai kapcsolatot, amellyel az már régen megszakadt. Ilyen volt 1982-ben az NDK-val, 1983-ban *Törökországgal*, majd 1985-ben *Portugáliába*, 1986-ban *Angliába* és *Jugoszláviába*, 1988-ban *Spanyolországba*, *Hollandiába* és *Belgiumba* küldtek tankönyv-egyeztetési recenziókat. 1985-ben megkezdték, 1987-ben folytatták a tárgyalásokat a finnekkel. Az utolsó delegációtárgyalásra 1988. szeptember 5–9. között került sor, amelyen egy egész *Szovjetunióra* érvényes tankönyvet próbáltak egyeztetni a magyar tankönyvvel. Azonban a szovjetek eszmei bizonytalansága és a történelmi szemlélet észlelhető változásai eredménytelenséghez vezettek a tárgyalások során.

Ha arra a kérdésre akarunk választ adni, hogy létezett-e tankönyvkutatás *Magyarországon* a rendszerváltozás előtt, akkor azt nem lehet egyértelműen megválaszolni. „*A tankönyvkutatás helyzete Magyarországon alapvetően a rendszerváltozás után módosult, hiszen az 1990-es évtized első éveiben robbanásszerűen átalakult a tankönyvpiac, megszűnt a tankönyvkiadást centralizáló bürokratikus irányítás, átalakult a tankönyvjóváahagyás.*”¹⁷

Habár már az 1960-as évek óta megfogalmazódott a Magyarországon történő szervezett tankönyvkutatás iránti igény, mégsem léteznek tankönyvelmélettel foglalkozó tanszékek, a szakma konferenciákon illetve műhelybeszélgetéseken próbálja megalapozni ligetimitációját.

¹⁶ Szabolcs 1994, 625. o.

¹⁷ F. Dárdai Ágnes: *A tankönyvkutatás hazai és nemzetközi pozíciói*. Iskolakultúra 2005/10. sz. 126. o.

A rendszerváltozás után a nemzetközi tankönyvegyeztetéshez való hozzájárulásban magyar részről a legnagyobb előrelépésnek a tervezett magyar–szlovák történelemtankönyv kiadása bizonyul. A közös történelemtankönyv koncepciója Szarka Lászlóhoz és Štefan Šutajhoz, továbbá az ő köreikbe tartozó további történészekhez kötődik.¹⁸ Az elképzelés megvalósításához olyan két jelentős nemzetközi szervezet adja tudását és tapasztalatait, mint az *International Society for History Didactics* (iszd, Nemzetközi Történelemdidaktikai Társaság) és a *Georg-Eckert Institute for Internationale Schulbuchforschung* (gei) világhírű tankönyvkutató intézet. A két ország történészeinek, módszertan kutatóinak, illetve a nemzetközi intézetek legfőbb célkitűzése a Nyugat-Európában már *mainstream* áramlatnak számító „*a múlt eseményeire való reflexió szabadsága*” koncepció kelet-európai meghonosítása.

A közös tankönyvírás és kiadás fontosságát Vajda Barnabás a következőképp fogalmazta meg: „*magyar–szlovák közös történelem tankönyvnek*” *kulcsszerepe lehet abban, hogy nálunk is meghonosodjon az, amit Robert Stradling összefoglalóan historical fairness-nek nevez; ez végső soron nem más, mint annak igénye, hogy a múltról egy teljesebb, komplexebb kép alakuljon ki mindkét nemzeti közösségben.*”¹⁹ Ilyen multiperspektivikus képet próbál formálni a tervezett tankönyv Trianonról is, ahol a szerkesztők reményei szerint először nyílik lehetőség arra, hogy a két közösség értelmes intellektuális keretek között tudjon reagálni „a másik” Trianon-történetére, s nem kompromisszumokat keresve próbálják elmaszatozni a történelmi igazságot mindkét fél részéről.²⁰

Végigtekintve a nemzetközi tankönyvkutatás elveit és típusait, elmondhatjuk, hogy a jelenleg Nyugat- és Közép-Kelet-Európában kiadott tankönyveknek elméleti és módszertani elvárások sokaságának kell megfelelnie. Ezen elvárások legfontosabb kitétele a történelemoktatás elmélyítése és az ellenséges országok közötti megbékéltetés kivitelezése.

A tankönyvírás kihívása ezért azok felülvizsgálatában és megreformálásában testesül meg, amely a kívánt siker megvalósulásához, vagyis a tanulás elmélyítéséhez, annak megkönnyítéséhez vezethet.

¹⁸ Vajda Barnabás: *A közös magyar–szlovák történelemtankönyv történelemdidaktikai kérdéseiről*. In: Könyv és Nevelés (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványa), XII. évfolyam, 2010/1. ld. még http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/a_kozos_magyarszlovak_tortenelem_tankonyv_tortenelemdidaktikai_kerdeseirol

¹⁹ Vajda, 2010/1 Uo.

²⁰ Jakab György–ifj. Lator László–Kratóchvíl Viliam–Vajda Barnabás: *Magyar és szlovák történelemtanárak együttműködése*. Történelemtanítás – Online történelemdidaktikai folyóirat (XLVI.) Új folyam II. 3. szám 2011. október. In: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/jakab-gyorgy--ifj-lator-laszlo--viliam-kratochvil-vajda-barnabas-magyar-es-szlovak-tortenelemtanarok-egyuttmukodese-02-03-05/>

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csepala Jánosné, Horváth Péter, Katona András, Nagyajtai Anna: A történelem tanítás gyakorlata. Tantárgy Pedagógiai Tankönyv, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003.
- Dárdai Ágnes: Az összehasonlító tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalatai. In: *Educatio* 2000/3
- Dr. Fischerné Dr. Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás alapjai. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002.
- F. Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás hazai és nemzetközi pozíciói, *Iskolakultúra* 2005/10
- F. Dárdai Ágnes: A tankönyvkutatás nemzetközi és hazai pozíciói, *Iskolakultúra* 2005/10
- F. Dárdai Ágnes: Tankönyvek a Társadalmi - Politikai érdekek keresztműzében. *Történelempedagógiai füzetek*, 2001/8
- Faure Romain/Fuchs Eckhardt, „Transnational Networks of History Textbook Revision“, Conference of the International Society for History Didactics, Braunschweig, September 15, 2009 (A Georg Eckert Nemzetközi Tankönyvkutató Intézet keretein belül megrendezett *A történelemtankönyv vizsgálatának nemzetek közötti hálózatának* témakörében tartott konferencia összefoglalója) <http://www.gei.de/en/research/textbooks-and-conflict/3-dealing-with-and-preventing-conflict-via-textbook-work/history-beyond-borders.html>
- Jakab György-ifj. Lator László-Viliam Kratochvíl-Vajda Barnabás: Magyar és szlovák történelemtanárak együttműködése. *Történelemtanítás – Online történelemdidaktikai folyóirat (XLVI.) Új folyam II. 3. szám* 2011. október. In: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2011/10/jakab-gyorgy--ifj-lator-laszlo--viliam-kratochvil-vajda-barnabas-magyar-es-szlovak-tortenelemtanarok-egyuttmukodese-02-03-05/>
- Karlovitz János: Tankönyv elmélet és gyakorlat. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2001.
- Katona József-Sallai András: A történelem tanítása. Tantárgy-pedagógiai összefoglaló, Bp., Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.
- Pingel, Falk: UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision, 2nd revised and updated edition, edited by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris/Braunschweig 2010.
- Pók Attila: European History – Still a Challenge. In: *How to (RE)Write European History, History and Textbook Projects In Retrospect*. Edited by Oliver Rathkolb. StudienVerlag, Innsbruck-Wien-Bozen. 2010.
- Szabolcs Ottó: Nemzetközi Tankönyvegyeztetések, *História*, 1994/4
- Szaborovszkyné Nagy Ibolya: Oktáspolitikai és történelemtanítás a Szovjetunióban és Ukrajnában (1945–2010). Doktori disszertáció, Budapest, 2010. Kéziratban
- Vajda Barnabás: *A közös magyar-szlovák történelemtankönyv történelemdidaktikai kérdéseiről*. Könyv és Nevelés (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum kiadványa), XII. évfolyam, 2010/1. In: http://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/a_kozos_magyarszlovak_tortenelem_tankonyv_tortenelemdidaktikai_kerdeseirol
- Гіріч, Ігор: Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння «чужого» як «свого» // *Історія в школах України*, 2009, №5.
- Мисан, Віктор: Проблеми суб'єктивізації змісту в шкільних підручниках історії, // *Історія в школах України*, 2010, №3.

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

A környezetben bekövetkezett változások észlelése bioindikáció segítségével

Rezümé A vizsgálati módszerek közül a közvetett (indirekt) biológiai monitoring módszerét választottuk, amely segítségével egy kijelölt terület zuzmótérképezését végeztük el. A zuzmók érzékenyen reagálnak a levegő összetételére, ezért nagyon jól mutatják a levegő szennyeződéseit. A zuzmó indikációs módszerek megbízhatók és olcsók.

Az LMI-értékek alapján megállapítottuk, hogy szinte a teljes terület a belső küzdelmi zónába sorolható, ami azt jelenti, hogy a levegő SO₂ koncentrációja a vizsgált területen magas.

Резюме Ліхеноіндикаційні методи виступають одним з головних способів визначення чистоти повітря, оскільки вони є високоінформативними і водночас дешевими. Різноманітні види лишайників володіють різною чутливістю.

При виконанні своїх досліджень ми обрали лісову ділянку біля с. Дзвінкове, де спостерігали присутність лишайників на 50-ти деревах. Отримані результати дають підставу стверджувати, що майже вся ділянка відноситься до внутрішньої зони боротьби, а це означає, що рівень концентрації SO₂ в повітрі досліджуваної території високий.

Bioindikátor szervezetek

Azokat a szervezeteket, amelyek jelenlétükkel vagy hiányukkal, létszámukkal, megoszlásukkal és egyéb viselkedésükkel valamely környezeti tényezőt vagy annak változását jelzik, *bioindikátor szervezeteknek* nevezzük.

A bioindikátorok tükrözik a környezeti tényezők komplex hatását, a körülményes fizikai és kémiai mérések helyettesíthetők a biológiai hatások tanulmányozásával. Szemléletesen követhető a környezeti változások foka (rátája) és iránya. A bioindikátor szervezetek a környezet hatásaira mint ingerre reagálnak. A felvett ingerek reakciókat váltanak ki, mellyel az élőlények a környezet állapotát jelzik, ezt nevezzük *bioindikációnak*.

Bioindikátorok előnyei:

- bizonyos karakterisztikus elváltozásokkal az immisszió méréssel nem kimutatható légszennyező anyagok veszélyét megmutatják;
- olcsóbb, mint a monitoros vizsgálat, amely éppen a jelentős költségei miatt csak pontszerű értékeket ad. Ezzel szemben a bioindikátorok lehetőséget nyújtanak egy egész területet lefedő, kis raszteres immissziós hatásvizsgálatra.

Bioindikátorok hátrányai:

- a módszer előrejelzésre nem alkalmas, hisz a kapott értékek a megelőző időszakra vonatkoznak;

* PhD; II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, docens.

** A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola egykori biológia szakos hallgatója.

- nehézséget jelenthetnek a meteorológiai adottságokból és a növényi fejlettségéből eredő, a növény érzékenységét befolyásoló különbségek.

Az indikáció akkor hatékony, ha a kiválasztott rendszerparaméter valamely közegparaméter megváltozására gyorsan és érzékenyen reagál (Farkas 2007).

A káros anyagok által kiválasztott reakciók a szervezettség különböző szintjén – sejtek, szervek, szervezetek, ökológiai rendszerek – figyelhetők meg. Az alacsonyabb szervezettség fokán többségben vannak a közvetlen és specifikus bioindikációk, míg a magasabb szintű szervezettségnél előtérbe kerülnek a közvetett, nem specifikus változások.

Az egyes összetettségi fokoknak megfelelően biokémiai és fiziológiai reakciók figyelhetők meg (Endrédi 2000).

A bioindikátoroknak többféle típusát különböztetjük meg:

1. *Tesztszervezetek* – laboratóriumi vizsgálatokban használják, különböző szennyező anyagok vizsgálatára alkalmas szervezetek: pl. *Daphnia*, algateszt. Már a károsító anyagok csekély koncentrációjára is anyagcseréjük megváltozásával reagálnak.
2. *Monitorszervezetek (biomonitorok)* – a káros anyagok eloszlását és mennyiségi megállapítását egyaránt mutatják. Megkülönböztetünk:
 - *szenzitív fajokat* : működésbeli változás következik be szervezetükben a káros anyagok hatására;
 - *akkumulációs fajokat* : károsodás nélküli jelhalmozás jellemző rájuk.
3. *Akkumulációs indikátorok* – rendszerint toleránsak a károsító anyagokkal szemben, felhalmozva őket lehetővé teszik elemzésüket.
4. *Hatásindikátorok* – specifikus reakcióval válaszolnak a szennyező anyagokra. Két nagy csoportjuk ismert:
 - *pozitív indikátorok* : előfordulásukkal vagy tömeges elterjedésükkel jelzik a környezetszennyezést. Például az eutrofizáció fokozódását jelzik egyes kéalgafajok, amelyek nagy tömegben elszaporodnak a tápanyagdús vízben.
 - *negatív indikátorok* : szervezetük károsodik az adott szennyező-dés(ek) hatására, és egyedszáma megritkul a szennyezett területen, szélsőséges esetben el is tűnik. Idesorolhatók a *zuzmók* , amelyek közsímszerűen nagyon érzékenyek a légköri kén-dioxid-terhelésre. Lassú növekedésük és folyamatos élettevékenységük miatt télenyáron akkumulálják magukban a szennyező anyagokat, így szervezetük csekély légköri koncentráció esetén is károsodik, elpusztul. Környezetszennyezést jelző és mérő élőlények (Endrédi 2000).

A zuzmók mint bioindikátor szervezetek

A zuzmók jelentéktelennek tűnő megjelenésük ellenére 13 500 fajjal járulnak hozzá Földünk élővilágának sokféleségéhez. A zuzmók gombákból és fotoszintézisre képes zöldalgákból és/vagy cianobaktériumokból állnak.

A zuzmókat igénytelen élőlényeknek tartják, mert szélsőséges körülmények között is előfordulnak az Egyenlítőtől a sarkvidékekig. Egyes fajok különleges érzékenyséjük miatt alkalmasak a légszennyeződés vizsgálatára, a savas ülepedés egész környezetet károsító és megbontó hatásának megfigyelésére. Az együttélésben a gombát tápanyaggal ellátó alga, létfeltételeinek romlása során, már nem képes elviselni a külső zavart, ami a zuzmótelep elpusztulásához vezet, ez a szélsőséges egyensúlyi helyzet az oka a zuzmók abiotikus termőhelyi faktorokkal szembeni érzékenységének (Horánszky-Járainé Komlódi 2002).

Amikor a hatás megszűnik, a zuzmók visszatelepednek élőhelyükre. Lassú növekedésük miatt csak kb. 5 év múlva mutatják ki a levegőminőség javulását. Ugyanakkor a romló körülményekre már néhány hónap múlva az egyes telepek elhalással reagálnak. A lassú növekedéssel együtt jár a hosszú élettartam, ami a kéregzuzmók esetében akár 4500 év is lehet.

A leggyorsabban növő fajok is jó, ha évente 1 cm-t nőnek. A fán élő zuzmók előfordulási gyakorisága a növekvő kén-dioxid-terhelés hatásával arányosan csökken. Ezek alapján következtetni lehet a levegő minőségére, illetve kén-dioxid koncentrációjára.

A zuzmófajok telepeit alaptípusokba rendszerezik:

Kéregtelepű zuzmók: a telep alsó része olyan szorosan tapad az aljzathoz, hogy arról leválasztani csak a telep roncsolása árán lehetséges. Általában fakérgen, sziklán élnek ezek a fajok, gyakran a sziklába bemaródva úgy, hogy a telep kívülről csak a közet felszínének elszíneződéseként észlelhető. A telepek felszíne összefüggő, sima vagy repedezett, szemölcsös vagy pikkelyes.

Leveles (lombos) zuzmók: a telep lazán fekszik az aljzaton, arról könnyen leválasztható; levélszerű, lapos, szélein gyakran felkunkorodó. A telep alsó részén rögzítő fonalakkal rögzül az aljzathoz. Mindenféle felszínen előfordulnak.

Bokros zuzmók: apró bokorhoz hasonlít a telep, lapos, fonalszerű, szalagszerű részekkel. Néha nem is kapcsolódik az aljzathoz. Talajon, fakérgen élhetnek. Idetartoznak a fák ágain szakállszerűen lógó típusok is.

A zuzmók érzékenységének okai és a szennyezés megfigyelhető hatásai

A zuzmók érzékenysége alakai (morfológiai) és élettani (fiziológiai) okokra vezethető vissza:

- kisebb klorofilltartalomnál kevesebb szerves anyagot termelnek (kiseb az anyagcsereráta), lassabb a növekedés, csökken a regenerációs képesség;

- a kutikula hiánya miatt a szennyező anyagok könnyebben bejutnak a telepbe;
- a vizet és a tápanyagot a levegőből veszik fel;
- a vízháztartásuk teljes egészében a levegő páratartalmától függ;
- az asszimilációs (szervesanyag-képző) és regenerációs (megújuló) idejük igen rövid;
- aktivitásuk a levegő magasabb páratartalma miatt elsősorban télen jellemző, vagyis éppen akkor, amikor a kén-dioxid koncentrációja nagy a fűtés és a közlekedés együttes hatása következtében (Horánszky-Járainé Komlódi 2002).

A levegőszennyezés zuzmókra kifejtett hatásai különbözőképpen nyilvánulnak meg:

Kívülről is megfigyelhető hatások:

- a telep színe, nagysága, vastagsága változik;
- a zuzmótársulások fajszáma csökken, faji összetétele megváltozik.

Anatómiai hatások:

- az algasejtek elpusztulnak, vagy méretük csökken.

Fiziológiai hatások:

- csökken az asszimiláció és a légcseré;
- változik a víztartalom;
- csökken a nitrogén beépítése.

Belső kémiai koncentrációváltozás hatásai:

- növekszik a szennyezőanyag-koncentráció;
- csökken az összklorofill, változik a pH-érték;
- növekszik a káliumkiáramlás és a magnézium telepből való kioldódása.

A kén-dioxiddal szemben a legérzékenyebbek a *Lobaria* és az *Usnea* fajok. A zuzmótelepek pusztulásából következtetni lehet más növények lehetséges károsodására is:

- csökkenhet a levelek klorofilltartalma (klorózis);
- elhalnak a növényi szövetek (nekrózis).

A zuzmók nemcsak a levegő kén-dioxid tartalmára érzékenyek, hanem alkalmasak a hidrogén-fluorid kimutatására is. Számos zuzmófaj mint akkumulációs indikátor gyűjtésével kimutathatók a nehézfémek és a radioaktív anyagok is (Urák 2007).

Anyag és módszer

A felmérés során a Harangláb határán lévő erdőrészben előforduló zuzmófajokat a kén-dioxiddal (SO₂) szembeni tűrőképességük szempontjából vizsgáltuk. Az általunk kiválasztott terület a főúttól 150 m-re helyezkedik el (1. kép).

1. kép. A vizsgált terület műholdas képe (maps.google.hu)

A terepi munka elvégzéséhez a kijelölt területen (2. kép), kiválasztottuk a mintavételi pontokat. Olyan fákat választottunk, melyek:

- egy-két fajhoz tartoznak;
- hasonló korúak (átmérőjük és magasságuk hasonló);
- egyenes törzsűek;
- 10 méteres környezetükben nem található semmi zavaró tereptárgy (fa, kő- vagy deszkakerítés, bokrok stb.);
- kérgük egységes.

Ezek a tényezők ugyanis mind befolyásolhatják a vizsgálati eredményt.

2. kép. A zuzmóborítottság vizsgálatára kiválasztott terület (saját felvétel)

A felmérést 50 db kocsánytalan tölgyfán végeztük el, amelyek kb. 50-70 évesek voltak (Popovics, a helyi erdész szóbeli közlése alapján).

E vizsgálathoz az LMI, azaz Levegő Minőség Index módszert vettük igénybe. Az LMI alapján következtethetünk az adott vizsgálati ponton vagy helyen a levegő minőségére. Az LMI-értéket a borítottság (B) és a Z értékek összegének szorzata adja. Az LMI-értékek alapján különböző veszélyességi fokú zónákat különítünk el, továbbá minden zónához külön szint rendelünk.

A borítottság a vizsgált fatörzs fél méter és 2 m közé eső szakaszán zuzmóval való százalékos lefedettséget jelöli 1-től 10-ig számoknak megfelelően. Minél magasabb ez a szám annál nagyobb a lefedettség. A Z értékek az egyes zuzmófajok SO_2 -dal szembeni tűrőképességét jelölik, egy irodalmi érték, amelyekhez tartozó tényleges számadatokat svéd tudósok mérték meg és jegyezték le. Minél nagyobb ez az érték, annál kisebb az adott faj SO_2 -dal szembeni tűrőképessége. Z_{Σ} pedig az adott vizsgálati ponton a fellelhető fajok Z értékeinek összege (Endrédi 2000).

$$\text{LMI}_n = Z_{\Sigma} \times B$$

Ahol: **n** – a mintavételi pontok száma.

Az LMI-értékeknél határozható el az az öt zóna, mely öt, a zuzmók előfordulásán alapuló levegőminőségi „osztályt” jelenti (1. táblázat).

1. táblázat. Zuzmózónák az LMI-értékek alapján

LMI értékek	Zuzmózóna (levegőminőségi osztály)
0	Zuzmósivatag (piros)
1–35	Belső küzdelmi zóna (citromsárga)
36–55	Középső küzdelmi zóna (narancss.)
56–79	Külső küzdelmi zóna (világoszöld)
80–	Normál zóna (sötétzöld)

A zuzmókat az év teljes hosszában vizsgálhatjuk, de megfigyelésükre legalkalmasabb az ősztől tavaszig terjedő időszak és a nedvesebb időjárás, mert ekkor teltebbek, ezért jobban vizsgálhatóak.

A felmérés során:

- meghatároztuk a fákon lévő zuzmókat;
- megbecsültük a borítottsági százalékot;
- az összes adatot adatlapra rögzítettük;
- kiszámoltuk az LMI-értékeket, és megállapítottuk, melyik zónába tartozik az adott mérőpont.

Eredmények és következtetések

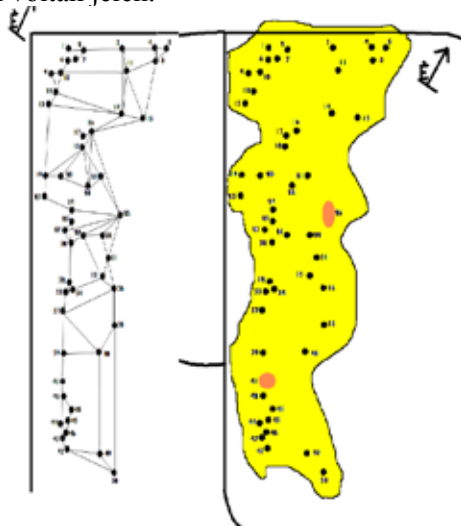
A zuzmóterképezés menetének lépései alapján elvégeztük a terepi munkát, a számítások alapján kapott eredményeket táblázatba foglaltuk össze (2. táblázat).

2. táblázat. Zuzmózónák az LMI-értékek alapján a vizsgált területen

LMI értékek	Zuzmózónák (levegőminőségi osztályok)	Az adott zónába tartozó fák száma
0	Zuzmósivatag (piros)	0
1–35	Belső küzdelmi zóna (citromsárga)	48 db
36–55	Középső küzdelmi zóna (narancssárga)	2 db
56–79	Külső küzdelmi zóna (világoszöld)	0
80–	Normál zóna (sötétzöld)	0

A táblázat adataiból láthatjuk, hogy az általunk kiválasztott terület, az LMI-értékek alapján, a belső küzdelmi zónába sorolható. A vizsgált ötven fából negyvennyolcnál jött ki 1 és 35 közötti érték, és mindössze kettőnél 36 és 55 közötti. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált terület levegőjének kén-dioxid koncentrációja $0,070\text{mg/m}^3$ körül mozog, vagyis magas. A kén-dioxid: színtelen, szúrós szagú gáz, mely kéntartalmú tüzelő- és üzemanyagok elégetésekor keletkezik, belélegezve mérgező. A levegőben megengedett határértéke: $0,05\text{mg/m}^3$.

A zuzmózóna-kategóriának megfelelően a vizsgált fákon főként leveles- és ritkán kéregzuzmók voltak jelen.

1. ábra. A vizsgált terület vázlatrajza (bal oldalon) és zuzmóterképe (jobb oldalon, citromsárga kategória) (saját rajz)

A levegő megemelkedett SO₂ koncentrációja közvetlenül roncsolja a zuzmók algáinak a klorofillállományát, aminek eredményeképpen csökken a fotoszintézis, ezért a zuzmótelepek a koncentráció növekedésével arányosan csökkennek.

A feltérképezett fákra vonatkozó LMI-értékek segítségével elkészítettük a vizsgált terület zuzmótérképét (1. ábra). Szomorúan tapasztaltuk, hogy az eredmények alapján ezt a területet a citromsárgával jelzett kategóriába kellett sorolnunk, ami rossz levegőminőséget takar.

A fák némelyikénél az egyes zuzmótelepek be barnulása vagy teljes elhalása volt megfigyelhető (3. kép).

3. kép. Be barnult, elhalt zuzmótelepek (saját felvétel)

Az elhalás oka lehet egyedül a levegő magas SO₂ koncentrációja vagy ezzel párosulva valamilyen betegség, esetleg az évek során fellépő száraz időjárás. Ennek pontosabb megállapításhoz újabb megfigyelések és vizsgálatok szükségesek. A vizsgálat eredményeinek figyelemfelkeltő szerepe van, ami azt jelenti, hogy a jövőben oda kell figyelni az adott terület levegőminőségére, mert hosszú távon egészségkárosodást is okozhat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Dr. Endrédi L. (2000): *Biológiai vizsgálatok*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Farkas E. (2007): *Lichenológia – a zuzmók tudománya*. Vácra tót, MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete.
- Géczi R. (2010): *Légszennyezés becslése zuzmók segítségével*. www.geography.hu/geographer/.../GR_zuzmok-legszennyezés.pdf
- Horánszky A.–Járainé Komlódi M. (2002): *Növényrendszertani praktikum*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Urák I. (2007): *Épített környezet monitorozása. Biomonitoring*. Egyetemi jegyzet. Kolozsvár, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Természettudományi és Művészeti Kar.

A „Kis-Tisza” makrogerinctelen faunájának a leírása

Rezümé Munkánk célja a „Kis-Tisza” fancsikai folyószakaszán a makrogerinctelen élőlények előfordulási gyakoriságának a vizsgálata és a folyó ökológiai állapotának a felmérése. A megfigyeléseink során a BISEL-féle módszert használtuk.

Feltérképeztük a folyó hossz-szelvényének fancsikai szakaszát (folyómeder állapota, mintavételi helyszínek kiválasztása). Ezt követően egy minőségi gyűjtést végeztünk, melynek köszönhetően megkaptuk a folyó fajlistáját. Továbbá a Bisel-módszer lehetővé tette számunkra, hogy ezeket az eredményeket összevethessük a folyó bioindikátoraival (makrogerinctelenek) és megkapjuk egy adott folyószakasz ökológiai állapotát. Ezen adatok függvényében arra a következtetésre jutottunk, hogy BISEL-féle táblázat és a biotikus index kategóriák alapján a folyó a III. vízminőségi osztályba sorolható, amely sárga színkóddal ellátott és mérsékelten szennyezettnek mondható.

Резюме Метою дослідження було вивчити різноманіття та кількість різновидів безхребетних живих організмів у річці поблизу с. Фанчикове, що є відокремленим рукавом ріки Тиса та яку місцеві називають «Малою Тисою». Друга поставлена мета – вивчити загальний екологічний стан водойми. У процесі дослідження нами було використано метод Бізеля. Цей метод передбачає проведення оцінки якості води з допомогою біоіндикаторів. Цим методом можна легко і за короткий час провести оцінку даного відрізка річки і встановити її екологічний стан.

На першому етапі було детально вивчено фанчиківський відрізок річки (стан рукава річки, виділення місць зборів). Отримані результати свідчать, що рівень якості води в річці Мала Тиса є третього класу, її можна вважати помірно забрудненою.

Bevezetés

Munkánk célja elsősorban az volt, hogy megfigyeljük a fancsikai „Kis-Tisza” folyószakasz makrogerinctelen faunáját (szemmel látható gerinctelen élőlények), és ezek előfordulási gyakoriságát az adott folyó egy-egy szakaszán.

A 2008 tavaszán kezdődött munkánk első éve adatgyűjtéssel, és a talált állatok taxonokba sorolásával telt, mivel ahhoz, hogy adataink megfelelő képet adjanak és használhatók legyenek, elengedhetetlen a pontos, fajszintű meghatározás. A 2009-es év során tovább folytattuk munkánkat, és a különböző taxonok élettereivel, azok előfordulási gyakoriságával foglalkoztunk. Mivel az előző évi felmérések és adatok birtokában arra a következtetésre jutottunk, hogy a különböző taxonok más-más életterben fordulnak elő, ezért arra gondoltunk, hogy ezen eltérések tisztázásához valamilyen más módszerhez kell folyamodnunk. Igyekeztünk a lehető legegyszerűbb és a legkisebb költségekkel járó eljáráshoz folyamodni, amelyet a BISEL-módszer biztosított számunkra. Ezzel a módszerrel könnyen és viszonylag rövid idő alatt, elég jól fel lehet térképezni egy adott folyószakasz ökológiai állapotát. A módszer a vízminőségi bioindikátorokkal történő felméréséről szól.

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, laboráns.

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Biológia Tanszék, tanár.

Anyag és módszer

A BISEL-féle módszer

Módszer:

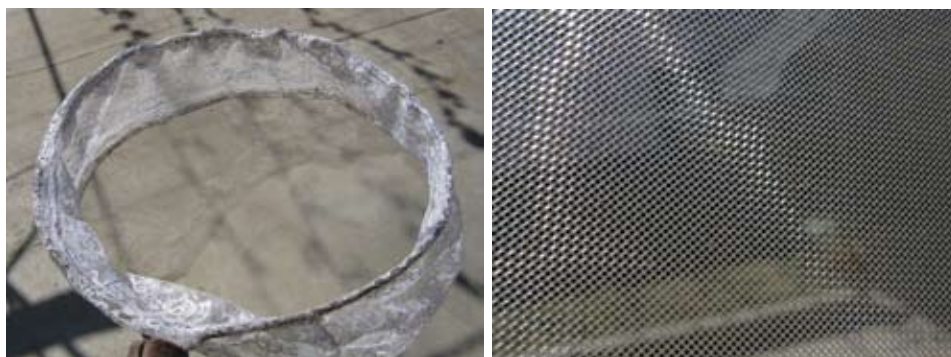
- Mintavétel: minél többféle élőlényt próbáljunk begyűjteni a vízből.
- Feldolgozás: azonosítsuk és számoljuk meg az élőlényeket.
- Értékelés: csoportosítsuk az élőlényeket érzékenységük alapján, és osztályozzuk a vízminőséget.

Előnyök:

- A biológiai vizsgálat eredménye pontokkal (bioindex) fejezhető ki, illetve színskála segítségével vizuálissá tehető.
- A biológiai vízminősítés a kémiaival szemben hosszabb idejű változásokat mutat ki, és így jobban tükrözi a vízfolyás ökológiai állapotát.
- Az élőlények rendkívül sokféle szennyezésre reagálnak, ezért a BI (biotikus index) a vízfolyás általános biológiai állapotát is jelzi.

A mintavétel folyamata

A mintavétel célja a vizsgálati helyre legjellemzőbb, legváltozatosabb makrogerinctelenek összegyűjtése. Ezen cél elérése érdekében az összes megközelíthető élőhelyet, illetve mikro biotópot meg kell vizsgálni. Azaz a vízfenék altalaját (homok, iszap, kő), a makronövényzetet (úszó, víz alatti, kiemelkedő), a víz fölé nyúló fák elárasztott gyökereit, és az összes többi, természetes és mesterséges, úszó vagy elmerült anyagot a vízben. A sikeres mintázás követelménye az aktív és intenzív mintagyűjtés, amelyet mintasorozatonként ugyanannak a személynek kell, végeznie.

1. ábra. 2 mm-es molnárszitájú kézi háló

Összehasonlítható eredmények elérése érdekében a mintavételnek egy 30–50 méteres effektív folyószakaszt kell lefednie meghatározott időn belül: a

2 m-nél nem szélesebb folyók esetében 3 perctől egészen a szélesebb vízfolyásoknál kívánatos 5 perc időtartamig.

A mintavétel időtartama intervallumokra osztható annak érdekében, hogy az adott hely minden jellemző élőhelyét meg lehessen vizsgálni. A makrogerinctelenek gyűjtése szabványos, fémkeretes, kúp alakú kézi hálóval történik (lásd 1. ábra). Mivel a kézi hálós eljárás nem mindig alkalmazható sikeresen az összes élőhelyen, ezért a mintavétel az állatok kézzel történő megfogásával, illetve csapda használatával is történhet.

A durva anyagok 0,5–20 mm lyukbőségű szitasorok használatával is szétválaszthatók. A minta precíz szitálása és az élőlények osztályozása a laborban történik. Először a mintát leöblítjük, és egymásra helyezett különböző lyukbőségű szitákon (10 mm, 5 mm, 2 mm, 1 mm, 0,5 mm) vízszűrővel lemoszuk. A látható élőlényeket csipeszekkel és beépített világítással rendelkező nagyító segítségével szétválogatjuk. Az élőlényeket 10–25 ml-es flakonokba helyezzük, és nagyjából elvégezzük a csoportosításokat is a fő taxonómiai csoportok szerint.

Az élőlények azonosítása

Az azonosítás célja az, hogy meghatározzuk a mintában lévő rendszertani egységek számát és a legérzékenyebb faunacsoportok jelenlétét.

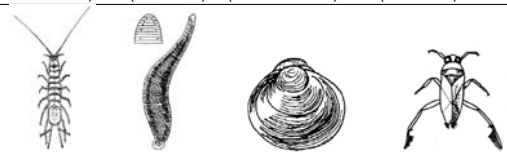

A Belga Biotikus Index használatakor a rendszertani csoportok a korábban kijelölt taxonómiai egységeknek felelnek meg faj vagy család szinten, illetve bizonyos rendek, alrendek jelenlétével. Következésképpen: a rendszertani egységek azonosítása csak egy bizonyos gyakorlati mélységig történik. Természetesen, ha lehetséges és van biológiai szempontból értelme, és még elegendő idő is áll rendelkezésre, akkor a fajok szintjén való azonosítás hasznos lehet. Ez a szintű meghatározás arra szolgálhat, hogy olyan biotikus indexszámításokat is elvégezzünk, amelyekhez a fajok nincsenek besorolva különálló rendszertani egységekbe.

A taxonómia a fenti mélységben történő használatának megvan az előnye, hogy elősegíti az azonosítást, kiküszöböli a különböző személyek által elkövethető hibákat és javítja a biológiai értékelés pontosságát. Csak egy ilyen módszer segítségével lehet sok biológiai mintát feldolgozni egy adott időtartam alatt.

A belga biotikus index kiszámítása

A biotikus index meghatározása egy standard táblázat alapján történik, amely két nagyobb függőleges egységet tartalmaz: egyet az előfordult taxonok érzékenysége, egyet pedig a mennyisége részére (lásd 1. táblázat). A vízszintes beosztás a megfigyelt faunisztikus csoportoknak felel meg 1-től 7-ig sorba rendezve a csökkenő környezeti igényeknek, illetve a szennyezettséggel szembeni tűrőképesség növekedésének megfelelően. (1. oszlop). A legérzékenyebb csoportok, mint a *Plecoptera*, a külső vázzal rendelkező *Trichoptera* és *Ephemeroptera* a táblázat felső szintjén találhatók. A legnagyobb tűrőképességgel rendelkező fajok

1. táblázat. Bisel-féle táblázat

I. Indikátorcsoportok	II. érez- kenység	III. taxon- szám	IV. összes taxon száma				
			0 - 1	2 - 5	6 - 10	11 - 15	>16
			Biotikus Index				
 Álkérészek (Plecoptera) Erezett kérészek (Heptageniidae)	1	≥ 2	-	7	8	9	10
		1	5	6	7	8	9
 Házastegzesek (Trichoptera)	2	≥ 2	-	6	7	8	9
		1	5	5	6	7	8
 Sapkacsigák (Ancylidae) Kérészek (Ephemeroptera)	3	≥ 2	-	5	6	7	8
		1	3	4	5	6	7
 Fenékjáró poloska (Aphelocherius) Szitakötők (Odonata) Bolharák (Gammaridae) Puhatestűek (Mollusca)	4	≥ 1	3	4	5	6	7
 Viziászka (Asellus) Piócák (Hirudinea) Gömbkagylók (Sphaeriidae) Poloskák (Hemiptera)	5	≥ 1	2	3	4	5	-
 Csővájó féreg (Tubificidae) Árvaszúnyogok (Chironomus thummi-plumosus)	6	≥ 1	1	2	3	-	-
 Herelégy / pocikféreg (Syrphidae)	7	≥ 1	-	1	1	-	-

a táblázat alján szerepelnek, pl. *Tubificidae*, *Chironomidae thummi - plumosus* csoport, *Syrphidae (Eristalinae)*. A középső csoportok a *Gammaridae*, *Asselidae*, *Sphaeridae* és *Odonata*. Az első három csoportnál (1–3 sor) szükséges azt tudni, hogy a mintában 1, 2 vagy több rendszertani egység van-e jelen (2. oszlop). Az adott esettől függ, hogy az első vagy második sort választjuk-e.

A függőleges oszlopok a taxonok változatosságát mutatják, azaz a mintákban talált taxon darabszámot jelzik. A sor és az oszlop metszéspontja adja a biotikus indexet az adott mintavételi helyre vonatkozóan. Azt a sort választjuk ki, amely a legjobban utal a legérzékenyebb faunacsoportok jelenlétére az adott mintában. A biotikus index 0–10 közötti értékű lehet. Minél magasabb az értéke, annál érzékenyebb csoportok és rendszertani egységek vannak jelen a vizsgált vízben. A legalacsonyabb biotikus indexet (0 – nagyon nagy szennyezettség) akkor kapjuk, ha *Eristalinae* csoport kivételével minden csoport hiányzik.

A biotikus index értelmezése

Általában a legmagasabb biotikus index (10) a jó vízminőségre, illetve a szennyeződés hiányára utal (2 *Phillopoda* nemzetség, és 16 vagy több taxonómiai egység). Ahogy az index értéke csökken, úgy romlik a vízminőség (lásd 2. táblázat).

2. táblázat. Biotikus index kategóriák

Osztály	Biotikus index	Szín	Megnevezés
I.	10-9	kék	nem szennyezett
II.	8-7	zöld	enyhén szennyezett
III.	6-5	sárga	mérsékelten szennyezett – kritikus helyzet
IV.	4-3	narancs	erősen szennyezett
V.	2-1	vörös	kritikusan szennyezett
VI.	1-0	fekete	kritikus feletti

Ha a biotikus index 5 vagy annál kevesebb, az nemcsak azt jelenti, hogy a víz szennyezett, hanem azt is, hogy kritikus szintet ért el. A biotikus index 10-ről 7-re való csökkenése egy vízfolyás esetében azt jelenti, hogy bizonyos mértékű szennyeződés van jelen még akkor is, ha abszolút értelemben a szennyezettség mértéke esetleg minimális. Az eredmény szintetizálása céljából, a 10-es index 5-ös vízminőségi osztályba sorolható, amelyeket különböző színekkel lehet megjelölni. A 0-s érték, amely a bioindikátorok teljes hiányát mutatja, fekete színnel tüntethető fel, a táblázat a biotikus index kiszámításánál használt egysége (Borián 2001).

Eredmények és értékelés

A vizsgálatok helyszíne

A „Kis-Tisza” a Tisza egyik mellékágát alkotja, amely annak folyamatos áradásai során levált tőle és jelenleg annak holtága. A folyó több falu mentén is elhalad, az egyik ilyen Tiszasásvár és Fancsika. A Tiszától északra mintegy 3 kilométer után éri el Fancsikát.

2. ábra. A „Kis-Tisza”

A folyó jobb és bal partja nagyon eltérő tulajdonságokat mutat. A bal part szegélyét sűrű fűzesek társulása alkotja (2. ábra), melyek nagy része egészen behatol a folyóba. A fűzesek mögött kaszálók, illetve művelésre szánt földek találhatóak. A jobb parton pedig lakott területek találhatóak, ahol a háztartási szemetet is gyakran a „part alá” dobják ki. Negatívumnak számít az is, hogy a csatornarendszerek nincsenek kellőképpen kiépítve, ezért a szennyvíz egy része is a folyóba kerül.

Adatgyűjtés a terepen

Az első feladatunk az volt, hogy részletes terepszemlét tartsunk, ezért bejártuk a folyó hossz-szelvényének fancsikai szakaszát. Ez fontos, hiszen a továbbiakban a szükséges adatok megszerzéséhez tisztában kell lennünk a folyómeder állapotával és adottságaival. Eközben gyakran problémákba ütköztünk, mivel a partok mentén igen sűrű, áthatolhatatlan bozótos, illetve cserjések akadályozták minket. A folyó különböző szakaszain a folyómeder eltérő tulajdonságokat mutat: egyes helyeken sűrű nádasok és tavirózsák egész kolóniái borítják az egész vízterületet, máshol pedig szinte teljesen növényzetmentes területeket láthatunk. A vizsgálatok során (2008–2010) a „Kis-Tisza” folyó hossz-szelvényében több mintavételi helyen vettünk 1, illetve 2 alkalommal makrogerinctelen mintát. A minták helyszíneinek,

illetve a folyó jellemzésében a Bisel-féle vízminőségi jegyzőkönyvet használtuk segítségként. Minden mérésről, vizsgálatról jegyzőkönyvet készítettünk (lásd. 3. táblázat, a többi jegyzőkönyv terjedelmi okok miatt nem kerül be a munkába, ezért a többi mintavételi helyen kapott vízminőségi eredményeket és a begyűjtött taxonokat külön diagramokkal szemléltetjük). Ebben a leírásban szerepelnie kell néhány fontos adatnak, ilyen a dátum, a napszak, a helyszín, a mintavételi helyszínek száma. Emellett a mintavétel módja, körülményei, de még az időjárás is hasznos lehet a későbbi összehasonlítások miatt. Ki szeretnénk emelni azt a tényt, hogy az adott módszer (Bisel) és a benne szereplő eredmények is csak tájékoztató jellegűek és közepes pontossággal bírnak, amely komoly kutatási célok elvégzésére nem alkalmas.

Makrogerinctelenek begyűjtése

Miután megtörténtek a megfigyelések, kimentünk a terepre mintákat gyűjteni. Először úgy döntöttünk, hogy egy minőségi gyűjtésre van szükség, hogy ez által megkapjuk a folyó fajlistáját. A minőségi minták minél nagyobb számú és változatosabb élőhely vizsgálatával készültek. A minták gyűjtése saját készítésű kézi hálóval és vödörrel történt. Fontos tényező volt számunkra, hogy a gyűjtéseket csak napos időben végezzük el, mivel a legtöbb élőlény ekkor a legaktívabb. Ezért a 2008-as és 2009-es évek során elég pontosan meghatároztuk a folyó makrogerinctelen állatok taxonjaikat.

3. ábra. Közönséges víziászka – *Asellus aquaticus*

A következő taxonok kiemelkedő számmal voltak jelen: *Asellidae* (édesvízi ászkák, 3. ábra), *Gammaridae* (bolharákok), *Trichoptera* (házas tegzesek), (Varga 2003).

Vízminőségi vizsgálatok

A gyűjtések során feltűnt számunkra az, hogy a folyó különböző szakaszain vett minták elég nagy eltéréseket mutatnak egymás között, ami leginkább a taxonok mennyiségében mutatkozott meg. Mivel a Bisel-módszeren belül lehetőség van a

víz fizikai és kémiai vizsgálatára, ezért tudni szeretnénk volna, hogy összefüggésbe hozható-e a víz kémiai összetétele ezekkel az eltérésekkel. Tudjuk, hogy minél érzékenyebb egy élőlény, annál tisztább vízre van szüksége az életben maradáshoz, és annak is tudatában vagyunk, hogy minél tisztább az életközeg, a víz, annál több élőlény található meg benne. A vízminőség változása egy bizonyos mértékig hatással van a flórára és a faunára. A vízminőség legjobb bioindikátorai (jelenlétükkel, számukkal, viselkedésükkel a környezet állapotát jelző fajok) a makrogerinctelenek (Dévai 1977), ezért 2009 őszén kijelöltük a mintavételekre legalkalmasabb helyszíneket, amelyeket már csak 2010 tavaszán tudtunk elvégezni. A kijelölt mintavételi helyszíneket (lásd 4. ábra) az előző megfigyelések alapján és adatok birtokában jelöltük ki, mivel úgy gondoltuk, ezek a legalkalmasabb és egyben a legváltozatosabb taxonokkal rendelkező szakaszai a folyónak.

A vízminták gyűjtése 0,5 literes műanyag flakonokba történt, amelyeket előzőleg többször is kimostunk (erre azért volt szükség, mert nem szeretnénk volna, ha bármilyen szennyező anyag megzavarná az eredményeinket).

A minták kiértékelésére a Baktai Kárpátontúli Agráripari Termelési Intézetben került sor.

4. ábra. Mintavételi helyek

Ahogy az 1. számú jegyzőkönyv második részéből kiderül (a fizikai-kémiai jellemzőkből), sajnos nem tudtunk minden elvárásnak megfelelni és minden mérést elvégezni (pl. a teljes keménység, karbonátkeménység, nitrattartalom és ammóniumtartalom stb.), de meg tudtuk vizsgálni a víz pH-ját és nitrát tartalmát. A munka terjedelmi követelményei miatt a többi jegyzőkönyv nem kerül be a

munkába. A kapott eredményeket az 5. ábra szemlélteti, ahol feltüntettük az 5 mintavételi helyen mért adatokat pH és nitrát függvényében. Ahogy azt a diagram is mutatja, az 1. és 2. számú mintavételi helyen a kapott értékek pH-ja valamelyest alacsonyabb értéket mutat a többinél. Ennek oka nem tisztázott, de talán annak tulajdonítható, hogy a folyó medrét viszonylag sűrű növényzet és szerves törmelék borítja, továbbá a meder fenekét sűrű iszap és sár alkotja, ami a víz eutrofizálódására és a víz savasságára is hatással lehet.

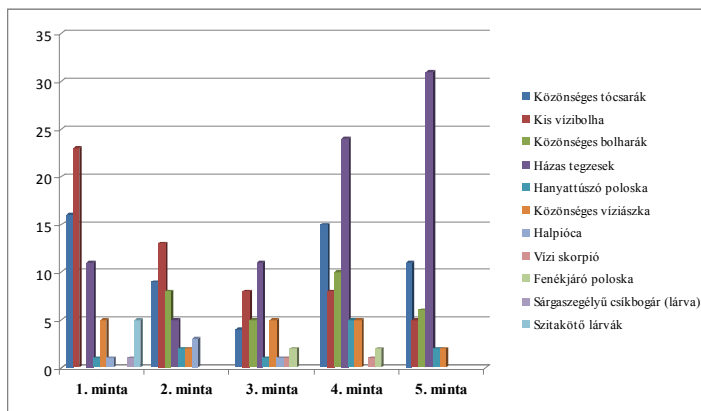
3. táblázat. Bisel-féle jegyzőkönyv

Vizgálatot végzők: Ljubka Tibor–Illár Lénárd		Vízfolyás neve: „Kis–Tisza”	
Mintavételi hely száma: 1		Mintavételi hely koordinátái:	
Dátum: 2010. 04. 17	Időpont: 11:30	Időjárás: ☐ esős ☒ napos	
Vízfolyás típusa:	☐ forrás ☐ hegyvidéki ☒ síkvidéki ☐ csatorna		
Vízfolyás szélessége:	☐ <1 m ☒ 1-5 m ☐ 5-25 m ☐ 25-100 m ☐ >100 m		
Átlagos vízmélység:	☐ <0.1 m ☐ 0.1-0.5 m ☒ 0.5-1.0 m ☐ 1.0-2.0 m ☐ >2.0 m		
Aramlás sebessége:	☐ örvénylő ☐ gyors ☐ mérsékelt ☐ lassú ☒ stagnáló		
Meder jellemző anyaga:	☐ kő ☐ kavics ☐ homok ☒ iszap/sár		
Meder állapota:	☐ tiszta ☐ algás ☒ szerves törmelékkel borított		
Kitétség mértéke:	☒ nyitott ☐ félig nyitott ☐ teljesen árnyékos		
Vízpart esése:	☐ sík/lapos ☒ meredek ☐ leszakadó		
Vízpart szerkezete:	☐ természetes ☒ félig természetes/félig mesterséges ☐ mesterséges		
Vízpart borítása:	☐ természetes kő ☐ beton/kölap ☐ csupasz talaj		
	☒ fű/füfélék ☒ bokor ☐ fa		
Elsődleges földhasználati mód a vízfolyás mentén felfelé	☐ erdő ☐ láp ☐ mocsár ☒ szántóföld		
	☐ legelő ☐ rét ☐ lakott terület ☐ ipari terület		
	☐ egyéb:		
Makroszennyezés:	☒ nincs ☐ műanyag ☐ üveg ☐ építési törmelék ☐ egyéb		
FIZIKAI-KÉMIAI JELLEMZŐK			
Átlátszóság:	☐ tiszta (>50 cm) ☒ zavaros (10–50cm) ☐ nagyon zavaros (< 10 cm)		
Víz színe:	☐ színtelen ☒ barna ☐ fekete ☐ pirosas ☐ (kék) zöld		
	☐ egyéb:		
Víz hőmérséklet:	15 °C	Oldott oxigéntartalom (O ₂):	mg/l
Savasság:	pH: 6,7	Ammóniumtartalom (NH ₄ ⁺):	mg N/l
Teljes keménység (Ca ²⁺ + Mg ²⁺):	mg/l	Nitráttartalom (NO ₃ ⁻):	2,5mg N/l
Karbonátkeménység (CO ₃ ²⁻):	mg/l	Nitrittartalom (NO ₂ ⁻):	mg N/l
BIOLÓGIAI JELLEMZŐK			
Megfigyelt makrogerinctelen taxonok	Száma (1/több)	Megfigyelt makrogerinctelen taxonok	Száma (1/több)
Közönséges tócsarák	16	Sárgaszegélyű csikbogar (lárva)	1
Kis vízibolha	23	Szitakötő lárva	5
Házás tegzesek	11		
Hanyattúszó poloska	1		
Közönséges víziászka	5		
Halpióca	1		
Figyelembe vehető taxonok száma: 8			
Legérzékenyebb csoport: házás tegzesek			
Legérzékenyebb csoport gyakorisága: 2			
BISEL-INDEX: 6–5		Vízminőségi osztály: III	Színkód: sárga

Ami a 3-as mintavételi pontot illeti, itt már a víz pH-ja és nitráttartalma is magasabb, de kiemelnénk azt, hogy a nitráttartalom sehol se haladta meg a kritikusnak számító 40 mg/literes értéket, sőt nagyon alacsony értékeket kaptunk. A víz pH-ja is csak az első két mintavételi helyen csökkent a semleges érték alá, ami 7 pH-t jelent.

A 4. minta már a lakott területek mentén volt begyűjtve. A folyón lefelé haladva szembejűnik az, hogy a víz mélysége folyamatosan csökken, itt már csak 45 cm mélységű, míg az előbbieknél elérte a 80 cm és 1m-es vízmélységet is. Továbbá itt már szinte nem található növényzettel borított vízterület sem, csak a partok mentét takarja több bokor és fa. Itt már gyakran találkozunk nagyobb faágakkal és kisebb gallyakkal a folyómederben.

Az 5. mintavételi helyszín sem okozott meglepetést, itt a vízmélység átlagosan 30 cm-es volt. Ezt a helyet csak azért találtuk érdekesnek, mert itt gyakran találkozhatunk a folyó közepébe gázoló gépjárművekkel, és ilyenkor elkerülhetetlen, hogy szennyeződés ne kerülhessen a folyó vízébe. Érdekes módon a mért eredmények alig tértek el a többitől, itt kiemelnénk azt, hogy a nitráttartalom 4,2 mg/kg-os értéket ért el, ami igaz, kicsit kevesebbnek mondható a többinél, de nem számít kritikus számnak.

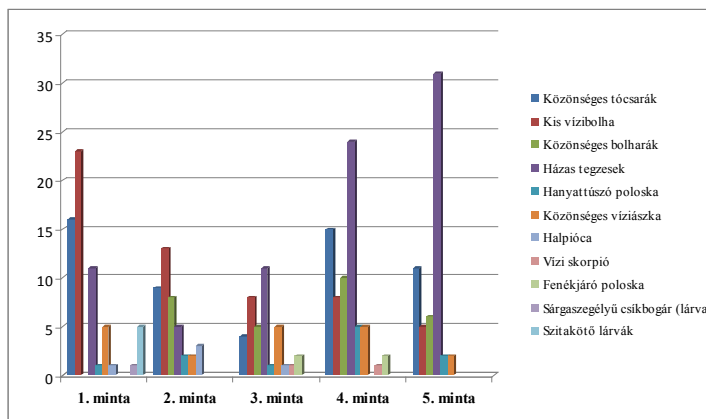

5. ábra. A folyó vízének pH- és nitráttartalma

A folyó biológiai jellemzése

A vízminőségi vizsgálatok után 2010 tavaszán ismét gyűjtésre szántuk magunkat. Ezúttal azzal a különbséggel, hogy a minták gyűjtése nem terjedt ki a folyó hossz-szelvényének egészére (ahogy azt a minőségi gyűjtéseknél tettük), hanem csak az előzőekben vizsgált vízmintavételi helyszínekre korlátozódtak. Ezzel azt szerettük volna elérni, hogy a kapott vízminőségi eredmények birtokában összevessük majd azokkal az eredményekkel, amelyeket a mostani felmérések adnak meg számunkra. Sajnos nem tisztázott az a tény, hogy a víz pH-ja milyen hatást

gyakorol egyes gerinctelen képviselőkre, csak feltételezni tudjuk azt, hogy ez kapcsolatba hozható-e egy-egy adott taxon előfordulási gyakoriságával vagy sem. Mivel a kapott vízminőségi eredmények nem hoztak olyan eredményeket, amelyek egyike is meghaladta volna a kritikus értéket, mi úgy gondoltuk, ha kaptunk volna ilyen eredményeket, akkor szinte kijelenthetnénk azt, hogy egyes taxonok ezt valamilyen formába jelezték volna, legyen ez mennyiségi vagy faji összetételű megnyilvánulási forma.

6. ábra. A folyó bioindikátorai

Fontos kihangsúlyozni azt, hogy a minták gyűjtésére április közepén került sor, ezért sok, számunkra fontosnak vélt példány még csak lárvastádiumban volt (pl. sárga szegélyű csikbogár, szitakötőlárvák) (Rudolf 2000). Az 1. számú mintavételi helyszínen a figyelembe vehető taxonok száma 8 (lásd 6. ábra), ezek közül a Bisel-féle táblázat második legérzékenyebb csoportját a házas tegzesek foglalják el.

De találoztunk olyan taxonokkal is, amelyek a Bisel-táblázat 4. és 5. helyeit foglalják el. Az érzékenység alapján ilyenek az *Asellidae*, *Gammaridae* és *Hirudinae* képviselői (Duditch-Laksa, 1975). Összesítésben az adott minta alapján kijelenthetjük, hogy a folyó a harmadik vízminőségi osztályba sorolható és a sárga színekódot kapta, amely mérsékelt szennyezettnek mondható.

A 2. számú mintavételi helyen 7 taxont sikerült beazonosítani. A legérzékenyebb csoportot a házas tegzesek adták meg számunkra. Legnagyobb számban a kis vízibolha és a közönséges tócsarák egyedei voltak. A vízminőség itt is a harmadik osztályba sorolható, ami ismét a sárga színekódot kapja.

A 3. számú mintavételi helyszín azért lehet érdekes, mert a holtági és a fő folyószakaszok itt találkoznak. Itt mértük a legmagasabb vízmélységet is, ami 1,65 méter. Ezen a részen 9 taxont azonosítottunk be. Megjelent egy új faj is, a főfenékjáró poloska. A folyó itt is a hármas osztályzatot kapta és sárga színekóddal értékeltük.

A 4. számú mintavételi helyszínen a gyűjtés a folyó jobb partján történt, ott ahol a lakott területek is találhatóak. A taxonszám 8. Meglepő volt számunkra, hogy itt még több taxonnal találkoztunk, mint az előző mintavételi helyeken. A házas tegzesek száma elérte a 24-et, és ismét új, eddig nem gyűjtött taxonnal is találkoztunk: megjelent a vízi skorpió (Toman, Natura-Budapest). Azt nem sikerült tisztáznunk, hogy a házas tegzesek száma miért ilyen magas ezen a területen, és megint csak feltételezésekbe tudunk bocsátkozni. Talán azért, mert ezen a területen a vízmélység is sekélyebb, és ez által a víz hőmérséklete is mindig magasabb értékeket ér el azokkal a helyszínekkel szemben, amelyek a folyó növényzettel borított területein találhatóak (mivel a gyűjtések kora tavasszal történtek, ezért ezt a tényezőt sem zárhatjuk ki). Ez előnyben részesítheti más élőlények elterjedését és megjelenését ezen a területen, ami talán az adott taxonok táplálékláncával hozható leginkább összefüggésbe. A folyó itt a harmadik vízminőségi osztályba sorolható, ami ismételen csak a sárga színeknek felel meg.

Az 5. számú mintavételi helyszínnél a házas tegzesek mennyisége elérte a 31-et, de az összes taxonszám már csökkent az előzőhöz viszonyítva, csak 6 volt. Itt a folyó ismét a harmadik vízminőségi osztályba sorolható, ami a sárga színeknek felel meg és enyhén szennyezettnek mondható.

Konklúziók

A mérésekből elmondhatjuk, hogy a Bisel-féle táblázat alapján a legérzékenyebb taxont a házas tegzesek alkotják. Ezenkívül találkoztunk még: bolharákok, víziászkák és a piócák képviselőivel is. A vízminőségi vizsgálatok és a folyó bioindikátorai szerint arra a következtetésre jutottunk, hogy Bisel-féle táblázat alapján és a biotikus index kategóriák alapján a folyó a III. vízminőségi osztályba sorolható, amely sárga színekkel ellátott és mérsékelt szennyezettnek mondható.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Borián György–Borsos Sándor–Hartner Anna–Vér Annamária (2001). *Vízbiológiai praktikum*. Agrárszakoktatási Intézet, .
- Dr. Duditch Endre–Dr. Laksa Imre (1975). *Állatrendszertan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dr. Dévai István (1977): *Vízügyi hidrobiológia: Az evezőlábú rákok (Calanoida és Cyclopoida) alrendjeinek kishatározója*. Közreadja az Országos Vízügyi Hivatal Vízügyi Dokumentációs és Továbbképző Intézet, Budapest.
- Rudolf Bahrmann (2000). *Gerinctelen állatok határozója*. Mezőgazda Kiadó.
- J. Toman, J. Felix, K. Hisek. *A természet képekben – Környezetünk növény és állatvilága*. Natura-Budapest
- Dr. Varga Zoltán (2003). *Állatismeret*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

*GONDA TIBOR**

New Areal Organization of Tourism: Tourism Clusters

Following the example of South Transdanubian Cultural Tourism Clusters

Rezümé A szerző tanulmányában a Magyarországon elméleti és gyakorlati oldalról is kevésbé ismert turisztikai klaszterek működési mechanizmusait, tevékenységét igyekszik feltárni, elsősorban a Dél-dunántúli Régió területére vonatkozóan. A munka részletezi az általános hazai és régióspecifikus klaszteresedést elősegítő tényezőket, majd konkrétan vizsgálja a régióban napjainkban is működő három turisztikai klasztert. Ennek során átfogó képet kapunk az örökségturisztikai klaszter, a vár- és kastélyturisztikai klaszter, illetve a rendezvény- és fesztiválturisztikai klaszter szerveződésének első lépéseiről, létrejöttéről és tevékenységéről, főbb prioritásairól, szervezet- és hálózatfejlesztéséről, valamint innovációhordozó képességéről.

Abstract In present study, the author reveals the functional mechanism, and activity of tourism clusters, considering primarily the South Transdanubian Region, which is a fairly unknown theme both from theoretical and practical sides. The study gives full details of general national and region-specific factors that promote clusterization, and later it concretely examines three tourism clusters that are still operating in the region. During this, we will get an overall picture of the first steps, establishment, activities, main priorities, organizational and network development, and the innovational ability of the heritage tourism cluster, the castle and mansion tourism cluster, the programme and festival tourism cluster.

1. Promotive Factors of Establishing Cultural Tourism and Clusters in the South Transdanubian Region

Defining the exact meaning of cultural tourism is not an easy task at all. By examining the common set it is generally acknowledged that cultural tourism is:

- a. such a journey that is mainly motivated by getting acquainted with different cultures, participating on cultural event, and by paying a visit to cultural attractions;
- b. such a journey where the tourist's aim is to observe a cultural event.

Consequently, cultural tourism embraces elements of cultural heritage (built and intellectual heritage as well), manifestations of contemporary arts, cultural programmes, and also the utilization of church locations. So as a matter of fact, we can consider it as a kind of collecting category that contains the following concretely conceivable and circumscribable products:

- Heritage tourism:
- Material or built heritage (e.g.: ancient monuments excavated archeological relics... etc.)
- Intellectual heritage (e.g.: literature, fine arts, folklore... etc.)

* Területfejlesztési szakközgazdász, PTE PhD-hallgató.

- Cultural round tours, sightseeings;
- Event tourism (festivals, and other considerable cultural programmes);
- Youth tourism (school-excursions, open-air schools, music festivals... etc);
- Pilgrimages;
- Cultural thematic routes.

Considering the above mentioned products we have to highlight that decisive part of journeys, which are motivated by culture, essentially depends on two attractive forces; on built heritages, and on dignified cultural programmes. Therefore, cultural wealth of cities that bear complex heritage of the past means the environment and a kind of background –besides the city’s own and mainly built attractive forces –for the tourist’s activities and experiences (Rácz 2008).

It was revealed by a research series, done by the Hungarian Tourism Society in 2008, that the attitudes of Hungarian population are basically prosperous to cultural tourism. In the course of the representative sampling respondents agreed with the following: getting acquainted with national sights is a part of cultural basis; the level of Hungarian performing arts is high; Hungary’s cultural heritage is rich. Polled people emphasized folklores, rural heritages, variegation of regions, religious relics, remarkable programmes and festivals as well. In relation to these latter ones, we have to note that popularity and number of festival both in Hungary and in Europe show a growing tendency in the last one or two decades. In 2008 only 2% of the European leisure travel destinations occurred because of visiting programmes and festivals, however, in 2009 it increased to 5% both abroad and in Hungary. In our country this proportion is above average (8.3%), 4-6 million people are moved annually by the 400-600 festivals that are organized in Hungary (Sulyok-Sziva 2009). Of course, the proportion of culturally motivated inland journeys, that also contain event tourism, is even higher. 45.7% of those who were polled during the 2007-2008 sampling said they attended culturally aimed inland journeys, while 16% admitted that they did some kind of cultural activity during the journeys, although, it was not a primary aim for them. Only 36.4% of the polled stayed at home and it was 2% all together who attended one-month-long or even longer inland trips but did not used any cultural facility. Comparing the results, we record that cultural tourism has become one of the most determinant element of inland tourism, thereby, it has significant demand.

According to us, our regional potentials are definitely good for welcoming inland cultural tourism. In connection with heritage tourism it can be mentioned that Pécs –besides the capital and Sopron –is one of the richest Hungarian cities at least regarding its monuments, but there are other pleasant habitations in South Transdanubia (Kaposvár, Szekszárd, Siklós, Szigetvár), which have a historic inner town. By means of excavating the Early Christian Mausoleum in 2000, Pécs became a part of World Heritage, and in 2009 the Carnival of the Buso also got the

title of intellectual World Heritage. Furthermore, within the frames of the limes competition, other regional locations are about to nominate themselves for the World Heritage title.

Concerning castles and mansion, South Transdanubian part of the country has theoretically great potentials. Just think of the Siklós Castle with its Europe-wide uniqueness (mihrab) and its renovation cost of one and a half billion forints; or remember the Szigetvár Castle that, according to the press, will be renovated by some help from Istanbul and will contain a Turkish cultural centre as can be seen on the plans. Potentials of the Filippo Scolari fortified castle in Ozora, Simontornya, the Renaissance Theme Park and the castle in Bikal are also waiting to be exploited. Contemporaneously, we have to note that despite the partly mentioned promising attempts it is the under-exploitation of potentials that characterizes the region.

From the viewpoint of tourism a kind of regional duplicity can be noticed on the fields of contemporary arts and high level amusing programmes that are represented by festivals. Certain festivals belong to the national cultural standard, such as Fishing on Orfű, POSZT (National Theatre Festival held at Pécs), Carnival of the Buso at Mohács, Rockmarathon Festival or the Ördögkatlan Festival that has a more specific audience. These generate significant tourist traffic and their image creating effect can be highlighted as well. In contrast with the above mentioned, numerous festivals get stucked on the level of local interest despite the huge amount of invested money and energy. We may put the Folk & Roll Festival of Pécs, the Promenade Festival, the Outdoor Festival of Pécs, the City of Painters' Festival at Kaposvár, the International Chamber Music Festival, and the International Bluegrass and Acoustic Music Festival among the above mentioned category.

In respect to youth tourism, it is mainly Pécs that has powerful attractive forces. For as much as we examine the city's accommodation structure, in relation to the above mentioned statement, it is visible that it primarily satisfies the needs of the younger generation, since 4000 out of the total 7000 summer accommodation capacity are located in student hostels. Because of the economic pressure ensuring accommodation for the sake of tourism and realizing related sales income becomes more and more significant for student hostels of both high schools and universities.

The region abounds in built and intellectual heritages on behalf of the Church, its territory is crossed by many pilgrimage routes (e.g.: Scottish St. Margaret's Pilgrimage, the Saint Margaret of Scotland Pilgrimage, the Via Divide Caritatem, the Hungarian Pilgrimage), and many other holy/sacral places can be found along the way (e.g.: Máriagyűd, Máriakéménd, Grábóc, Somogyvamos ... etc.). The number of existing cultural thematic pilgrimages is fairly limited in the region –if we treat routes and pilgrimages separately. The 'In the Wake of Illyés

Route' in Tolna county, the 'Literary Walks' at Szekszárd, the 'In the Wake of Vörösmarty and Petőfi' routes are also worth mentioning. The so called Hőspróba ['Heroes' trial'] cluster, that embraces castles and mansions, also has an initiative through which it invites guests to different trials held at the Renaissance Theme Park of Bikal, at the castles of Magyaregregy, Ozora, Pécsvárad, Simontornya, Szigetvár, and at the Castle Museum of Dunaföldvár.

After summing up all the helpful and impending regional factors and circumstance of establishing the cluster, let's examine the rise and creation of the three clusters.

2. Recognizing Common Interests: First Steps of Organizing Clusters

During the strategic planning that has reference to the 2007-2013 financing period the need of tourist characters in the South Transdanubian Region emerged quite firmly. According to this, available tender resources were needed by the tourist branch in order to finance the development of product-cluster based opportunities. Lobbying of the branch seemed more efficient than the ones of other regions, so the process led to the emergence of the tender framework titled as 'Development of Tourism Clusters' which became priority for the South Transdanubian Operational Programme. Numerous professional negotiations took place during preparing the tender. The South Transdanubian Regional Tourism Committee's recommendation was prominent among these, since it called for tenders, by considering regional characteristics, in the following eight types of products: medical and thermal tourism, wine tourism, ecotourism, village tourism, horse riding tourism, heritage tourism, programme and festival tourism, castle and mansion tourism.

Actually, the latter three types of tourism products constitute the "collective term" of cultural tourism. That is the reason why the following question emerges: what makes cultural tourism so dominant in the region? Among other things, we believe that the answer lies within the following ideas:

1. In respect of cultural tourism, the medium-term strategy of tourism development decided upon significant priorities to which regional planning also adapted itself:
 - a. In order to develop economy, strengthen the power of culture by improving the position of cultural industry, more specifically, by developing and having cultural tourism acknowledged as a significant economic indicator. In relation to this, further development of the creative-cultural industry cluster promoted by active participation of cultural tourism participants.
 - b. Enhancing the reputation of cultural touristic attractions, widening market interest by using modern marketing tools.
 - c. Improving availability and accessibility of cultural touristic attractions (improving the fields of infocommunication and infrastructure).

- d. Inserting highlighted cultural programmes into package tours and represent them in the market. Tourism product development on the basis of cultural attraction.
2. Since 2003 the project of European Capital of Culture was vividly debated, and since the fall of 2005 it was a fact that the region's capital, Pécs will get the honouring title in 2010. Of course, from that time on every strategic document dealing with tourism treated the issue of cultural tourism as a priority (Berki-Gonda 2006).
3. Early Christian relics of Pécs became parts of the UNESCO's World Heritage in 2000. The project of exploiting these relics for the sake of tourism was one of the most successful tenders after joining the EU in the financial period of 2004-2007. The above mentioned statement is reinforced by the fact that the project won the maximum amount of 1.5 billion forints. The development drew attention to the importance of heritage tourism even on a regional level.
4. The first Hungarian national conference on intellectual heritages was also organized at Pécs in 2005, which was attended by leaders of international city networks, who take the protection of intellectual heritages in hand.
5. A few-year-long close professional cooperation took shape in relation to making touristic use of castles. The concept of clusterization was put on paper quite early but because of the shortage of tender money their activity could evolve really slowly. However, their reputation among regions was so great that –extended with mansion on the basis of the Regional Tourism Committee's suggestion –the opportunity for applying the tender was given.
6. The Carnival of the Buso at Mohács –the first to achieve such a title from Hungary – became the part of Intellectual World Heritage in 2009. Reputation of the carnival is clear within the country but it is getting more and more popular among foreigners. According to estimations, more than 50 000 visitors come to see the carnival in each year.
7. Certain parts of the thousands-of-metres-long Roman limes system have already become parts of the UNESCO's World Heritage. Preparations for tendering the Hungarian part of it –including the South Transdanubian territory –is still in progress.

3. Establishment of Three Cultural Tourism Clusters

The growing request towards the knowledge of cultural heritage, the importance of preserving heritage and the opportunities of areal development that lie within maintainable exploitation all contribute to the rising need of connecting professional experiences. The idea of organizing the heritage tourism cluster was due the above mentioned reasons.

The foundations of establishing clusters root back to 2000 when the concept of World Heritage Management was defined. In 2002 Pécs Town of County Rank and the Local Government of Baranya County established the Pécs/Sopiane Heritage Nonprofit Ltd. which later took preparations and tasks related to organizing clusters in hand, and it also coordinated professional tasks. The changing point of view –which resulted in county level then regional extension of locations that were treated as cultural heritage –greatly contributed to establishing regional clusters. During meetings, that prepared the project, it became clear that they understand and need the exploitation of existing plus value in synergies and their shift to competitive advantages. At the same time, protection and exploitation of heritage demand high level and complex expertise, furthermore, its management needs special competences. Although this had the most accomplished professional views among the discussed clusters due to –mainly technical –problems it has not achieved major result so far.

A few years ago, with the in-charge management of the South Transdanubian Tourism Public Utility Non-profit Ltd. a cluster-initiative was established for making touristic use of castles. According to us, it could have functioned as a part of the earlier discussed cluster but due to the lobbyist power of initiators it became a separate association. Establishing the cluster was partly motivated by the members' opinion according to which the impact of the region's castles on tourism was smaller than the potentially expected standard. Later on, representative members of certain castles were supplemented with enterprises having a share in mansion tourism. Although early tasks were focusing on creating common marketing, later innovative product development and human resources development appeared but we can not leave the organization of visitor management and any other cluster-specific tasks out of consideration.

The foundation of programme and festival tourism cluster was initiated by the Cultural and Tourist Centre of Baranya County. It recognized the need of a professional union in the light of dynamic growth of interest –within inland tourism –for festivals and other cultural programmes. Out of the three clusters this is the only one that was organized from above but despite this we think it can fill its original part. At the same time, we have to add that this is only possible if the cluster will not stop functioning in parallel with the exhausting financial resources after the aided period, more exactly after the summer of 2010. The initial task of the cluster is to clarify what programmes serve for amusement and public education either for a narrower or wider environment, and which ones have real demonstrable effects on shaping tourism in the region. After all this, the next goal is to assemble a regional festival calendar with special regard to the idea that festivals supplement each other and do not try to compete with one another in the region. For this reason, the aim of the cluster is to coordinate festivals in both space and time in order to offer visitors a balanced supply.

3.1. Main Priorities of Examined Clusters

In the case of clusters it is worth mentioning that they were established mainly because of economic targets. They are such interactions of managing corporations (or at least corporations that function on the market) where the main goals are to improve efficiency of management and to enhance market action of corporations that participate in the clusters. In accordance with this, the activity of clusters must have an effect on either cost reduction or surplus generation for members through common activities. In order to enhance the efficiency of cluster members' activity, and to increase both their own and joint competitiveness the common interest lies within the management corporation's orders that individually could be handled with low efficiency. Cluster members recognized that they can help each other in many ways. Main priorities that were defined within the three clusters are the following:

- Coordination of regional improvements in relation to ecotourism, and in a broader sense, in relation to cultural tourism and establishing a common brand;
- Innovative developments between research places and the locations of heritages, mediating requirements, coordinating developments and marketing programmes –application of unified elements of image;
- Defining the target group, its 'coordination';
- Creating a heritage-map and a competence manual, improving these and continuously upgrade them;
- Improving human resources organized on the common basis of cluster members, coordination and managing supplementary projects and improvements;
- Recognizing common market interests, cooperation with local travel agencies and ,by this way , collecting useful information about demands;
- Developing information technology, applying the improved digital technology and initiating the modern CRM system;
- Creating database with respect to performers, craftsmen and other suppliers that are guaranteed to fit into the programmes of castles.

3.2. Cooperation between the University of Pécs and Clusters

Innovation and product development are essential factors in the activity of clusters since obtaining new markets is only possible with a fresh and innovative supply. According to us, institutions of higher education can get exceptional roles in the innovational processes –since their potentials and capital of knowledge determine them for this –, they have to take part in it. In order to function effectively, universities may help clusters in many ways: from “fundamental” researches –surveying guests, analyse demands – through revealing “the best international

(and other national) practices” to the concrete participation in product development. Furthermore, the campus may be a partner in satisfying the needs of human resources and in ensuring “cheap” but motivated labour-demand by means of students’ practices. Of course, in the South Transdanubian region it is the University of Pécs that meets the above mentioned requirements so, by this reason, all three clusters urged initiating the institution into the following tasks: creating common database, doing motivation research, introducing “the best practice”, establishing a regional heritage-map, ensuring student practice, satisfying special training needs of clusters.

4. Organisational Development, Network Development in Clusters

One success factor of cluster functioning is the creation of partnership relations and network development. For this reason, we think that the goal should be to create and implement such a common programme of action that helps increasing the number of members while, at the same time, strengthens and simultaneously extends the corporation’s “range” by network development. Independent, autonomous organizations and individuals work together as partners in the network and that is the reason why cooperative and not competitive and relatively stable relations characterize partnerships. By reviving synergies the network gives such a competitive advantage to partners that is impossible to achieve individually. The market requires complexity, heterogeneity and innovativity from participants that can be created by cooperation and grouping into networks. So the aim of the cluster is to achieve a synergy-effect by synchronizing the member’s resources, activities, and abilities so the benefits of it can be used by all the participants.

The goal of cooperation is the synchronized activity of participants in order to increase their joint profit. Participants of the touristic market face new challenges day by day. Demands of guests increase and by this reason cooperation does not only have to keep up with them but has to get ahead of concurrency. The intensified competition of destinations, the internationally growing market demand long-term thinking. Guests do not only reach the border of a village during their holidays so the strengths of the area and region have to be exploited jointly on account of improving supply, attractivity has to be increased, and in a long run strengthening destination would be necessary too. This latter can be promoted by the phenomenon according to which the work of regionally organized clusters that result in measurable improvement do not only benefits members but it affects the result of tourist destinations.

If we examine cluster-management with respect to the above mentioned then we have to notice that the organization has to put great emphasis on creating an exceptional cooperation, searching for new partners, and establishing and accomplishing such strategic partnership goals that promote the success and adaptation of organization into the system of tourism. The cluster-management system

serves the interests of cluster members, its services have business nature. This is a fundamental principle that has to be kept in view by all the three clusters during functioning. Based on this idea, some want to establish the Arts&Business model during the organisational development. The aim is to create a verifiable operation with relating quality assurance solvings, and embedded self-evaluating elements. Primary goal of the cluster-management system is to help cluster members by offering services. Network development appears as a highlighted theme of cluster-projects. Overall, along the previously discussed ideas we consider the following ideas relevant:

- Organizing the system of cluster-management, strengthening it, creating and executing joint strategy with cluster members, planning investments;
- Creating heritage tourism and programme tourism packages, developing existing attractions, concatenation of products along joint conception, creating adventure tours and theme parks;
- Developing information technology and websites, joint marketing activity, creating a joint image;
- Creating a touristic supply of heritage in order to present its attractive and interactive nature, emphasizing image related to the region's historic and cultural heritage;
- Strengthening cooperation between participants of tourism, creating a complex supply;
- Strengthening gastronomic segments beyond the natural connection of tourism and hospitality.

5. Innovational Content

In the last few years the role of touristic organisations has altered and raising questions in connection with that have also changed. Earlier organisations had to find the answer for how to sell touristic services. Somewhat simplifying it, for a long time, the main question was how to let rooms. In order to enhance rents, the supply side started to produce inviting touristic publications and attended travel expositions. Today, the situation is different because the questions are how to create new, innovative and marketable supply; how to create and maintain a productive service system; how to concatenate supply into quality, target group-oriented product; how to shape suppliers and services into a homogenous, recognizable unity in the competition of market.

The stream of knowledge stimulates innovation so this is something to emphasize in relation to all three clusters. With the knowledge of the above discusses ideas clusters and its members formulated the following aims: initiation of innovative technologies as tools of demonstration and familizing; strengthening activities with high added value; connecting creative industries with the traditional

cultural-heritage sector; synchronizing goals of city renewal and heritage; creating institutionalized cooperation between settlements along the protection of heritage and exploitation of heritage; establishing the Regional Association for Public Property.

6. Epilogue

As we could see, cultural touristic sights and potentials of the South Transdanubian region serve as a compliant base for successful implementation of regional cultural tourism. Potentials of the South Transdanubian region are favourable on the basis of civic built heritages that determine culturally motivated journeys and other highly respected cultural programmes. So primarily it is up to the members of the touristic supply side whether they can take advantage of the upcoming opportunities, whether they can adapt themselves to requirements and challenges of the 21st century, whether they are capable for a possible cooperation and creating healthy competition.

Three organizations (heritage tourism cluster, programme and festival tourism cluster, castle and mansion tourism cluster) have recognized it quite early that cooperation, organization into networks, and clusterization within rational frames may bring about competitive advantage, reduction in costs, and growing efficiency. The extremely close competition, the participants of demand that have nearly unlimited opportunities –partly because of the powerful and fast globalization –require considerable complexity, heterogeneity, creativity and innovativeness from suppliers. By defining main priorities, creating divaricate relationship with the University of Pécs, continuous network and system development, and by endeavouring innovation the clusters has made the first steps towards success. At the same time, filling the supply of organizations with exquisite, real content and maintaining existing programmes on behalf of members still need additional, qualitative work and the procurement of necessary financial resources.

BIBLIOGRAPHY

- Aubert, A.–Csapó, J. (2002): Unique Features of the Tourist Attractions in Hungary's Historical Small Cities. In: Settlement Dynamics and Its Spatial Impacts. Siedlungsdynamik und Ihre Raumlische Wirkungen: 16-18th September, 2002 Szombathely, Hungary/ (ed):/ Antal Aubert, Janos Csapó./Pécs, University of Pécs Department of Tourism, pp. 137-147.
- Mónika Berki–Tibor Gonda (2006): /A kulturális turizmus magyarországi városi helyszíneinek pozicionálása [*'Positioning Hungarian Civic Locations of Cultural Tourism'*]/ – Földrajzi Értesítő. 2006. LV. évf. 1-2. füzet. pp. 127-140.
- Getz, D. (1991): /Festivals, special events, and tourism./ Van Nostrand Reinhold, New York, 374 p.
- Zsuzsa Hunyadi (2006): /Fesztivál-világ [*'The World of Festivals'*]/. NKA kutatások 3. Budapest, KultúrPont Iroda, 281 p.
- Tamara Rátz (2008): A magyar Athén és a kálvinista Róma: Kulturális üzenetek megjelenése magyar városok észlelt imázsában [*'Hungarian Athens and Calvinist Rome: Appearance of Cultural*

- Messages in the Observed Image of Hungarian Cities*']. /Turizmus Bulletin/ 12:(3). pp. 41-51.
- Judit Sulyok (2005): Kulturális turizmus az európai városokban [*Cultural Tourism in European Cities*']. /Turizmus Bulletin/ 9:(3). pp. 18-30.
- Judit Sulyok–Ivett Sziva (2009): A fesztiválturizmus nemzetközi és haza tendenciái [*National and International Tendencies of Festival Tourism*']/. Turizmus Bulletin/ 13:(3). pp. 3-13.
- Smith, Melanie (2009): Fesztiválok és turizmus: lehetőségek és konfliktusok [*Festivals and Tourism: Possibilities and Conflicts*']. /Turizmus Bulletin/ 13:(3). pp. 23-27.
- Magyar Turizmus Zrt., Kutatási Csoport (2008): A magyar lakosság kulturális turizmussal kapcsolatos ismeretei, attitűdjei és utazási szokásai [*Travel Habits, Attitude and Knowledge of Hungarian Population in Connection with Cultural Tourism*']/. Turizmus Bulletin./12:(3). pp. 2-19.
- M.Á.S.T. Piac- és Közvéleménykutató Társaság (2007): A magyar lakosság fesztivállátogatási szokásai [*The Habits of Hungarian Population Regarding Festival Attendance*']. /Turizmus Bulletin/ 11:(3). pp. 23-27.
- OKM 2007: /Az OKM Kulturális Turizmus Stratégiája 2006-2010 [*Cultural Tourism Strategy of the National Competency Measurement 2006-2010*']/ 21.09.2011. www.okm.gov.hu

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

Riemann-terek geodetikus leképezése

Rezümé Az általánosított metrikus differenciálgeometriai tér fogalmát Riemann már 1854-ben felvette a habilitációs előadásában. Nagy jelentőségű újítása az volt, hogy geometriájában a görbület fogalmát is eleve belső nézőpontból fogalmazta meg a metrikus tenzoron és parciális deriváltjain keresztül kifejezett formában. A Riemann-tér mindig affinösszefüggő tér is, ezért az affinösszefüggő terek legtöbb tétele és összefüggése a Riemann-terekben is igaz. Nagyon fontos, hogy megismerkedjünk az általános metrikus terek geodetikus leképezéseivel, hisz ennek ismerete alapvető az önálló tudományos eredmény eléréséhez. A Riemann-tereket széleskörűen alkalmazzák, elsősorban a fizikai terek elméletében és az Einstein-féle relativitáselméletben.

Резюме Поняття загального метричного, диференціально-геометричного простору Ріман вже у 1854-му році згадав у своїй габілітаційній лекції. Він дав означення кривини, з іншої точки зору, за допомогою метричного тензора та часткових похідних. Ріманові простори вважаються афінно звязаними просторами, тому що теореми та співвідношення афінно звязаних просторів теж дійсні для ріманових просторів. Важливо мати уявлення про геодезичні відображення загальних метричних просторів, бо ці знання необхідні для досягнення самостійних наукових результатів. Ріманові простори широко застосовуються у теорії фізичних просторів та у теорії відносності Ейнштейна.

Affinösszefüggő terek

Az euklideszi sík tetszőleges egyenesét a Descartes-féle koordinátarendszerben a t paraméter lineáris függvényeként írhatjuk fel: $x = a \cdot t + c$ és $y = b \cdot t + d$, ahol a , b , c , d valós konstansok és az a és b egyszerre nem tűnhetnek el. Ebből következik, hogy az előbbi függvénynek a

$$\frac{d^2 x}{dt^2} = 0, \quad \frac{d^2 y}{dt^2} = 0$$

másodrendű közönséges differenciálegyenlet-rendszer megoldásai. Ez az egyenletrendszer ugyanilyen alakú marad akkor is, ha x és y koordinátákra nemelfajuló lineáris transzformációt alkalmazunk. Általánosabb alakú koordináta-transzformáció esetén azonban a fenti egyenletrendszer alakja megváltozik. Görbevonalú koordinátarendszerben az egyenletrendszer a következő alakú lesz:

$$\frac{d^2 x^1}{dt^2} = -\Gamma_{11}^1(x^1, x^2) \left(\frac{dx^1}{dt} \right)^2 - 2\Gamma_{12}^1(x^1, x^2) \frac{dx^1}{dt} \frac{dx^2}{dt} - \Gamma_{22}^1(x^1, x^2) \left(\frac{dx^2}{dt} \right)^2,$$

$$\frac{d^2 x^2}{dt^2} = -\Gamma_{11}^2(x^1, x^2) \left(\frac{dx^1}{dt} \right)^2 - 2\Gamma_{12}^2(x^1, x^2) \frac{dx^1}{dt} \frac{dx^2}{dt} - \Gamma_{22}^2(x^1, x^2) \left(\frac{dx^2}{dt} \right)^2.$$

* A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola matematika szakos, V. évfolyamos hallgatója. A tanulmányt Kudlotyák Csaba lektorálta.

Az egyenletrendszer jobb oldalán az első deriváltak homogén másodfokú polinomjai állnak. Az egyenletrendszert 6 darab kétváltozós $\Gamma_{jk}^i = \Gamma_{kj}^i$ ($i, j, k = 1, 2$), a koordinátarendszertől függő, ismert függvény adja meg. Könnyen igazolható, hogy az $\bar{x}^j = \bar{x}^j(x^1, x^2)$ lokális koordináta-transzformáció során a Γ_{jk}^i függvények a

$$\bar{\Gamma}_{ij}^k(\bar{x}) = \frac{\partial^2 x^\alpha}{\partial \bar{x}^i \partial \bar{x}^j} \frac{\partial \bar{x}^k}{\partial x^\alpha} + \Gamma_{\beta\gamma}^\alpha(x) \frac{\partial x^\beta}{\partial \bar{x}^i} \frac{\partial x^\gamma}{\partial \bar{x}^j} \frac{\partial \bar{x}^k}{\partial x^\alpha}$$

szabály szerint transzformálódnak. Két affinösszefüggés izomorf, ha az egyik a másiktól invertálható koordináta-transzformációval származtatható. A közönséges sík affinösszefüggése rendelkezik azzal a tulajdonsággal, hogy alkalmas koordinátarendszerben minden komponens nulla. Az ilyet *affin koordinátarendszernek* nevezzük.

A fenti példában azt láttuk, hogy 6 (a dimenziószámmal kifejezve: $n^2(n+1)/2$) darab Γ_{jk}^i függvényt kellett megadnunk, amelyek rendelkeztek a j, k indexekben szimmetria tulajdonsággal. A belőlük invertálható koordinátatranszformációval származtatható újabb $\bar{\Gamma}_{jk}^i$ függvények is szimmetrikusak lesznek az alsó indexekben. Az általánosítás felé haladva a térben a transzformációs szabálynak elegendő n^3 darab Γ_{jk}^i függvényt adunk meg, és nem várjuk el az előbb említett szimmetriát.

Definíció: Az X^n n -dimenziós differenciálható sokaságot *affinösszefüggő térnek* nevezzük és a továbbiakban A^n -nel jelöljük, ha minden koordinátarendszerben van n^3 számú Γ_{jk}^i függvény úgy, hogy az (x) koordinátarendszerről az (\bar{x}) koordinátarendszerre való áttérés esetén a Γ_{jk}^i és $\bar{\Gamma}_{jk}^i$ összefüggési koefficiensek közötti kapcsolat a

$$\frac{\partial x^k}{\partial \bar{x}^\alpha} \bar{\Gamma}_{ij}^\alpha(\bar{x}) = \frac{\partial^2 x^k}{\partial \bar{x}^i \partial \bar{x}^j} + \Gamma_{\beta\gamma}^k(x) \frac{\partial x^\beta}{\partial \bar{x}^i} \frac{\partial x^\gamma}{\partial \bar{x}^j} \quad (1)$$

alakban adható meg.

Definíció: Legyen A^n egy affinösszefüggő tér. A Γ_{jk}^i összefüggési koefficiensek felhasználásával *görbületesi tenzort* (Riemann tenzor) definiálhatunk a következőképpen

$$R_{ijk}^h = \partial_j \Gamma_{ik}^h(x) + \Gamma_{ik}^\alpha(x) \Gamma_{j\alpha}^h(x) - \partial_k \Gamma_{ij}^h(x) - \Gamma_{ij}^\alpha(x) \Gamma_{k\alpha}^h(x). \quad (2)$$

Definíció: Legyen A^n egy affinösszefüggő tér. Az $S_{jk}^i := \Gamma_{jk}^i - \Gamma_{kj}^i$ tenzort az A^n *torzió tenzorának* nevezzük.

Az affinösszefüggő tér az affintér általánosítása. Az affinterekben az összefüggési koefficiensek a j, k indexekben szimmetrikusak (azaz $\Gamma_{jk}^i = \Gamma_{kj}^i$), valamint létezik olyan koordinátarendszer, melyben $\Gamma_{jk}^i = 0$. A tereket a görbületesi tenzor és a torzió tenzor eltűnése jellemzi.

Riemann-terek

Definíció: Az X^n n -dimenziós differenciálható sokaságot *Riemann-térnek* nevezzük és a továbbiakban V^n -nel jelöljük, ha megadunk rajta egy kétszer kovariáns, szimmetrikus g_{ij} tenzormezőt, ahol a $g_{ij}(x)$ tenzor egy pozitív definit kvadratikus forma együttható rendszere, azaz $ds^2 = g_{\alpha\beta}(x)dx^\alpha dx^\beta > 0 \quad \forall dx^i \neq 0$ esetén.

Ezt a kvadratikus formát a Riemann-tér *metrikus alapformájának* nevezzük. A $g_{ij}(x)$ a Riemann-tér *metrikus tenzora*, amely meghatározza a mérés alapformuláit.

Legyen $x^i(t)$ ($t_1 < t < t_2$) egy görbe V^n -ben. A görbe t_1 és t_2 paraméterű pontjai közötti ívnek *ívhoossza*

$$s = \int_{t_1}^{t_2} \sqrt{g_{\alpha\beta}(x(t))x^\alpha(t)x^\beta(t)} dt.$$

A $g_{ij}(x)$ felhasználásával a V^n érintőterében belső szorzatot definiálunk

$$\langle \xi, \eta \rangle = g_{\alpha\beta}(x)\xi^\alpha \eta^\beta,$$

ahol ξ és η az x pontból induló tetszőleges vektorok. A belső szorzatból meghatározható a ξ hossza:

$$\|\xi\| = \sqrt{\langle \xi, \xi \rangle} = \sqrt{g_{\alpha\beta}(x)\xi^\alpha \xi^\beta}.$$

Az x pontból induló ξ és η vektorok által bezárt szög cosinusát a

$$\cos \phi = \frac{\langle \xi, \eta \rangle}{\|\xi\| \|\eta\|} = \frac{g_{\rho\sigma}(x)\xi^\rho \eta^\sigma}{\sqrt{g_{\alpha\beta}(x)\xi^\alpha \xi^\beta} \sqrt{g_{\gamma\delta}(x)\eta^\gamma \eta^\delta}}$$

képlet adja meg.

Legyen $B(x)$ a V^n egy korlátos, zárt, mérhető tartománya. A $B(x)$ *mértéke*

$$A = \iint_{B(x)} \dots \int \sqrt{\det(g)} dx^1 dx^2 \dots dx^n.$$

A fenti integrál $n=2$ esetben a felületet, $n=3$ esetben a térfogatot adja.

Tehát az X^n sokaságon úgy adhatunk meg egy Riemann-metrikát, hogy az X^n sokaság érintőnyalábján megadunk egy euklideszi vagy pszeudoeuklideszi struktúrát, mely differenciálható módon függ az $x \in X^n$ ponttól.

A legegyszerűbb példa a Riemann-térre az n -dimenziós euklideszi tér. Ebben az esetben tetszőleges e_i bázist választhatunk az affin koordinátarendszer

megszerkesztéséhez. Az affin koordinátátér pontjaiban a g_{ij} metrikus tenzor komponensei állandók: $g_{ij} = \langle e_i, e_j \rangle$, a bázisvektorok páronként vett belső szorzatai adják, ahol $\det(g_{ij}) \neq 0$, $(i, j = 1, \dots, n)$. A Riemann-tér az euklideszi tér általánosítása. Az euklideszi teret jellemzi olyan koordinátarendszer létezése, ahol $g_{ij} = \delta_{ij}$. (A δ_{ij} a Kronecker-féle szimbólum.)

Egy másik példa az n -dimenziós euklideszi térre az $(n+1)$ -dimenziós euklideszi tér egy hiperfelületének belső geometriája.

Definíció: Legyen V^n egy Riemann-tér. A g_{ij} metrikus tenzor felhasználásával

$$\Gamma_{hij} = \frac{1}{2} (\partial_j g_{ih} + \partial_i g_{jh} - \partial_h g_{ij}), \quad (3)$$

melyeket a V^n elsőfajú Christoffel-féle szimbólumainak nevezünk, és másik n^3 számú skalár származtatható a következőképpen:

$$\Gamma_{ij}^h = \frac{1}{2} g^{h\alpha} (\partial_j g_{i\alpha} + \partial_i g_{j\alpha} + \partial_\alpha g_{jh}), \quad (4)$$

melyeket a V^n másodfajú Christoffel-féle szimbólumainak nevezünk.

A V^n Riemann-tér másodfajú Christoffel-féle szimbólumai kielégítik az összefüggési koefficiensek (1) transzformációs formuláit, ezért minden Riemann-tér egyben affinösszefüggő tér is.

Definíció: Adjunk meg a V^n Riemann térben egy görbét az $x=x(t)$ egyenlettel és a görbe mentén egy $v=v(t)$ vektormezőt. Egy vektormezőt az adott görbe mentén párhuzamosnak (párhuzamosan eltolhatónak) nevezünk, ha a görbe mentén vett kovariáns differenciálja eltűnik, azaz $\delta v^i = dv^i + \Gamma_{jk}^i v^j dx^k = 0$.

Egy vektormezőt abszolút párhuzamosnak nevezünk, ha bármely görbe mentén párhuzamos vektormezőt határoz meg.

Definíció: Legyen T egy (r,s) típusú tenzora a V^n Riemann térnek. A $T x^k$ szerinti kovariáns deriváltja a

$$T^{i_1 \dots i_r}_{j_1 \dots j_s, k} = \partial_k T^{i_1 \dots i_r}_{j_1 \dots j_s} + \Gamma_{k\alpha}^{i_1} T^{\alpha \dots i_r}_{j_1 \dots j_s} + \dots + \Gamma_{k\alpha}^{i_r} T^{i_1 \dots \alpha}_{j_1 \dots j_s} - \\ - \Gamma_{kj_1}^\beta T^{i_1 \dots i_r}_{\beta \dots j_s} - \dots - \Gamma_{kj_s}^\beta T^{i_1 \dots i_r}_{j_1 \dots \beta}$$

összefüggéssel értelmezett $(r,s+1)$ típusú tenzor.

Definíció: Legyen V^n egy Riemann-tér. Az

$$R_{ijk}^h = \partial_j \Gamma_{ik}^h(x) + \Gamma_{ik}^\alpha(x) \Gamma_{j\alpha}^h(x) - \partial_k \Gamma_{ij}^h(x) - \Gamma_{ij}^\alpha(x) \Gamma_{k\alpha}^h(x) \quad (5)$$

(1,3) típusú tenzort a V^n Riemann-tér *görbületi tenzorának* nevezzük.

Egy tetszőleges V^n Riemann tér R_{ijk}^h görbületi tenzora az utolsó két kovariáns indexében antiszimmetrikus, azaz:

$$R_{ijk}^h + R_{ikj}^h = 0.$$

A görbületi tenzor komponensei kielégítik a Ricci-azonosságot:

$$R_{ijk}^h + R_{jki}^h + R_{kij}^h = 0.$$

A görbületi tenzor komponenseinek kovariáns deriváltjai kielégítik a Bianchi-azonosságot:

$$R_{ijk,l}^h + R_{ikl,j}^h + R_{ilj,k}^h = 0,$$

ahol a „ ∇ ” szimbólum a Levi-Civita-konnexióra vonatkozó kovariáns deriválást jelöli.

Fontosak lehetnek azok a Riemann-terek, melyekben az R_{ijk}^h görbületi tenzor csak egy K konstans szorzóban tér el a $\delta_j^h g_{ik} - \delta_k^h g_{ij}$ tenzortól.

Definíció: Azokat a Riemann tereket, melyek R_{ijk}^h görbületi tenzora a metrikus tenzor segítségével az

$$R_{ijk}^h = K (\delta_j^h g_{ik} - \delta_k^h g_{ij})$$

képlet szerint fejezhető ki, ahol K egy konstans érték, *konstans görbületű tereknek* nevezzük. A K értéket a *tér görbületének* nevezzük.

Például az $(n+1)$ -dimenziós euklideszi térben az $(x^1)^2 + \dots + (x^{n+1})^2 = R^2$ egyenletű gömbfelületen egy konstans pozitív görbületű tér indukálódik, ahol a görbület: $K = 1 / R^2$.

Definíció: Legyen R_{ijk}^h a V^n Riemann-tér görbületi tenzora. Ekkor az $R_{ij} = R_{ij\alpha}^\alpha$ összefüggéssel értelmezett (0,2) típusú szimmetrikus tenzor a Riemann tér *Ricci-tenzora*, és az $R = R_{\alpha\beta} g^{\alpha\beta}$ skalármező a tér *skalár görbülete*, ahol az α indexekre összegzés történik.

Az általános relativitáselmélet alapfeladata, hogy megadja a gravitációs mezőnek az anyag eloszlásától és mozgásától való függést. Hosszas kutatások után a gravitációs mező egyenletét Einstein 1915-ben az alábbi alakban írta fel:

$$R_{ij} - \frac{1}{2} R g_{ij} = -\lambda T_{ij},$$

ahol T_{ij} jelöli az energia-impulzus tenzort, λ egy állandó, R_{ij} a Ricci-tenzor, R a tér skalárgörbülete. Az egyenlet érdekessége, hogy az egyenlet bal oldalát a téridő geometriája határozza meg, míg a jobb oldal a λ állandó mellett a fizikai megfontolásokkal definiált T_{ij} tenzort tartalmazza.

Ha az energia-impulzus tenzor zérus, akkor a mezőegyenlet a következő alakú:

$$R_{ij} - \frac{1}{2} R g_{ij} = 0.$$

Ennek a mezőegyenletnek az általánosítása az

$$R_{ij} = \rho g_{ij}$$

alakú egyenlet, ahol ρ egy állandó mennyiség. Ekkor a Ricci-tenzor csak egy arányosságban tér el a metrikus tenzortól. Ilyen mezőmodell lehet egy olyan tér, amely mindenütt homogén, az anyagsűrűség az egész térben állandó.

Definíció: Egy Riemann-teret *Einstein-térnek* nevezünk, ha van olyan ρ skalármező, hogy

$$R_{ij} = \rho g_{ij}. \quad (6)$$

Definíció: Legyen V^n egy Riemann-tér. Az $x(t)$ görbét *geodetikus vonalnak* nevezzük, ha kanonikus paraméterben (vagy kitüntetett paraméter esetén) az egyenlete

$$\frac{d^2 x^i}{dt^2} + \Gamma^i_{jk} \frac{dx^j}{dt} \frac{dx^k}{dt} = 0 \quad (7)$$

alakú, ahol a Γ^i_{jk} a tér másodfajú Christoffel-féle szimbólumai.

Affinösszefüggő terek geodetikus leképezése

Definíció: Legyenek A^n és \bar{A}^n affinösszefüggő terek. Az A^n térnek az \bar{A}^n térre történő geodetikus leképezésén értjük azt a kölcsönösen egyértelmű megfeleltetést a pontjaik között, amelynél az A^n tér minden geodetikus vonala az \bar{A}^n tér geodetikus vonalaiba megy át.

Vonatkoztassuk az A^n teret az x^1, x^2, \dots, x^n koordinátarendszerre, \bar{A}^n teret az $\bar{x}^1, \bar{x}^2, \dots, \bar{x}^n$ koordinátarendszerre. Legyen $x^i = x^i(\bar{x})$ kölcsönösen egyértelmű megfeleltetés a két tér között. Ezzel A^n -ben olyan koordináta-transzformációt hajtunk végre, amely során a két tér egymásnak megfelelő pontjai azonos koordinátákkal rendelkeznek. A továbbiakban ezt a közös koordinátarendszert fogjuk használni.

Definíció: Tekintsük a két tér Γ^h_{ij} és $\bar{\Gamma}^h_{ij}$ összefüggési koefficienseit. Ezeket szimmetrikusnak tekintve az affinösszefüggés deformációját

$$\bar{\Gamma}^h_{ij} = \Gamma^h_{ij} + P^h_{ij} \quad (h, i, j = 1, \dots, n) \quad (8)$$

alakban adhatjuk meg, ahol $P^h_{ij}(x)$ szintén szimmetrikus, (1,2) típusú tenzor, amelyet *deformációs tenzornak* nevezünk.

A deformációs tenzor felírható a következő alakban:

$$P_{ij}^h = \psi_i(x) \delta_j^h + \psi_j(x) \delta_i^h, \quad (9)$$

ahol ψ_i kovariáns vektor.

Tétel: Ahhoz, hogy az $f: A^n \rightarrow \bar{A}^n$ leképezés geodetikus legyen, szükséges és elegendő, hogy az összefüggés $P_{ij}^h(x)$ deformációs tenzora (9) alakú legyen.

A deformációs tenzort egy ψ_i kovariáns vektor határozza meg, ezért a (9) figyelembevételével a (8) a következő alakban írható fel:

$$\bar{\Gamma}_{ij}^h(x) = \Gamma_{ij}^h(x) + \psi_i(x) \delta_j^h + \psi_j(x) \delta_i^h. \quad (10)$$

Az adott affinösszefüggő tér összes geodetikus leképezéseinek halmaza csoportot alkot. Az affinösszefüggő terek halmazában a geodetikus leképezések egy osztályozást indukálnak, egy osztályban azok a terek vannak, amelyeknek van ugyanarra az A^n affinösszefüggő térre geodetikus leképezésük. Ezt az osztályt az A^n tér *geodetikus osztályának* nevezzük.

Riemann-terek geodetikus leképezése

Tekintsünk két Riemann-teret, melyeket V^n és \bar{V}^n jelöl. A Riemann-tereket a $g_{ij}(x)$ és $\bar{g}_{ij}(x)$ metrikus tenzorokkal adjuk meg. Mivel a Riemann-terek egyben affinösszefüggő terek is, érvényesek az előző alfejezetben mondottak. A $\Gamma_{ij}^h(x)$ és a $\bar{\Gamma}_{ij}^h(x)$ összefüggési koefficiensek most a másodfajú Christoffel-féle szimbólumok, amelyek a metrikus tenzor segítségével vannak meghatározva a (4) által.

Minden Riemann-tér metrikus tenzora abszolút párhuzamos, ezért \bar{V}^n -ben a $\bar{g}_{ij}(x)$ -re teljesül

$$\bar{g}_{ij,k}(x) = \partial_k \bar{g}_{ij}(x) - \bar{\Gamma}_{ki}^\alpha(x) \bar{g}_{\alpha j}(x) + \bar{\Gamma}_{kj}^\alpha(x) \bar{g}_{\alpha i}(x) = 0,$$

ahol a „ $\bar{\Gamma}$ ” \bar{V}^n -beli kovariáns deriváltat jelöli. Ekkor a (10) felhasználásával:

$$\bar{g}_{ij,k}(x) = \lambda \psi_k(x) \bar{g}_{ij} - \psi_i(x) \bar{g}_{kj} + \psi_j(x) \bar{g}_{ki}. \quad (11)$$

Könnyen belátható, hogy szimmetrikus reguláris $\bar{g}_{ij}(x)$ tenzor esetén a (11)-ből következik a (10), amelyben a $\bar{\Gamma}_{ij}^h$ másodfajú Christoffel-féle szimbólum. Ezért kimondhatjuk a következő tételt:

Tétel: Az $f: V^n \rightarrow \bar{V}^n$ leképezés akkor és csak akkor geodetikus, ha a másodfajú Christoffel-féle szimbólumaik között a (10) fennáll, és ami ezzel ekvivalens, ha a \bar{V}^n tér $\bar{g}_{ij}(x)$ metrikus tenzora V^n -ben kielégíti a (11)-et.

Definíció: A (10) és (11) a Riemann-terek geodetikus leképezéseinek alap-egyenletei és ezeket *Levi-Civita-féle egyenleteknek* nevezzük.

A Riemann-terek esetén az affinösszefüggő terekhez hasonló módon értelmezhetjük a geodetikus osztály fogalmát.

A Riemann-terek geodetikus leképezéseinek vizsgálata során két problémakörrel találkozhatunk:

1. Adott két Riemann-tér és azt kell eldöntenünk, hogy ugyanabba a geodetikus osztályba tartoznak, azaz, hogy létezik-e közöttük geodetikus leképezés.

2. Egy adott Riemann-térről el kell döntenünk, hogy létezik-e nem triviális geodetikus leképezése valamilyen másik Riemann-térre, és ha igen, akkor meghatározni az összes olyan teret, amelyre leképezhető geodetikusán.

Speciális Riemann-terek

Definíció: A V^n Riemann-teret *gyengén szimmetrikusnak* nevezzük, ha a görbületi tenzora kielégíti a következő feltételt:

$$R_{hijk,l} = \alpha_l R_{hijk} + \beta_h R_{lijk} + \gamma_i R_{hljk} + \sigma_j R_{hilk} + \mu_k R_{hijl}, \quad (12)$$

ahol $\alpha, \beta, \gamma, \sigma, \mu$ egyszerre el nem tűnő kovariáns vektormezők, a „ $, ,$ ” kovariáns deriváltat jelöl V^n -ben.

Definíció: A V^n Riemann-teret *pseudoszimmetrikusnak* nevezzük, ha a görbületi tenzora kielégíti a következő feltételt:

$$R_{hijk,l} = 2\alpha_l R_{hijk} + \alpha_h R_{lijk} + \alpha_i R_{hljk} + \alpha_j R_{hilk} + \alpha_k R_{hijl}, \quad (13)$$

ahol α el nem tűnő kovariáns vektormező, a „ $, ,$ ” kovariáns deriváltat jelöl V^n -ben.

A továbbiakban a pseudoszimmetrikus Riemann teret $(PS)_n$ -nel jelöljük az angol elnevezés alapján (pseudo symmetric Riemannian space).

Az α -t a $(PS)_n$ *asszociált vektormezőjének* nevezzük.

A pseudoszimmetrikus név választása azzal indokolható, hogy ha a (13)-ban α_i -t zérusnak választanánk, akkor $R_{hijk,l} = 0$, amely a (lokális) szimmetria feltétele.

A (13) feltételből a $(PS)_n$ Ricci-tenzorára teljesül

$$R_{ij,l} = 2\alpha_l R_{ij} + \alpha_i R_{lj} + \alpha_j R_{il} + \alpha^k R_{lijk} + \alpha^h R_{hijl}, \quad (14)$$

ahol $\alpha^k = g^{hk} \alpha_h$.

A (14)-et g_{ij} -vel szorozva a skalár görbületre a következő egyenlőséget kapjuk:

$$R_{,l} = 2\alpha_l R + 4\alpha^h R_{hl}. \quad (15)$$

Definíció: A V^n Riemann-tér *ciklikus Ricci- (szimmetrikus) tenzorral* rendelkezik, ha

$$R_{ij,k} + R_{jk,i} + R_{ki,j} = 0. \quad (16)$$

A (16)-ot g^{ij} -vel kontrahálva azt kapjuk, hogy $R_{,k} = 0$, amely azt jelenti, hogy a skalár görbülete konstans. Ekkor a (15)-ből az adódik, hogy

$$\alpha_k R + 2\alpha^h R_{hk} = 0, \quad (17)$$

ahol az α az asszociált vektor.

Tegyük fel, hogy $(PS)_n$ ($n > 3$) ciklikus Ricci- (szimmetrikus) tenzorral rendelkezik. A (14)-et felhasználva kapjuk:

$$R_{ij,l} + R_{jk,i} + R_{ki,j} = 4(\alpha_i R_{kj} + \alpha_j R_{ki} + \alpha_k R_{ij}) \quad (18)$$

A (16) miatt ez egyenértékű a következő kifejezéssel:

$$\alpha_i R_{kj} + \alpha_j R_{ki} + \alpha_k R_{ij} = 0 .$$

α_i -vel szorozva és felhasználva a (17)-et

$$\alpha^i \alpha_i R_{kj} = R \alpha_j \alpha_k \quad (\alpha^i = g^{ij} \alpha_j) . \quad (19)$$

Ha a tér metrikája pozitív definit, akkor $\alpha^i \alpha_i \neq 0$. Legyen $\alpha^i \alpha_i = \theta$. Ekkor a (19) a következő alakú:

$$R_{kj} = \frac{R}{\theta} \alpha_j \alpha_k . \quad (20)$$

A (20)-at α^k -val szorozva és a (17)-et felhasználva

$$\frac{3}{2} R \alpha_j = 0 . \quad (21)$$

Mivel $\alpha_j \neq 0$, ezért $R = 0$. Ekkor a (20)-ból azt kapjuk, hogy $R_{kj} = 0$, azaz a tér Einstein-tér, amelynek a skalár görbülete zérus. A 3 dimenziós Einstein-tér konstans görbületű. $(PS)_n$ ($n > 2$) nem lehet konstans görbületű, ezért 3 dimenziós pszeudoszimmetrikus Einstein-tér nem létezik.

Ezzel beláttuk a következő tételt:

Tétel: Ha $(PS)_n$ ($n > 3$) pozitív definit metrikával és ciklikus Ricci- (szimmetrikus) tenzorral rendelkezik, akkor olyan Einstein-tér, amely skalár görbülete zérus.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Синюков Н. С. (1979). *Геодезическое отображение римановых пространств (Riemann terek geodetikus leképezései)*. Москва, Наука.
- Hraskó Péter (2002). *Relativitáselmélet*. Typotex Kiadó, Budapest.
- I. P. Jegerov (1986): *Geometria*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- M. C. Chaki–U. C. De (1989). *On pseudo symmetric spaces*, Acta Math. Hung. 54, 185–190. o.
- Papp Ildikó (2005). *Metrikus terek pályatartó leképezései*. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem.
- Rapcsák András–Tamássy Lajos (1990). *Differenciálgeometria I–III*. Tankönyvkiadó.
- T. Q. Binh (1993): *On weakly symmetric Riemannian spaces*. Publ. Math. Debrecen 42/1–2, 103–107. o.

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

KARMACSI ZOLTÁN*

Éljünk jogainkkal!

„...ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagyon, az másiké is legyen ott.”

(Cserniczkó István szerk.: *Nyelvek, emberek, helyzetek*)

A kárpátaljai magyar ember számtalanszor kerül olyan élet- és beszédhelyzetbe, amikor nem tudja eldönteni, megszólalhat-e magyarul, felvállalva ezzel, hogy netán rászólnak a többségi társadalom tagjai, hogy beszéljen ukránul. Gyakran a tekintetben is tanácstalan, hogy a hivatalokban megírhatja-e kérvényét, kitöltheti-e a formanyomtatványt magyarul, vagy kérhet-e szerződést a számára érthető nyelven is. A kisebbségben élő kárpátaljai magyar közösség életében a nyelvhasználat és a nyelvválasztás kérdése valós, napi probléma. E kérdéseket vizsgálja a Cserniczkó István szerkesztette *Nyelvek, emberek, helyzetek* című könyv, amely nemcsak a szakembereknek nyújt tudományos ismereteket a helyi közösség nyelvhasználatáról, hanem számos hasznos és gyakorlati információt tartalmaz az egyszerű emberek, a nyelvet használók számára is nyelvválasztásról, vagy ezek lehetőségeiről Kárpátalján. A könyv szerzői a Rákóczi főiskola tanárai: Beregszászi Anikó, Cserniczkó István, Molnár József, valamint Molnár Anita doktorandusz hallgató. A kötet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hodinka Antal Intézetében készült.

A könyv sokak számára ismerős léhhelyzettel indít: a többnyelvű közösségekben a nyelvek közötti munkamegosztást taglalja. E fejezetből megtudhatjuk, kit tekinthetünk kétnyelvű beszélőnek, s milyen szinten szükséges ismernie/beszélnie a beszélőnek a nyelveket, hogy kétnyelvűnek tekintsék; milyen nyelvhasználati színtereken jelennek meg a nyelvek, s mely helyzetekben melyik nyelvet választjuk/választhatjuk a társadalompolitikai normák, valamint az íratlan szabályok alapján.

A nyelvhasználatot és ezzel egyben a nyelvválasztást is az íratlan normák mellett minden államban törvények is szabályozzák. Nincs ez másképpen Ukrajnában sem, ahol a kisebbségi nyelvek jogi helyzetét és használatának lehetőségét számos törvény, rendelet határozza meg. Azonban kisebbség és kisebbség között is találhatunk különbséget, hiszen míg az orosz kisebbség lélekszáma milliókban mérhető, addig a magyaroké a kétszáz ezret sem éri el országos szinten. Ezek a tényezők a kisebbségek nyelvhasználatán túl az anyanyelvük társadalomban betöltött jogi helyzetét és annak gyakorlatban történő megvalósulását is befolyásol(hat)ják.

A kisebbségi nyelvek, s ezen belül a magyar nyelv helyzetét és használatát elsősorban Ukrajna Alkotmánya és az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény, továbbá

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék, Magyar Tanszéki Csoport, adjunktus.

a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája szabályozza. Emellett számos törvény foglalkozik a nyelvi kérdéssel, mint például az oktatási, a közigazgatási, a tömegkommunikációs törvények stb. E törvények nyelvvel/nyelvekkel, nyelvek használatával foglalkozó cikkelyeit és azok értelmezési lehetőségeit a szerzők részletesen bemutatják.

Ukrajna nyelvtörvénye garantálja a kisebbségi nyelvek számára az ukránnal egyenrangú szóbeli és írásbeli nyelvhasználatot a közigazgatásban, önkormányzati és hivatali ügyintézésben stb. ott, ahol a kisebbség aránya meghaladja a lakosság 50%-át. A magyar nyelv sem országos szinten (Ukrajna lakosságának 0,3%-a magyar), sem pedig megyei szinten (Kárpátalja lakosságának 12,1% magyar) nem tudja „élvezni” a nyelvtörvény adta jogokat. Járási szinten is csupán a Beregszászi járásban haladja meg a magyar lakosok aránya a törvény által előírt 50%-ot, míg a megyei alárendeltségű városok közül még az egyetlen magyar többségű városnak hitt Beregszászban (a magyarok aránya 49,1%) sem adatna meg ez a jog.

Ha a települések szintjén vizsgáljuk meg a magyar nyelv hivatalos használati lehetőségét Kárpátalján, akkor 80 településen a magyar nyelv jogilag az államnyelvvvel egyenrangúan használható. Ellenben nem lehetne használni hivatalos színtereken olyan jelentős magyar lakosságú településeken, mint Visk (45,4% a magyarok aránya), Csap (39,4%), Aknaszlatina (24,5%), Técső (24,2%). Vagyis a törvényi jogok sem minden esetben garanciái a gyakorlatban a nyelvi problémák megoldásának, hiszen mindig az értelmezéstől válik függővé az, hogy az adott törvényt hogyan ültetik át a gyakorlatba. Ezzel a kérdéssel foglalkoznak a szerzők a negyedik fejezetben, ahol a jogok adta lehetőségek gyakorlatban történő megvalósulását feltárni kívánó, 593 fős rétegzett mintán alapuló kérdőíves vizsgálat eredményeit mutatják be. Ebből a fejezetből kitűnik, hogy a vizsgálatban résztvevő személyek a magyar nyelvet a legnagyobb arányban a magánszférában használják, míg a közéleti szférában már egyre jobban előtérbe kerül az ukrán nyelv használata. Különösen alacsony a magyar nyelv használati aránya a bankban, az orvosi rendelőben, a vendéglőben, illetve a boltban. A hivatalos színterek közül a munkahelyi nyelvhasználat még 40%-os magyar nyelvhasználati arányt mutat, de már a bíróságon, rendőrségen, hivatalokban alig 20% ez az arány. Ezt követően a különböző független változók (nem, életkor, végzettség, településtípus stb.) szerint olvashatunk a kárpátaljai magyar közösség nyelvhasználati szokásairól.

A kiadványban arról is olvashatunk, hogy a Szovjetunió törvényben nem rögzített államnyelve, az orosz hogyan veszít fokozatosan teret az idősebb és a fiatalabb generációk körében Ukrajna hivatalos államnyelvével, az ukránnal szemben. Részletes betekintést nyerhetünk abba, hogy a XX. században Kárpátalja területén uralkodó államalakulatok milyen jogokat biztosítottak a különböző, a területen használatos nyelvek számára, kaptak-e egyes nyelvek regionális hivatali nyelvi státuszt, s ezeket kötelezően oktatták-e az iskolákban.

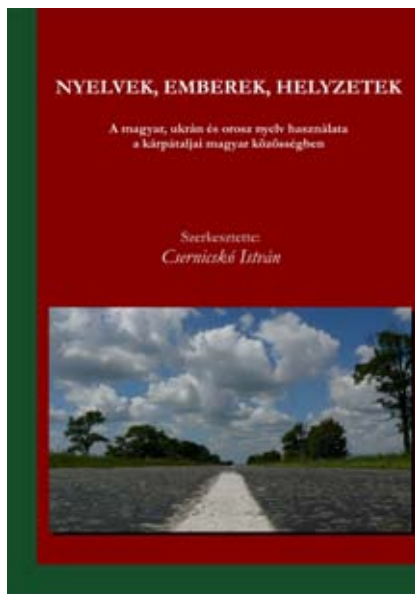
Végezetül a nyelvpolitikai tanulságokról, törvény adta jogaink kihasználásának lehetőségeiről olvashatunk. A kötet szerzői arra inspirálnak bennünket, hogy

ahol a törvény megengedi a magyar nyelv használatát, ott merjük is használni. Ne legyünk olyanok, mint számos kárpátaljai magyar lakta település polgármestere, akik, ilyen vagy olyan okból, de elutasítják a magyar nyelvű ügyintézését (olykor már a szóbelit is), ják az ukrán nyelvű terelni a lakosokat a hatályos ukrainai get adnak.

A jogaink alkalmazása, hasz-szimbolikus erővel a tájékozódást és ál-gyakorlását, segíti a elsajátítását a többsé-s hozzájárul a ma-közéleti írásbeliség liség mind szélesebb és fejlődéséhez, ala-séhez. A könyv utol-szemlélteti az a fény-Nagymuzsaly lakosai jogukkal – a telepü-ukrán hivatalos név transliterációval átírt (torzított formájú) nevet lefestve felírták magyarul a település nevét.

S befejezésül hadd ajánljam figyelmükbe a könyv 111. oldalán olvasható idézetet, amely Kolozsvár 1580-ban hozott városi határozata a kétnyelvű feliratokról: „Az mi az Magyar írást illeti az hídon (...) végezék ő kegyelmek, hogy szászul is ugyan azon igékkal faragják meg az város kölcségén. Azonképpen egyéb közönséges momentumokon, ha egyik Nemzetnek nyelve ott vagon, az másiké is legyen ott.”

Csernicskó István szerk.: Nyelvek, emberek, helyzetek. Ungvár, PoliPrint Kft., 2010. 136 p.

vagy megpróbál-nyelvhasználat felé még ott is, ahol erre törvények lehetősé-

gyakorlatban való nálata nemcsak bír, hanem elősegíti lampolgári jogaink kisebbségi nyelv gi lakosok részéről, gyar köznyelv, a és a közéleti szóbe-körű használatához posabb megismeré-só oldalán talán ezt kép is, amelyen – élve törvény adta les névtábláján az alatt lévő angol

2011. 10. 03.

A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója

*SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA**

Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*

A kötet szerzője, *Brenzovics László* egyszerre volt előnyös és hátrányos helyzetben a témaválasztásával, mivel kárpátaljai magyarként nyúlni ehhez a témához egyfelől mindenképpen determinálja és/vagy behatárolhatja a kutatás, s egyben az eredmények irányultságát is. Másfelől e bonyolult rendszerben csak az tud többé-kevésbé célirányosan mozogni, aki maga is ebben a szövevényes kapcsolatrendszerben próbál biztos talajt keresni és találni. Színesíti a helyzetet az is, hogy – miképpen maga a szerző fogalmazott előszavában – megyei képviselőként, alelnöksége idején az ungvári „Fehér Ház” épületében ugyanazon a folyosón, irodákban járt, ahol a „magyarok alatt” a Kormányzói Biztosság székelt. Ez az ambivalensnek nevezhető helyzet tette lehetővé számára, hogy sajátos szemszögből dolgozza fel a nemzetiségi politika alakulását, annak hátterét, összetett voltát.

A kötet témája minden bizonnyal több szempontból tárgyalható, értelmezhető, mivel nem lezárt, kibeszélt, minden részleteiben feltárt anyagot foglal magába. Ám az elvitathatatlan – ahogyan *Brenzovics* is fogalmaz, – hogy a mai napig kibeszéletlen múlt előkerül minden nem teljes egészében pragmatikus kérdés vitatásakor. Az is tény, hogy akár a magyar, akár az ukrán történelem 20. századi eseményeit kifejtő szintézismunkáit nézzük, e kérdést felületesen, igen kis terjedelemben tárgyalják. Ez részben érthető is, hisz annak forrásanyagához nem mindenki fér hozzá és/vagy érti is minden forrás nyelvét. A szerző sorra veszi a viszonylag rövid időszak (mindösszesen hat év) „megnemjelenését” a fent említett magyar és ukrán historiográfiában.

A munka szerkezetileg három részre tagolódik: a felvezetőnek is tekinthető előzményeket tárgyaló fejezet; majd Kárpátalja magyarok általi katonai birtokbavétele és polgári közigazgatásra való áttérése, illetve a polgári közigazgatás leírása.

Az első rész a Horthy-korszak nemzetiségpolitikáját veszi számba a kormányok időrendjében haladva. Kiemeli, hogy a bethleni konszolidáció idején stabilizálódó nemzetiségpolitika, mely az ún. Szent István-i elveken alapult, igyekezett a nemzetiségeknek jogokat, egyenjogúságot biztosítani. Ezt befolyásolták a legnagyobb nemzetiség – a németek – igényei; a revízió mint külpolitikai cél; a határokon kívül rekedt magyarság helyzete és a kölcsönösség elve a szomszédos országokkal; illetve a szélsőjobboldal és az ún. fajvédők. Sajátos helyzetben voltak a rutének, akiknek nem volt anyaországuk, többségük egy tömbben élt, s felmerülhetett a területi autonómia megadásának kérdése is. A magyar közvélemény

* PhD, történész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Apáczai Csere János Könyvtárának igazgatója.

„gens fidelissima” – a leghűségesebb nemzet(iség)ként tekintett rájuk, s nem volt rögzült ellenérzés sem velük szemben. Ez az átvezető a kárpátaljai rutének helyzetére a két világháború között, s ezután a szerző ismerteti azt a három irányzatot, mely elsősorban a nyelvi, nemzetiségi kérdésre adott válasz szerint bontotta a ruszinokat három részre:

- a) ruszofilek – akik az oroszokkal azonosították magukat;
- b) ukrainofilek – ők az ukrán és orosz nyelv különállóságát vallották;
- c) ruszinofilek – akik különálló keleti szlávoknak tartották magukat.

A szerző ezen irányzatok képviselőit, egyesületeit, sajátos grammatikájuk kidolgozását is ismerteti. Azt is feltárja, hogy a csehszlovák államhatalom az 1930-as évekig az ukrainofileket, majd a ruszofileket támogatta, mialatt a ruszin iskolákban minden tanár azt a nyelvet és nyelvtant tanította a fenti irányzatok közül, amelyiket tudta. Utóbbi magának a rutén lakosságnak a szétforgácsolódását okozta, míg a terület autonómiájának kérdésében a helyi politikai elit teljes mértékben szemben állt a csehszlovák kormánnyal. Levéltári adatok alapján magyar–lengyel kormányzati kapcsolatokról is beszámol a szerző, mely a három politikai és nyelvi irányzat közül a ruszin és a nagyorosz irányvonalat autonomista pártjaira alapozta.

A munka második része, mely *Kárpátalja a magyar katonai közigazgatás és polgári közigazgatásra való áttérés idején* címet kapta, lényegesen terjedelmesebb, s a katonai birtokbavétellel nyit. Ez a rész már levéltári alapokon nyugszik, illetve a magyar és ukrán korabeli források, szakirodalmi leírások ütköztetésén. Tárgyalja a terület magyar katonai birtokbavételének diplomácia háttérét, magának az eseménynek a lezajlását, illetve a Volosin Ágost nevével fémjelzett tiszavirág-életű miniállami próbálkozást is. Ír a megszállt területeken létrehozott fogolytáborokról, az azokba összegyűjtött személyek sorsáról, a helyi lakosság ellátására tett intézkedésekről. Bő kifejtést találunk a kötetben a Kárpátaljának adandó autonómiatervezet körül kialakult vitáról, melynek megléte egyértelműsíti, hogy Magyarország területi autonómiáról gondolkodott a vidékkel kapcsolatban, ám annak mértékét minden, a kérdésben érintett (vagy magát érintettnek vélt) másképpen gondolta. Fennmaradt Fenczik Istvánnak, a ruszofil irányzat egyik képviselőjének álláspontja, mely igencsak plasztikus, megengedő lehetőségeket fogalmazott meg a magyar kormány felé az autonómiáról. A magyar kormány által favorizált Bródy András viszont határozottan szembehelyezkedett annak álláspontjával, s ugyanazt követelte tőlük, mint a csehszlovák kormánytól, vagyis az 1936. március 12-én benyújtott, a Horvát-Szlavónország által bírt „társországi” státuszt Kárpátalja számára. Bethlen István volt miniszterelnök *Kárpátalja Vajdaság közigazgatási autonómiája* címmel nyújtotta be saját elképzeléseit. E három tervezet napvilágra kerülése után – ahogy a szerző fogalmaz – mindenki, akinek valaha köze volt Kárpátaljához, kötelességének érezte, hogy megszólaljon az ügyben: Illés (Iljasovics) József professzor, a Magyarországi Ruszinszkiók

Szakszervezetének elnöke; Szabó Oreszt a Károlyi-kormány volt ruszin minisztere; Egán Imre nyugalmazott főispán, a „rutén akció” irányítójának, Egán Edének a fia; Morvay Zsigmond, kárpátaljai tapasztalattal rendelkező közigazgatási szakértő; Kozma György nyugalmazott beregi főispán. Mindannyiuk alapvető szerepét megtaláljuk a munkában.

Teleki Pál autonómia-elgondolásait Bródy Andrásra alapozta, vagyis annak személyére és pártjára. Ribbentrop német külügyminiszter azonban közölte a magyar kormánytagok berlini látogatásakor, hogy a német kormány bizalmatlan Bródy iránt, s inkább Volosin Ágost személyét kellene figyelembe venniük a magyaroknak a területi autonómia kiépítésekor. Utóbbi megfogalmazásban nagy valószínűséggel közrejátszhatott, hogy Németországnak Volosin kormányával megkötött gazdasági szerződésai voltak, melyek az előbb említett számára jelentettek rendkívüli előnyöket. A fent említett szerződések magyar részről való elismerését Németország jegyzékben is kérte Magyarországtól, ám arra Telekiék hivatalosan nem válaszoltak.

Teleki úgy látta, a katonák a kiadott utasítások ellenére beavatkoztak az autonómia ügyébe, ezért sürgette az átmeneti polgári közigazgatás bevezetését. S bár a miniszterelnök továbbra is Bródyra kívánta alapozni kárpátaljai politikáját, az kijelentette, ő felvállalni nem kívánja a kialakult helyzet ódiáját, s a kormánybiztos-helyettesi posztot elutasította. Maga helyett Marina Gyulát ajánlotta. Kárpátaljának a polgári közigazgatásra való áttérését, a *Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről* szóló 1939. évi 6200. számú miniszterelnöki rendeletet, a Minisztertanács 1939. május 23-i ülésén fogadta el. Ez a rendelet nem a jelenlegi Kárpátalja egész területét érintette, mivel az 1938-ban visszacsatolt, zömében magyarlakta sík vidéki terület Bereg, Ugocsa és Ung vármegyék része lett, hanem csak az 1939 márciusában katonailag birtokba vett, vagyis a zömében ruszin/ukrán területeket. Ungvár városa nem tartozott a kárpátaljai területhez, ám a kormányzói biztos és a főtanácsos székhelye mégis ez lett. Ugyancsak e rendelet értelmében a jelentős magyar lakossággal rendelkező Verbóc, Fancsika, Tizzasásvár, Hömlóc és Csongor községeket a Bereg-Ugocsa k.e.e, míg Unghosszúmezőt Ung vármegyéhez kapcsolták. A helységnevek megállapításánál mellőzték a magyarosító 1898. IV. tc. szabályait. Megjegyzendő még, hogy a kinevezett hivatalfőnököknek rutén származásúnak, illetve születésűnek kellett lenni, ám magyar nyelvtudással. A *Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területnek az országgal való egyesítéséről* szóló törvényt 1939. június 21-én fogadta el az országgyűlés. Ennek értelmében a képviselőházba az alábbi kárpátaljai képviselők lettek behívva: Fenczik István, Bródy András, Bence György, Demkó Mihály, Földesi Gyula, Hápka Péter, Homicskó Vladimir, Csuha Sándor, Hajovics Péter, Zsegora György és Spák Iván. A felsőházba négy kárpátaljai került Sztojka Sándor munkácsi püspök, Ilniczky Sándor nagyprépost, Kaminszky József – az Orosz Nemzeti Tanács elnöke, illetve Hanyó István Szobránc-vidéki földesúr.

A legnagyobb terjedelmét a munkának a harmadik rész teszi ki, mely a polgári közigazgatás éveit mutatja be 1939 májusa és 1944 ősze között. Ez időszak alatt négy kormányzói biztos váltotta egymást Kárpátalján: Perényi Zsigmond, Kozma Miklós, Tomcsányi Vilmos Pál és Vincze András. A biztosok közül az első kettőnek közvetlen kapcsolata volt a vidékkel, Tomcsányinak a közeli Vásárosnamény környékén voltak birtokai így kontaktusa a tárgyalt területekkel, egyedül Vinczének nem volt semmilyen köze előtte Kárpátaljához.

Perényi kinevezésekor 69 éves volt. Hivatalának elfoglalása utáni bemutatkozó beszédét Huszton tartotta 1939. július 26-án, amiben megelégedést, megnyugvást, kenyeret és foglalkozást ígért, az önrendelkezés csak ezután jöhet – mondta. Még e beszéd előtt, július 21–24-én járt a vidéken Teleki Pál miniszterelnök, aki a látottak és tapasztaltak után azt nyilatkozta, hogy a legszigorúbban kellene lesújtani mindazokra, akik úgy viselkednek ott, mintha egy meghódított tartományba küldött expedíciós kormányzati szerv vagy hadsereg tagjai lennének. Ezután hangozott el Perényi fent említett ígérete. Bródy nem vállalt megbízatást a magyar közigazgatásban, Fencziket viszont mellőzték. Utóbbi, vagyis Fenczik kalauzolásával jelentek meg Kárpátalján a nyilasok.

Jelentős esemény volt 1939. szeptember 17-én a szovjet csapatok németekkel kötött megegyezés alapján Lengyelország elleni támadása, mivel a magyar kormány attól tartott, hogy Kárpátalját is elfoglalják. Hitler ekkor felajánlotta a magyaroknak, hogy foglaljanak el egy sávot a Kárpátok galíciai oldalán. A magyar kormány ezt határozottan visszautasította. A szovjetek Lengyelország elleni támadása után a vidéket nemcsak a lengyel menekültek árasztották el, hanem a szovjet propaganda is. Megkezdődtek a Szovjetunióba való átszökések is, amely hamarosan tömeges méreteket öltött. A Szovjetunió azonban ekkor még a jó kapcsolatok fenntartására törekedett Magyarországgal, így az átszökötteket vagy egyből visszaadták a magyar hatóságoknak, vagy mint potenciális kémeket filtrációs táborokban helyezték el. Az esemény hatására azonban szinte teljesen megszűnt az ukrán propaganda, hisz a németek ideiglenesen nem támogatták azt. Ugyanebben az időben Bródy áskálódni kezdett Perényi ellen, illetve a szovjet veszély felfokozásával igyekezett nyomást gyakorolni a kormányra. Ekkor, és csak ekkor döntött úgy a magyar kormány, hogy ezentúl nem számít, épít Bródyra többé.

Az 1940-ben lezajlott második bécsi döntés értelmében az Észak-Erdélybe való bevonulás miatt katonai felvonulási területté nyilvánították a vidéket, így Teleki augusztus 5-én irattárba küldte a kárpátaljai autonómia egész addigi iratanyagát. Szeptember 2-án Perényit felmentették, 12-én Kozma Miklóst pedig kinevezték Kárpátalja kormányzói biztosának. A jelentős vagyonnal rendelkező Kozma fizetés nélkül vállalta a megbízatás, ám így megtarthatta gazdasági érdekeltségeit. Ez a periódus – 1940 szeptembere és 1941. december 7. közötti időszak, – vagyis Kozma Miklós biztossági idejének a bemutatása kapott a legnagyobb terjedelmet a munkában, majdnem hatvan oldalt. Ennek bizonyosan az az oka, hogy Koz-

ma nagyon pontos naplót vezetett napjairól, tevékenységéről, gondolatairól, ill. igencsak kiterjedt levelezést is folytatott, melyet a MOL megőrzött. E korszakot igen aprólékosan tárja elénk a szerző: gazdaságpolitika, igazolások ügye, oktatás, kultúra, egyházpolitika alpontokra bontva. Abban is különbözött Kozma a többi biztostól, hogy konkrét elképzelései voltak munkájáról és teendőiről, illetve hogy határozott és kitartó hivatalvezetést gyakorolt. Brenzovics a gazdaságpolitikai részben aprólékosan ír a vidék áldatlan ellátási helyzetéről, a magyar kormány gazdaságfellendítő próbálkozásairól. Utóbbi kapcsán idézi Kozma egyik idevágó naplóbejegyzését: „*Nincs Európában hely, ahol a saját érdek felmérése ilyen kezdetleges fokon állna, s ahol a segíteni szándékozó kormánynak ilyen érthetetlen nemtörődomséggel kellene megküzdenie.*” Mindezek mellett a visszaélésekről is beszámol, például a túlméretezett adminisztrációval és nagy rezsiköltséggel működő Hangya Szövetkezet kapcsán is. Kozmának gyakran kellett fordulnia a magyar kormányhoz, hogy az országos szinten elfogadott törvényeket, rendelkezéseket a vidék sajátos helyzete miatt „szabják a helyi viszonyokhoz”.

Több szempontból tárgyalja a könyv az oktatás helyzetének alakulását, melynek summáriumaként megjegyzendő, hogy a magyar politika Kárpátalja oktatásügyét illetően nem változott, az anyanyelven történő oktatás lehetősége továbbra is biztosított volt, illetve az erőszakos magyarosítást mellőzték. Az elemi iskolák egészen a szovjet csapatok bevonulásáig működtek, a középiskolákban pedig a bombaveszély miatt 1944 őszén függesztették fel az oktatást.

Több mint érdekes momentumot tárgyal a *Kultúra, tudomány* részegység, mivel ott a Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) létrehozásáról, tevékenységéről olvashatunk. E szervezet elnöke Hodinka Antal történész lett, s rutén–magyar nyelven jelentette meg a *Zorja-Hajnal* c. tudományos folyóiratot, a *Literaturna Negyilja* kéthavonta megjelenő folyóiratot, illetve a *Ruszka Mologyozs* ifjúsági lapot. A KTT gondozta az újonnan kiadott iskolai tankönyveket is. Ez a társaság hivatott az irodalmi ruszin nyelv kidolgozására is, ami azonban végül nem készült el. A vidék történetének átértékelését a Kontratovics Irén által jegyzett *A kárpátaljai történetírás útjai* c. tanulmány indította el, mely a *Zorja-Hajnal* folyóiratban jelent meg. 1941-ben még rutén nyelvű szintársulatot is létrehoztak, amit a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium támogatott.

Terjedelmes és sokrétű a vidéken folytatott magyar egyházpolitika bemutatása, mely próbál semleges nézőpontot alkotni erről a bonyolult, s jól nem megoldható kérdésről. Konstatálja a szerző, hogy a vidék Csehszlovákiához való kerülésének idején a helyi rutén lakosság szinte kizárólag görög katolikus volt, majd az ezt követő húsz évben tömegesen tértek át a pravoszláv hitre. Ettől függetlenül a könyv tárgyalta időszakban a legjelentősebb a görög katolikus egyház volt, s papsága jelentős szerepet játszott Kárpátalja visszacsatolásában, illetve fontos pozíciókat töltött be a magyarok által kialakított közigazgatásban. A szerző ismerteti

Sztojka Sándor, a baziliták, Ilniczky Sándor és Romzsa Tódor szerepvállalását a vidék egyházi és közéletében.

Kozma kormányzói biztosságának második évében, ill. Magyarország Szovjetunió elleni hadba lépése után egyre több kudarccal szembesült, s csalódottan állapította meg, amit Brenzovics könyvének mottójául is kiemelt, vagyis „... szomorúan állapítom meg, hogy Kárpátalján én érzem magam az egyetlen ruszin-nak...”, ennek ellenére nem lemondott, hanem a 1941. december 2-i szívrohama után öt nappal, hetedikén (Miklós napot követően) meghalt.

Így került a biztosi székbe immár a harmadik ember – Tomcsányi Vilmos Pál személyében. A munkában még tíz oldal sem foglalkozik vele, pedig ő töltötte be a leghosszabb ideig e posztot 1942. január 5-től 1944. május 11-ig. A szerző ezt a fennmaradt források hiányosságával magyarázza. S bár ez az idő már a háború periódusára esett, ezt nem igazán érzékelt a helyi lakosság. Tomcsányi azután mondott le, hogy 1944 áprilisában megkezdték a vidék zsidó lakosságának kitelepítését. Helyére egy nyugalmazott altábornagy, első világháborús csapattiszt került Vincze András személyében, akinek tevékenységét a május 12-i hivatalátvételekor elmondott beszéde igen jól prezentált: „*Nem íróasztal mellől akarom megoldani a hadművelési terület problémáit... Nem tartom helyénvalónak nagy elvi nyilatkozatokat tenni hadművelési területen működő embereknek.*”

A munkát Brenzovics a szovjet csapatok 1944. október 27-i Ungvárra való bevonulásával zárja.

Összegzőképpen elmondható, hogy a munkában közölt adatok, információk kifejtésekor, azok megvilágításakor Brenzovics törekedett az objektivitás talaján, a források bizonyította oldalon maradni. Ez a törekvés a munkában mindvégig érzékelhető. Szinte nem található benne minősítés vagy akár személyes ítélet sem az események, sem a korszak szereplőit illetően. Nagy érdeme a kötetnek, hogy a szerző személyében a politikust minden esetben háttérbe szorította a tudós történész. Sok mindent megtudhatunk e munkából magunkról, magyarokról és a velünk együtt élő keleti szlávokról, akiket a rutén/ruszin jelzővel egyaránt illetnek ma.

Brenzovics László: Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2010. 206 p.

MOLNÁR D. ERZSÉBET*

Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*

Brenzovics László *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944 között* c. munkája egy több éves, széles sávú kutatómunka eredményeit összegző kötet, a szerző doktori értekezésének kiadásra átdolgozott változata.

A munka keletkezéstörténetét illetően a szerző – akinek saját előszava szerint érdeklődését a téma iránt Marina Gyula görög katolikus kanonok 1977-ben, Torontóban megjelent *Ruténsors. Kárpátalja végzete*¹ c. munkája keltette fel – az ELTE Doktori Iskolájának keretén belül kezdett el érdemben foglalkozni a témával, és a MOL-ban, a Hadtörténeti Intézetben, a Széchényi Könyvtárban, a Parlamenti Könyvtárban végzett kutatások eredményeit egyesítette az írásba.

Közreadásában jelent meg 1999-ben – szintén a visszacsatolt Kárpátalja történetébe betekintést nyújtó munka – Kozma Miklósnak, 1940–41 között Kárpátalja kormányzói biztosának a naplója.²

Jelen munka nagy érdeme, hogy az első olyan, a visszacsatolt – 1939–44 közötti – Kárpátalja történetével foglalkozó könyv, amely széles forrásbázisra támaszkodva, a tudományos kutatás kritériumait szem előtt tartva mutatja be az eseményeket.

Aktualitásához nem férhet kétség, hiszen a Magyarországhoz való tartozás időszaka. Az 1939-ben történt események az utóbbi időben eléggé benne vannak a köztudatban, és ez az aktualitás minden év márciusának környékén még inkább megnő. Elég, ha az utóbbi időben a Vereckei-hágónál történt eseményekre gondolunk, a honfoglalás kori emlékművel kapcsolatos rongálásokra, a vandalizmusra, vagy azokra a helytörténeti írásokra, amelyek a közelmúltban láttak napvilágot akár tudományos, akár publicisztikai jelleggel, amelyek az eseményeket elferdítve, meglehetősen furcsa köntösben tálalva, a visszacsatolást megszállásnak, okkupációnak, annexiónak titulálva mutatják be. Nincs ez másként sajnos Kárpátalja történetének mind ukrán, mind magyar nyelven 2010-ben megjelent legújabb kori összefoglalásában sem.³

* II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Társadalomtudományi és Történelem Tanszék, tanár.

¹ Marina Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Patria Publishing Co. Ltd., Toronto, 1977

² Kozma Mikós: *Kárpátalja visszavétele*. Napló. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 1999

³ Oficinskij Román: *Válság és válságkezelés*. In: *Kárpátalja 1919–2009, történelem, politika, kultúra*. Szerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola, Argumentum, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 164-165., *Офіційський Роман: Окупація та анексія Карпатської України. // Закарпаття 1919-2009 років, історія, політика, культура*. Ред.кол.: Вегеш Микола, Фединець Чілла, Ліра, Ужгород, 2010, 191-192.

Az alapkoncepció, amelyből Brenzovics László kiindul és művének elején, külön fejezetben átfogóan ismertet, Magyarország nemzetiségpolitikája a Horthy-korszakban, mely alapján hiteles és részletes leírást kapunk a Szent István-i jelzővel illetett nemzetiségpolitikát illetően. A kérdéskör bemutatásánál a szerző messzemenően figyelembe veszi mind a kor meghatározó politikusainak – Telekinek, Bethlennek stb. – az álláspontját, mind a magyar történetírás eredményeit, és megállapítja, hogy Magyarországon 1939–44 között a Teleki Pál-féle Szent István-i nemzetiségpolitika érvényesült, melynek képviselői soknemzetiségű Magyarországon gondolkodtak, és igyekeztek a nemzeti kisebbségeknek egyenjogúságot biztosítani, nem zárva ki az autonómia lehetőségét sem. E célok azonban főképp a világháború kirobbanása miatt a gyakorlatban már nem voltak kivitelezhetőek.⁴

A szerző külön figyelmet szentel a kárpátaljai rutének két világháború közötti helyzetének a bemutatására, kitér a jelen lévő különböző irányzatok elemzésére. Jól szemléltetve mutatja be a ruszofil, ukrainofil és a ruszinofil irányzatok és követőik által okozott zavaros állapotokat a nyelvi és nemzetiségi kérdésekben, amelyek akár a családon belüli ellentétekig, testvérgyilkosságig is fajulnak. Mindezeket családtörténeti kuriózumok felidézésével támasztja alá.⁵ A nyelvi-nemzetiségi kérdéskör mellett szintén bemutatásra kerül a kárpátaljai ruténságot érintő másik legfontosabb kérdés: az autonómia ügye. A fejezetben jól követhető, logikai sorrendben vannak felvázolva az autonómia megadása-megszerzése körüli problémák a Károlyi-kormány által elfogadott 1918. december 21-i, X. számú néptörvénytől kezdve egészen 1938-ig, az autonómia tényleges megadásáig.⁶

A kárpátaljai ruténség két világháború közötti törekvéseinek a bemutatása után tér rá a szerző Kárpátalja visszacsatolás előtti helyzetének az ismertetésére. Az olvasó rendkívül érdekes információkat tudhat meg pl. Bródy András letartóztatásának körülményeiről, a Rongyos Gárda diverzánsakcióiról a vidéken, a magyar kormány elképzeléseiről az első bécsi döntés után Kárpátalja maradék részét illetően stb.⁷ A fejezet megbízható képet ad a Volosin-kormány politikájáról, a régióra vonatkozó terveiről.

A kötet második fejezete Kárpátalja katonai birtokbavételét szemlélteti részletesen és objektívan, korabeli források, visszaemlékezések alapján. Szintén itt kerülnek bemutatásra a visszacsatolást követően bevezetett katonai közigazgatás jellegzetességei, illetve a kormány azon intézkedései, amellyel a kárpátaljai lakosság nehéz szociális-gazdasági helyzetén kívánt enyhíteni nem utolsósorban azzal a céllal, hogy így ellensúlyozza a katonai közigazgatás következtében kialakult kedvezőtlen véleményt a magyar hatalomról.⁸

⁴ Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2010, 27.

⁵ Uo. 29.

⁶ Uo. 32–37.

⁷ Uo. 38–40.

⁸ Uo. 45–59.

A második részben külön alfejezetet kap az autonómiatervezet körüli vitáknak, elképzeléseknek szintén forrásokra épülő bemutatása. Fontos és érdekes adatokkal járul hozzá a téma jobb megismeréséhez a kor legbefolyásosabb magyar politikusi és a helyi ruszin értelmiség álláspontjának ismertetésén túl pl. a Térképhelyesbítő Igazgatóság néven működő hírszerzés által küldött jelentések bemutatása is.⁹

A polgári közigazgatás bevezetésének idején a „Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatot illetően a következtetések levonásánál a szerző egyéni véleményével is találkozhatunk a tervezet realitását, megvalósíthatóságát illetően az adott körülmények között, mely szerint a tervezet működőképes lett volna a Horthy-korszak viszonyai között.¹⁰

A harmadik fejezet rálátást nyújt a visszacsatolt Kárpátalja kormányzói biztosainak – Perényi Zsigmondnak, Kozma Miklósnak, Tomcsányi Vilmos Pálnak és Vincze Andrásnak – tevékenységére. Itt kell megjegyeznünk, hogy a leírtaktól eltérően Perényi kormányzói biztossá történő kinevezésekor nem 73 éves volt¹¹, hanem csak 69, mivel a neves politikus 1870-ben született és 1939-ben, a katonai közigazgatásról a polgárra történő áttérés után lesz Kárpátalja kormányzói biztosa.¹²

Brenzovics László jól érzékelteti, milyen nehéz helyzetben voltak akár a magyar kormány, akár a kormányzói biztosok, akik célul tűzték ki a térség gazdaságának a fejlesztését, az oktatás helyzetének a javítását a háborús körülmények között, ugyanakkor azt is láttatja, hogy milyen visszasságokkal kellett szembesülniük pl. a helyi rutén tanerőknek a katonai kormányzás idején. Szintén e fejezetben, külön alpontokban vannak ismertetve az egyházpolitikával, a kultúrával és tudománnyal kapcsolatos kérdések.

Kitűnő forráselemző magyarázatokat tartalmazva kerülnek bemutatásra az 1944-es események, a front közeledése, a kárpátaljai világ bomlása, a zsidók deportálása, anyaországból idevezényelt hivatalnokok menekülése.

A szerző összefoglalójában joggal hangsúlyozza az ukrán történetírásban elterjedt, számos esetben ma is jelen lévő nézet abszurditását, miszerint Kárpátalján a magyar kormányzat fasiszta jellegű politikát folytatott. Tétélesen bizonyítja be, hogy miért is nem nevezhető a két világháború közötti Magyarország fasiszta államnak egészen a német megszállásig. Ezen összefüggések megvilágítása feltétlenül a munka nagy érdeme, mint ahogy az is, ahogy összefoglalja, hogy „a magyar hatóságok politikájának lényegét ott kell keresni, hogy úgy tekintettek Kárpátaljára, mint a történelmi Magyarország részére, amely rövid intermezzo után visszakerült az anyaországhoz, s az ott is marad az idők végezetéig. Mivel ez

⁹ Brenzovics László, 2010, i.m., 63–71.

¹⁰ Uo. 180.

¹¹ Uo. 85.

¹² Magyar Nagylexikon. Tizenegyedik kötet, szerk.: Glatz Ferenc, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2002, 671., Botlik József: Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehekés ukránok 1918–1945. Nyiregyháza, 2005, 377.

a terület került vissza először a többségében nem magyarok lakta elszakított országrészek közül, itt akartak vonzó példát mutatni, s bebizonyítani a többi visszacsatolandó terület nemzetiségi lakosságának, hogy a magyar kormányzat képes újszerűen kezelni a nemzetiségi kérdést, vonzó körülményeket teremteni a nem magyar ajkú lakosságnak.”¹³

A munkának általános erőssége a korábban nem közölt dokumentumok feltárása, azok elemzése. Végeredményben egy több mint hasznos és időszerű könyvet ajánlhatunk az érdeklődők figyelmébe, amit mind a történések, mind a helytörténet iránt érdeklődők komoly haszonnal forgathatnak.

A kötetet alapos bibliográfiai tájékoztató egészíti ki.

Brenzovics László: Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2010. 206 p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Magyar Nagylexikon. Tizenegyedik kötet, szerk.: GLATZ FERENC, Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2002
- Botlik József (2005): Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918–1945. Nyíregyháza.
- Brenzovics László (2010): Nemzetiségpolitika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
- Kozma Mikós (1999): Kárpátalja visszavétele. Napló. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár.
- Marina Gyula (1977): Ruténsors. Kárpátalja végzete. Patria Publishing Co. Ltd., Toronto.
- Oficinszkij Román (2010): Válság és válságkezelés. In: Kárpátalja 1919–2009, történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla, Vehes Mikola, Argumentum, МТА Етнікai-нemzeti Кisebbségkutató Іntézete, 2010 ОФІЦІНСЬКИЙ РОМАН: Окупація та анексія Карпатської України. // Закарпаття 1919-2009 років, історія, політика, культура. Ред.кол.: Вегеш Микола, Фединець Чілла, Ліра, Ужгород.

¹³ BRENZOVICS LÁSZLÓ, 2010, i.m., 188.

BAYERNÉ SIPOS MÓNKA* –DARCSI KAROLINA**

Görbe háttal

Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben

(Kupa László szerk. Virágmandula Kft. Pécs, 2011)

A történelem során a kezdetektől napjainkig találkozhatunk az etnikai konfliktusok különböző típusú megnyilvánulásaival, amelyek tárgyát képezik a tudományos jellegű kutatásoknak, szakmai fórumoknak. 2010 novemberében Pécsen jelent meg a Kupa László által szerkesztett *Görbe háttal. Interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és a jelenben* című tanulmánykötet, mely a Magyar Szociológiai Társaság Etnikai és Kisebbségkutató Szakosztálya, a Pécsi Akadémiai Bizottság, a PTE BTK Történelmi Intézetének Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép Európában Alapítványi Tanszék által szervezett konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza.

Közép-Európa a nyelvi és kulturális sokszínűség hazája, mely egyaránt magában hordozza a különböző nemzetiségek súrlódásmentes együttélését, illetve a konfliktusok lehetőségét. Közép-Európára, illetve Magyarországra különösen jellemzően, a trianoni békeszerződés utáni határmódosítások rendkívül nehezen kezelhető élethelyzetet teremtettek a különböző etnikumok számára. Az etnikai konfliktusok megjelenése a társadalom minden rétegét érintően érzékelhető, a társadalmi szerveződések, többség-kisebbség, állam és állampolgárai viszonylatában egyaránt. A könyv aktualitását bizonyítja, hogy a fenti konfliktusok nemcsak a múltban léteztek, hanem napjainkban is jelen vannak, időszakonként felerősödni látszanak. Az etnikai konfliktusok témakörét terjedelmes hazai szakirodalom dolgozza fel. A most megjelent tanulmánykötet jellegzetessége, hogy az összeválogatott tanulmányok mind térben, időben, mind pedig a konfliktusok tartalmát tekintve elemzik a témakört. A tanulmányokban egyaránt megjelenik Közép-Európa, Oroszország, Kárpát-medence, a „volt Jugoszlávia”, Dél-Dunántúl, Kárpátalja, Erdély, Vajdaság, Koszovó, Mura-vidék, Rába-vidék, a „volt Csehszlovákia”. A konferenciakötetben tizennyolc tanulmányt olvashat az érdeklődő; terjedelme pedig az előszóval, a köszöntőkkel és más mellékletekkel együtt meghaladja a kétszáz oldalt.

* PhD-hallgató, PTE, „A kormányzás területi, történelmi és társadalmi dimenziói” Politikatudományi Doktori Program.

** II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszék, tanár; PhD-hallgató, PTE, „A kormányzás területi, történelmi és társadalmi dimenziói” Politikatudományi Doktori Program.

Elsőként a középkori Magyarországon élő, római és ortodox kereszténység Kárpát-medencében betöltött szerepéről, terjedéséről szerezhetünk ismereteket Font Márta tanulmányában.

A Hunyad–Zaránd református egyházmegyei magyar–román kapcsolatok történetének értékelése nyomán Kolumbán Vilmos József arra a következtetésre jutott, hogy 1790 környékén mind a románok, mind a magyarok békés együttélésre törekedtek, komolyabb ellentétek nem voltak jellemzőek.

Szentirmai László és Tóth József szerzőpáros írásukban a társadalmi-gazdasági szempontból fontos városok nemzetiségi összetételének változását tárgyalják 1880 és 2010 között. Megállapítják, hogy a városi népesség etnikai összetételében bekövetkező változások hosszabb távon drasztikus átalakulásokhoz vezettek.

A magyarországi németek történetének két szegletével ismerkedhetünk meg Gerhard Seewann professzor úr és Gerner Zsuzsanna tanulmányából. Seewann a Magyarországon élő németiség Horthy és Hitler iránti lojalitását tárgyalja. Míg Gerner Zsuzsanna tanulmányán keresztül betekintést nyerhetünk egy magyarországi német nő 1945–1949 közötti levelezésébe, akit kényszermunkára ítéltek, melyet Szovjetunióbeli munkatáborban kellett letöltenie. A levelezés nyomán világos képet kapunk az elítéltek életkörülményeiről.

Bibó István Trianonról alkotott nézeteit tárgyalja Kupa László tanulmányában, utalva bevezetőjében arra, hogy Trianont sokszor „koloncként cipeljük”, következésképpen a konfliktusok a mai napig érzékelhetők. A Trianon-konceptió részletes ismertetése mellett vizsgálja azt a történelem-értelmezést, amelybe Bibó felfogása illeszthető, kiemelve, hogy Bibó eszmerendszerében egyaránt megfér egymás mellett a Horthy-rendszer és Trianon erős kritikája.

Az észak-erdélyi magyarság asszimilációs kérdéseinek bemutatása során Tóth Pál Péter kitér többek között a magyarok elrománosodására, valamint az anyanyelv és a hivatalos nyelv egymáshoz való viszonyára. A szerző kiemeli, hogy az adatfelvétel nem erősítette meg azt a nézetet, mely szerint a románok a magyarság erőszakkal történő beolvasztására törekedtek.

A magyar–csehszlovák lakosságcsere keretében az etnikai konfliktusok egyik sajátos területéről kaphatunk képet Kugler József elemzése nyomán. A szerző kellő részletességgel mutatja be a folyamatot, melynek hatása, véleménye szerint, napjainkban is érzékelhető.

A kényszmigráció jelenségének dél-dunántúli lokális közösségekre gyakorolt hatásairól olvashatunk Dövényi Zoltán és Szalai Gábor közös tanulmányában. A kényszmigráció utáni évek az együttélésre kényszerített lakosság számára feszültségeket okoztak. A szerzőpáros végső következtetése: hogy a fiatalabb generáció körében már etnikai konfliktusok oldódásának jelei mutatkoznak.

Kovács Attila tanulmányában összehasonlítja Jugoszlávia Kominformból való kizárásának a jugoszláviai magyar és a magyarországi szlovén kisebbségre gyakorolt hatását, egy muravidéki magyar és egy Rába-vidéki szlovén példán

keresztül. A Rába-vidéki szlovének mindennapjait mutatja be a „magyar Gulagon” Munda Hirnök Katalin. Írásában a Magyarország nyugati határszélén, az 1950-es években zajlott deportálásokat tárgyalja. Felveti, hogy rendkívül nehéz a téma kutatása, hiszen a deportáltak adatai napjainkban is nehezen hozzáférhetők.

A kötetben tárgyalt etnikai ellentétekhez képest „könnyedebb” témát dolgoz fel Kovács Laura, melynek központjában az önkormányzatok diszkrimináció leküzdésére irányuló szerepét mutatja be egy napjainkban létező, határokon átnyúló önkormányzati hálózat munkásságán keresztül.

Tanulmányában a volt Jugoszlávia területén élő nemzetiségek közötti etnikai konfliktusokat ismerteti Hajdú Zoltán. Bemutatja, hogy az 1990 és 2010 közötti időszak milyen alapvető változásokat hozott az érintett területen. A véres konfliktusok hosszú távon romboló hatása leginkább az egyes emberek, családok, közösségek közötti viszonyokban következett be.

A kárpátaljai magyar civil közösség jelenlegi működési formáiról kaphatunk átfogó képet Bayerné Sipos Mónika írása nyomán. Véleménye szerint a meglévő konfliktusok mellett a konszenzusra való törekvés is jellemző bizonyos ügyek (magyar nyelv használata, magyar nyelvű oktatás) kapcsán.

Az interetnikus konfliktusok Vajdaságban tíz évvel a délszláv háború után címet viselő tanulmányában Gábrity Molnár Irén bemutatja, hogy a menekült-hullámoknak köszönhetően a társadalom egészét frusztráltság jellemzi, nehéz alkalmazkodási helyzetet teremtve. Következtetése, hogy az etnikai atrocitások megfékezése érdekében erősebb állami fellépésre lenne szükség Szerbiában.

Rendkívül aktuális és örökzöld problematika a magyar–roma társadalmi konfliktus is, mely megjelenik a kötetben Fazekas Márta tanulmányán keresztül. A szerző célja, hogy bemutasson egy az Egyesült Államokban már jól működő integrációs modellt, amelynek esetleges magyar adaptációjának lehetőségét veti fel.

A szerb–albán etnikai konfliktus újabb fejezetét vizsgálja Hornyák Árpád, Koszovó 2004-es függetlenségéért vívott harca kapcsán. Részletekbe menően mutatja be az eseményeket, melyből kiderül, hogy napjainkra Koszovó kérdése megoldódni látszik.

Bodó Julianna tanulmányában a magyar–román interetnikus viszonyokat ismerteti, melynek során utal rá, hogy a rendszerváltás után Romániában mérséklődtek az interetnikus kapcsolatokra jellemző feszültségek a politika, a közélet és a média terén.

Ajánljuk a könyvet mindazoknak, akik felsőoktatási intézményben folytatnak tanulmányokat, továbbá, akik az interetnikus konfliktusok mélyebb struktúráiba szeretnének bepillantást nyerni. A kötet szakszerűségét igazolják az alapos látjegyzetek, szemléletes ábrák, valamint a tanulmányok angol nyelvű összefoglalói.

Kritikai észrevételként mindössze egy technikai és egy szerkezeti jellegű hiányosságot említhetünk. Az egyes tanulmányokban szereplő térképes ábrák,

dokumentummásolatok nem, vagy csak rendkívül nehezen olvashatók. A szerkezeti vonatkozást illetően, a témát többféle aspektusból vizsgáló tanulmányokat érdemes lett volna külön csoportosítani, néhány fejezetre tagolva a kötetet, mely könnyebb eligazodást biztosíthatott volna az olvasó számára.

Össességében elmondható, hogy a kötet jól szerkesztett, érdekes, tartalmas olvasmány. A konferenciakötet tanulmányai – Hajdú Zoltán szavaival élve – hozzájárulnak „a konfliktusok, az etnikai, vallási, nyelvi sajátosságok rendező és egyben konfliktust is generáló hatásainak” jobb megértéséhez.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola ESEMÉNYNAPTÁRA

2011/2012. tanév I. félév

Dátum	A program címe
2011. 07. 04 –2011. 07. 30.	Kárpátaljai Nyári Kölcsey Pedagógusakadémia – 2011 (a KMPSZ-szel közösen).
2011. 08. 15.	<i>Ünnep</i> címmel nemzetközi kortárs képző- és iparművészeti kiállításra került sor a főiskola, a Szent Kristóf Művésztelep Alapítvány, az ArtTisza Művészeti Egyesület és az Olajág Keresztény Művészeti Társaság közös szervezésében.
2011. 09. 01.	Ukrajna függetlenségének 20. évfordulója alkalmából Molnár D. Erzsébet főiskolai tanár, a Lehoczky Tivadar Intézet munkatársa tartott előadást.
2011. 09. 13.	A főiskola újonnan alakult dr. Fodor István kutatóintézete és a Biológia Tanszék meghívásának eleget téve a főiskolára látogatott dr. Milan Blažek, a csehországi <u>Průhonice Park</u> vezető botanikusa, aki az Irisekről (Nőszirm) tartott előadást.
2011. 10. 01.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központja által szervezett tanfolyamok ünnepélyes tanévnyitó rendezvénye.
2011. 10. 03.	A 2011/2012-es tanév ünnepélyes megnyitója.
2011. 10. 06.	A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint Hallgatói Önkormányzata által rendezett megemlékezés az 1849. október 6-án kivégzett aradi vértanúk tiszteletére.
2011. 10. 13.	<i>Magyarország bemutatkozik a Magyar Posta bélyegein az EU elnökség ideje alatt</i> címmel kiállítás megnyitójára került sor.
2011. 10. 19.	Dr. Lévai Anikó, a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet jószolgálati nagykövetének előadása a Fejlesztő Segélyezésről, amely az Ökumenikus Segélyszolgálat új projektje.
2011. 10. 20.	A Rákóczi Szövetség Kecskeméti Szervezete, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet által megrendezésre kerülő <i>Turulszobrok a Kárpát-medencében</i> című fénykép-összeállításból nyíló vándorkiállítás megnyitója.
2011. 10. 21.	Magyarország Beregszászi Konzulátusa, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet közös szervezésében jótékonyági szüreti bála került sor a főiskola tetőszerkezetének felújításának támogatására.
2011. 10. 26.	Kátai Zoltán énekmondó, koboz- és lantművész előadása a reformáció emlékünnepe alkalmából.

2011. 11. 03.	A LIMES Társadalomkutató Műhely, a Lehoczky Tivadar Intézet és a Hodinka Antal Intézet, illetve az id. Fodor István Természettudományi Kutatóintézet közös szervezésében a magyar tudomány napja alkalmából került sor a TUDOMÁNYOS MŰHELYEK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR TUDOMÁNYOSSÁG SZOLGÁLTÁBAN címmel rendezett konferenciára.
2011. 11. 04.	Durai Miklós előadása
2011. 11. 04.	A balatonfüredi Kárpátalja Barátainak Közhasznú Egyesület ifjúsági csoportjának fellépése.
2011. 11. 10.	A Cantus kamarakórus nagyszabású koncertje.
2011. 11. 12.	A „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány a Zrínyi Ilona Kárpátaljai Magyar Szakkollégiummal és a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolával együttműködve rendezte meg a <i>VI. Kárpátaljai Területi Tudományos Diákköri Konferenciát</i> .
2011. 11. 17.	A főiskola Esztergom termében a sztálini terror áldozatainak emléket állító verses-zenés összeállításra került sor, melyet gyertyás felvonulás és az emlékhelyek megkoszorúzása követett.
2011. 11. 24.	Boldog Romzsa Tódor görög katolikus mártírpüspök születésének 100., pappá szentelésének 75. és boldoggá avatásának 10. évfordulója alkalmából ünnepélyes megemlékezésre került sor a főiskolán a Kárpátaljai Görög Katolikus Egyház szervezésében.
2011. 11. 25.	15 éves a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola:
	– Ünnepi tanácsülés.
	– A <i>15 éves a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola c. fotókiállítás megnyitója.</i>
2011. 11. 28.	A <i>Kárpátalja településeinek pecsétjei és címerei</i> című kiállítás megnyitója a Gross Arnold teremben.
2011. 12. 02.	Liszt Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola és a Pro Cultura Subcarpathica civil szervezet közös szervezésében <i>Adventi koncertre</i> került sor.
2011. 12. 08.	Az indiai Kerala államban született Benvin Sebastian Madassery SVD atya látogatása a főiskolán.

Acta Academiae Beregsasiensis. Науковий вісник Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці П. – Ужгород: ПоліПрінт, 2012 – 164 с.
ISBN 978-966-2595-24-6

«Acta Academiae Beregsasiensis» є науковим виданням Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці П. Даний том вміщує дослідження угорською, російською та англійською мовами за перше півріччя 2012 року. До випуску ввійшли публікації викладачів та студентів інституту, а також закордонних науковців у сфері мовознавства, літератури, біології, історії, туризму та математики.

Наукове видання

Acta Academiae Beregsasiensis

Науковий вісник

Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці П

2012/1

Том XI, № 1

РЕДАКЦІЯ: *Козут А., Пенцкофер І.*

КОРЕКТУРА: *Г. Варцаба І.*

ВЕРСТКА: *Козут А.*

ОБКЛАДИНКА: *К&P*

ВІДПОВІДАЛЬНІ ЗА ВИПУСК: *Орос І., Сікура Й.*

Здано до складання 12.03.2012. Підписано до друку 04.04.2012.

Папір офсетний. Формат 70x100/16.

Умовн. друк. арк. . Тираж 200. Зам. .

СП "ПоліПрінт", м. Ужгород, вул. Тургенева, 2.